

ПРОФ. Д. ИСТ. Н. ТРЕНДАФИЛ МИТЕВ

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕМИГРАНТСКИ ПАРТИОТИЧЕН ФРОНТ В НОВИЯ СВЯТ

/КРАЯ НА ХІХ - КРАЯ НА ХХ ВЕК/

ЧАСТ 2

ДЪРЖАВНА АГЕНЦИЯ
ЗА БЪЛГАРИТЕ В ЧУЖБИНА

ПРОФ. Д. ИСТ. Н. ТРЕНДАФИЛ МИТЕВ

**ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ
ЕМИГРАНТСКИ ПАРТИОТИЧЕН
ФРОНТ В НОВИЯ СВЯТ**

/КРАЯ НА XIX - КРАЯ НА XX ВЕК/

ЧАСТ 2

**ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕМИГРАНТСКИ
ПАТРИОТИЧЕН ФРОНТ В НОВИЯ СВЯТ
/Края на XIX – края на XX век/**

ЧАСТ 2

© Трендафил Митев, автор

Рецензенти: Проф.д.ист. Светлозар Елдъров.
Д-р Йордан Колев.

Художник на корицата: Миряна Стачева.

Снимка на корицата:

<https://www.thereisadayforthat.com/holidays/bulgaria/Bulgarian-national-revaivol-leaders>.

Коректор: Катя Христова

FastPrintBooks, 2021

ISBN: 978-619-236-278-2

СЪДЪРЖАНИЕ

Гл. III. ИНТЕГРАЦИЯТА И НА БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАЦИЯ НА ПЕТИЯ КОНТИНЕНТ В СТРУКТУРАТА НА БЪЛГАРСКИЯ ПАТРИОТИЧЕН ФРОНТ В НОВИЯ СВЯТ	5
1. Полагане основите на емигрантското родолюбиво движение в Австралия след Първата световна война	5
2. Драмата на българските емигранти, заселили се в Нова Зеландия и създаване на първите патриотични организации в тази част на света	50
Гл. IV. ПОЛИТИКАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ РОДОЛЮБЦИ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРАТА	79
1. Изграждане диоцезът на Българската православна епархия в Съединените щати, Канада и Австралия – незаменим крепител на българската духовност	79
2. Възникване на емигрантското училище и неговия принос за съхраняване на езика и българските национални традиции сред диаспората в Новия свят.	116
3. Еволюцията на българската емигрантска образователна политика след Първата световна война	141
4. Вестник „Македонска трибуна“ – флагманът на българския емигрантски патриотичен печат в Новия свят през XX век	158
5. Ролята на Македонския научен институт в София /МНИ/ за пренасяне на българската наука сред емиграцията в Съединените щати и Канада	186
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	197

Гл. III. ИНТЕГРАЦИЯТА И НА БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАЦИЯ НА ПЕТИЯ КОНТИНЕНТ В СТРУКТУРАТА НА БЪЛГАРСКИЯ ПАТРИОТИЧЕН ФРОНТ В НОВИЯ СВЯТ

1. ПОЛАГАНЕ ОСНОВИТЕ НА ЕМИГРАНТСКОТО РОДОЛЮБИВО ДВИЖЕНИЕ В АВСТРАЛИЯ СЛЕД ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

В началото на XX век, под влияние на вече изяснените обективни икономически и политически причини, около 10 000 българи емигрират от свободното Царство България и Македония и се заселват в Австралия. Значително по-голямото разстояние между Петия континент и Европа, обширната австралийска територия, разпръснатостта и относително по-малобройния състав на българите там, както и липсата на самостоятелна политика от австралийска страна в световните дела, прави връзките с тази отломка от българското национално тяло значително по-слаба и неактивна. Поради това до края на Първата световна война българите в Австралия водят нелеката борба за собственото си материално устройване в новите местоживеения.

Организирано движение за създаването на патриотични организации и сред българската емиграция в Австралия започва през втората половина на 20-те години на XX век. През 1928г. там прониква в. „Македонска трибуна”- органът на Македонската патриотична организация в САЩ и Канада (МПО). Той е препратен от македонски българи в САЩ, които имат свои родственици в Австралия. Печатната трибуна на българския емигрантски патриотичен фронт внася ред и целенасоченост в мисленето на най-събудената част от българските изселници на Петия континент. В началото, обаче, при тях липсва единодушие по въпроса за формите и средствата, които трябва да се прилагат в практическите действия, като се отчитат специфичните условия, при които живее и работи силно разпръснатата българска диаспора на петия континент. Обяснявайки първите стъпки, предприети от няколко души в град Пърт например, един дописник пише до редакцията на в. „Македонска трибуна” следното: „Всеки от нас, който е

по-съзнателен, трябваше да води борба...да води дискусии, за да възвърне по-малко знаещите или заблудените наши братя в пътя на общата, братска македонска борба (под „македонска“ авторът разбира чисто регионално, не национално, понятие бел. Т.М.), началото на която е доста стара дата в историята на Македония“¹.

Точно за какво са спорили българите в Австралия около средата на 20-те години трудно може да се покаже в детайли и напълно, поради липсата на оригинални архивни документи. Ако се вземе предвид обаче, съдържанието на в. „Народен глас“ от това време, получаван в Австралия по същия начин, както и онова, което се съдържа по страниците на в. „Македонска трибуна“ от 1927 до 1930г., става ясно, че в основата на дискусиите са били всички големи общобългарски проблеми, които съпътстват историята на националноосвободителното движение в Македония през 20-те години на ХХ век: какво е положението във Вардарска и Егейска Македония; каква борба води ВМРО; какво може да предприеме емиграцията, при новата обстановка, в подкрепа на българската национална кауза.

С трайното налагане на идеите, разпространявани от в. „Македонска трибуна“ в животът на емиграцията, през втората половина на 20-те години обаче, започва процес на разочарование от неясните идейни и тактически позиции, отразени в някои от материалите, които се публикуват по страниците на в. „Народен глас“, издаван в Америка. През 1930 г. българите от Австралия вече пишат официално до редакцията на „Македонска трибуна“: **„Много тежко впечатление на всички ни тука прави тежкото, нерадостно отнасяне на в. „Народен глас“ към нашето народно дело“**². Авторът има предвид липсата на ясна програма на в. „Народен глас“ по македонския въпрос в рязко усложнените условия след налагането на Ньойския договор през 1919 година. Както и безразборното печатане върху неговите страници на различни, често противоположни и дори взаимно отричащи се статии по тази тематика. Нещо, което не позволява на редакцията да следва една ясна политическа линия. А оттам пречи и на българските изселници в Австралия, за да се ориентират те кои са доминиращите тенденции в политиката на емиграцията в Северна Америка за защита на българската национална кауза в Македония.

Цитираният документ е безспорно свидетелство също така, че в края на 20-те години колебанията, съществували до този момент сред българската патриотична емиграция в Австралия вече са преодолені. Нейната родолюбива част застава твърдо върху разбирането за защита на българ-

ските национални интереси и одобрява целта, преследвана от ВМРО. Като се използват обаче, предимно легалните политически средства, приложени с успех от МПО в Америка. Условието, при които живеят тези хора в Австралия също изключват възможността за открити симпатии, /а още по малко за прилагането/, на нелегалните форми на борба. Подобен извод се потвърждава от факта, че през 1930г. българските патриоти в Австралия подкрепят, вече публично, единствено в. „Македонска трибуна“ и идеите, защитавани от неговия издател - ЦК на МПО. **„Възползвам се от случая да ви изкажа своята радост и възхищение-пише един дописник до редакцията през 1930 година - моето и това на цялата македонска емиграция в Нов Южен Уелс (Сидни-бел.Т.М.) за отличното списване на „Македонска трибуна“, която с жар защитава нашите народни интереси, със своето просветено и негде дори бойко съдържание. Тук (в Австралия-бел.Т.М.) македонските българи с трепет я четат и прехвърлят от ръка на ръка. В нас, тук избягалите-изгонените от бащина земя, тя крепи и вдъхва надеждите за близката свобода”**³ В края на дописката кореспондентът прави изричната декларация: **„Драго ми е да Ви изтъкна, че тук в редовете на нашите сънародници, без разлика от Македония или България са те, дрязги...няма. Всички наши сънародници тук се чувстват като истински българи и в нашите редове (специално в Нов Южен Уелс) няма нито един, който да е против нашето дело”**⁴

От този документ личи вече, че около 1930г. патриотичната идея постепенно преодолява влиянието на колебанията и дотогавашната политическа инерция. Сред част от емиграцията е изживяно и увлечението по идеите на болшевиизма, намерили привърженици след Първата световна война, сред част от българите в Австралия. Главно хора, работещи в свертата на наемния труд. След като националноотговорното политическо мислене постепенно е обхванало подавяващата част от емиграцията в Австралия, се създава благоприятна духовна атмосфера, при която възникнат първите български патриотични организации и в тази част от Новия свят.

Основоположник и главен деец на зараждащото се българско патриотично политическо движение на Петия континент е македонският българин Христо Аврамов от с. Неред, Леринско. Той получава патриотичната си закалка в Егейска Македония, където на младини изпитва влиянието на революционното движение ръководено от ВМРО. След това Христо Аврамов е свидетел и на жестокия репресивен режим, наложен от новата гръцка администрация в областта. В резултат, Христо Аврамов решава да напус-

не завинаги родния си край и през октомври 1928г., вече е политически емигрант в Австралия. Тогава той попада под влияние и на идеологията на МПО, разпространявана чрез в. „Македонска трибуна“.

Завладян от нейните идеи, през ноември 1928г. Аврамов пише лично писмо до главния редактор на вестника - Борис Зографов, в Индианаполис. Издателите му отговарят и го насърчават да се заеме с разпространението на вестника и сред българските изселници в Австралия. Така, от началото на 1929г. Аврамов става един от първите редовни абонати на печатния орган на МПО в Австралия. Както бе посочено и по-горе „Македонска трибуна“ изиграва повратна роля в неговия живот. Две години Аврамов чете всичко публикувано там. Участва активно и в започналите дискусии между емиграцията в Австралия. Почувствал се достатъчно подготвен в теоретично отношение, към навечерието на 1930г. Христо Аврамов решава да пристъпи и към практическо изграждане на първите български патриотични, политически организации на Петия континент.

През коледната ваканция (края на декември 1929г.) Христо Аврамов си взема десетдневен отпуск от фермата, в която работи и пристига в гр. Пърт. Настанява се в малък хотел на българин - „Македонския дом“. Там той се среща с други трима познати от Егейска Македония, които са родом от с.Кономлади- Васил Чорбаджиев, Димитър Кочов и Григор Янакиев. По това време и те като него оставят работата си във фермите и идват в Пърт, за да се видят със сънародници по време на Коледните празници. Четиримата разменят мисли по македонския въпрос. Христо Аврамов им раздава донесените стари броеве на в. „Македонска трибуна“, които събеседниците му четат с голям интерес.⁵

Няколко дни по-късно към тях се присъединява и Павел Божинов. В последна сметка петимата решават да станат инициатори за свикването на първото общо политическо събрание на българите в гр. Пърт. За целта Христо Аврамов иска среща със собствениците на хотела „Македонския дом“. Единият от тях - Христо Цигулов - поддържа обаче връзки със значително по-старата, многобройна и икономически силна гръцка колония в града. Чрез нея той си урежда гърците от други градове, когато пребивават в гр. Пърт, да отседнат в хотела „Македонски дом“. Затова Цигулов дава да се разбере, че „такова събрание не може да се проведе в неговия имот“.⁶ Защото, бъдещата българска патриотична политическа структура ще пропагандира идеята за откъсването на Егейска Македония от Гърция и нейното обединение с останалите части на областта. Отговорът му дочул обаче Лазар

Лазаров - чест гост на „Македонския дом“ в Пърт, по това време влиятелен човек сред емиграцията в Западна Австралия. „Той дойде по-близо и също се включи в разговора. Лазаров каза на Цигулов - пояснява Христо Аврамов, че след като това е Македонски дом, то македонците имат всички права да се събират там“.⁷

Така е преодоляна съпротивата на притежателя, който в края на краищата пренебрегва своите страхове, свързани с бъдещата си клиента. Поради разпръснатостта на емиграцията из фермите около Пърт, по това време в града имало сравнително малко българи. В първото политическо събрание участват само седем души- Христо Аврамов, Павел Божинов, Васил Чорбаджиев, Димитър Лъчков, Григор Янакиев (македонски българи) и Лазар Лазаров и А. Велчев (от свободна България). Този факт доказва, че когато се полагат основите на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Австралия /подобно на ситуацията в Северна Америка/, между изселените се българи от царството и тези от Македония няма разногласия. Напротив, налице е единомислие и единодействие. Гъркоманите обаче също не стоят със скръстени ръце. През цялото време, докато в ресторанта на Македонския дом се провежда събранието, една малка група, формирана от Михаил Пейчев Попов (син на патриаршеския поп Коста от село с. Бапчор) съзнателно вдигала голям шум, за да се пречи на нормалната работа. По тази причина „събранието не беше успешно-отбелязва по този повод Христо Аврамов - но не беше и обезпокояващо. Ние изпратихме съобщение за него до целия град Пърт и из фермите около него затова, че в „Македонския дом“ ще има събрание. Всъщност през 1930 г. (явно има предвид началото на 1930 г.- бел.Т.М.) в Пърт ние не очаквахме успех. Ние искахме само да разпространим информация до македонската емиграция, че нашите хора в САЩ и Канада водят легална борба срещу разпокъсването и окупацията на Македония“.⁸

Първото политическо събрание за организирането на българска патриотична организация в Пърт провокира сериозна съпротивителна реакция сред гръцката емигрантска общност в града. Изплашени, че влиянието им над македонските българи може да бъде отстранено напълно, гърците обявяват бойкот на българската фурна за хляб в града. Искане се от нея да бъде отстранен Павел Божинов, взел дейно участие в подготовката на събранието. Божинов е принуден да продаде своя дял от фурната и дори да напусне Пърт. Двамата с Христо Аврамов формират група от седем души и наемат обширен горски район за разчистване на нови пасища.⁹ Там, в про-

дължение на няколко месеца, те водят ежедневно теоретични спорове около македонския въпрос. В техния ход се затвърждава още повече убеждението им за необходимостта от изграждането на български патриотични организации и в Австралия. След завършването на работата из горите около гр. Пърт, през пролетта на 1930г., двамата се разделят. Христо Аврамов решава да се прехвърли в Мелбърн, за да провери каква е „ситуацията там сред емиграцията и индустрията“¹⁰, а Павел Божинов се завръща обратно в града. На практика, от този момент нататък, българската патриотичната идея намира своите разпространители вече в два от най-големите австралийски градове – Пърт и Мелбърн.

В навечерието на великденските празници през 1930 г. Божинов свиква ново политическо събрание в Пърт. То завършва с успех. На 7 април 1930г. в града са поставени основите на първата българска емигрантска патриотична политическа организация в Австралия. Избрано е временно настоятелство. В него влизат Павел Божинов, Атанас Вишин, Васил Георгов, Коста Т. Михайлов, Коста Търпов, С.З.Киров и Димитър Христов. За председател на организацията е избран Павел Божинов, а за секретар- Атанас Вишин.¹¹

Учредителите гласуват два документа - решение и писмо до редакцията на в. „Македонска трибуна“. В решението, под формата на въпроси, ЦК на МПО е помолен да изясни следните проблеми: как да се устрои вътрешният живот на първата патриотична политическа организация на българите в Австралия; каква главна цел да си постави тя; как да се води просветната работа сред членовете и симпатизантите; по какъв начин и с какви средства да се поведе „борба против ренегатите“; какви са начините за събираните на средства и за воденето на организационната каса и пр..¹² Решението завършва с декларация на временното настоятелство, че ЦК на МПО трябва да даде исканите разяснения, „за да се организираме /окончателно/ и законно като една здрава сила [и] да водим борба за по-скорошно освобождение на родината ни...Очакваме пълна подкрепа“¹³, пишат патриотите от Пърт.

В писмото до редакцията на в. „Македонска трибуна“, на литературен български език, временното настоятелство в Пърт декларира, че членовете на първата патриотична политическа организация на българската емиграция в Австралия искат да станат неразделна част от структурите на „организираните македонци около вестник „Македонска трибуна“ със седалище Индианаполис“; че те разглеждат „всички българи“ като „свои родни братя“ и, че всеки един член на организацията им „подава твърдата си работниче-

ска ръка, от душа към общото братско дело".¹⁴

По същество това е официална декларация, приета от временното настоятелство на първата българска патриотична политическа организация в Австралия, с която структурата се солидаризира публично с програмата и тактиката на МПО. Същевременно документът е и молба тя да бъде приета в редовете на организирания български емигрантски патриотичен фронт в Новия свят, борещ се за окончателното освобождение на Македония.

Решението и писмото на временното настоятелство в гр.Пърт пристигат в ЦК на МПО в г. Индианаполис САЩ. На 22 май 1930г. те са публикувани във в. „Македонска трибуна“. Във връзка с тяхното обнародване ЦК на МПО подготвя кратка декларация, озаглавена: „До родолюбивите ни съотечественици в Австралия.“ Тя е отпечатана заедно с двата анализирани по-горе документа. Там ЦК на МПО декларира голямата радост на организираната българска емиграция в Америка за раздвижването на „братята“ ни и в Австралия. Подчертава се, че с организирането на българите и в този континент „идеалът ни народен“ - свящото дело на освободителната борба, водена от българите в поробената част на Македония, получават „нова подкрепа, нови сили и нови борци във Ваше лице“.¹⁵ В края на декларацията се казва: „Любовта към Македония, готовността да ѝ помогнем нека опаше със своята невидима, но страшна за враговете ни сила цялата земя- през морета и океани! Нека да направим, щото майките ни живи или в гробовете да са горди с нас- техните синове. Нека да не дадем историята да ни отреди в страниците си черни места за нашата памет. Нека името „македонец“ стане символ на любов към родината, на любов и жертва към правдата и свободата. Нека всеки от нас вечер при лягане и сутрин при ставане, където и да се намира той да си казва: „Македония трябва да бъде свободна.“ И Македония ще бъде свободна! Но не само да се казва, но и да [се] работи, да [се] действа - упорито, просветено, съзнателно, системно, разумно и организирано, за да се направи, щото по-скоро да добие свобода за измъчената ни татковина... Македонци от Австралия, ние тук в Америка Ви подаваме ръка и Ви прегръщаме в братски обятия за задружно общо дело за освобождението на Македония. Вие с нас и ние с вас, а всичките общо с другите наши братя от татък океана, ще бъдем силни и ще разрушим веригите на робството в Македония. Держайте“.¹⁶

С тази декларация ЦК на МПО в Съединените щати обявява официалното интегриране на първата патриотична политическа организация на българска емиграция в гр.Пърт, Австралия, със силите на организирано-

то българско патриотично движение в Новия свят, за съвместна работа в името на българщината в Македония. С нея в обсега на това движение е включен вече и континентът Австралия. А публикуването на посочените документи дава сериозен тласък за по-нататъшното развитие на патриотичното движение сред българската емиграция на австралийска земя.

През пролетта на 1930г. в „Македонска трибуна“ прониква и в гр. Сидни. И там българските патриоти го посрещат изключително радушно. След известни дискусии е взето решение и в тази част на Югоизточна Австралия да се образува „народна македоно-българска организация“.¹⁷ Названието ѝ „македоно-българска“ е дадено от самите основатели. В Сидни е избрано настоятелство. В него влизат Кръстьо Цветков, Петър Филипov, Лазар Пеносвски и Христо Иванов. Те „подемаат работата по организирането“. В специално съобщение, изпратено до ЦК на МПО в гр. Индианаполис, българите в Сидни също заявяват публично, че искат да са „полезни на общото дело“.¹⁸ През май 1930г. комитетът им изпраща второ, официално писмо до ЦК на МПО в Индианаполис, написано на литературен български език. С него патриотичният политически фронт на емиграцията в Америка е информиран за направеното до този момент в град Сидни. И тази българска родолюбива организация в Австралия се солидализира открито с идеите и тактиките на МПО. Декларира и доброволното си включване в общобългарския емигрантски патриотичен политически фронт, борещ се за освобождението на Македония. „Нашата работа е тежка - се изтъква в писмото - но чрез общи усилия и много жертви ние ще реализираме нашата сублимна мечта- свободата на Македония. Сега, когато Югославия е най-зле, откакто се е създала, и пресъздадената навън благодарение на дейци като Вас популярност на нашето дело, ние вярваме, че свободата на Македония е близо“.¹⁹ Комитетът на втората българска патриотична организация в Сидни открива градската библиотека един екземпляр от книгата на Джон Естер Трасър „Картини от Балканите“. В нея се разказва за трагичната развръзка на Македонския въпрос през 1913 година. Тя е изпратена на ЦК на МПО в Индианаполис. Вестник „Македонска трибуна“ публикува документ, с който ЦК дава моралната си подкрепа за стабилизирането на българската емигрантска организация и в Сидни.

През 1931-1932г. печатният орган на МПО прониква още по-масово сред българите в Австралия и съдейства за стабилизирането на новите патриотични структури на общобългарския политически фронт. По това време в Австралия вече е изпратен и уставът на МПО. Благодарение на него

комитетите поставят вътрешноорганизационния си живот на здрава база. Постигнатият напредък, както и постепенно преодоляване и в Австралия на най-острите последици от бушуващата световна икономическа криза към началото на 1934г., създават условия да се положат основните и на най-голямата и най-активна патриотична организация в Мелбърн, Южна Австралия.

Подготвителната работа там е свързана също с името на Христо Аврамов. Установил се вече трайно в Мелбърн, през зимата на 1934 г., той преценява, че обстановката в града е благоприятна за организирането на българските емигранти в патриотична политическа организация. Броят на диаспората там възлиза на около 500 души. Повечето от хората имат постоянна работа. Благодарение на това, мнозина от тях водят вече трайно уседнал живот, в собствени домове. Наличието на лица, участвували в националноосвободителното движение в Македония и във войните за обединение от 1912 до 1918 година, допълва комплекса от благоприятни обстоятелства за успешна реализация на замисъла. А организираната антибългарска пропаганда на гъркоманите, обединени около дружеството „Александър Велики“ в Мелбърн, само илюстрира крайната навременност от идеята за изграждането на българска патриотична организация и в Мелбърн.

Най-напред Христо Аврамов се запознава с младия българин Георги Нестеров Рачков. Той и баща му работят в кожарската фабрика на Иван Петров и познават добре българите в околността. Чрез Георги Несторов, Христо Аврамов научава имената на всички българи в Мелбърн. След това се сближава и с едни от най-влиятелните лица в колонията – Виктор Заманчев и Кръстьо Малинов.²⁰ След серия от разговори с двамата Христо Аврамов предлага да се организира политическо събрание. На него да се обсъди проблемът за създаването на българска патриотична политическа организация и в Мелбърн. „Аз срещнах Виктор Заманчев - пише Аврамов - и ние обсъдихме ситуацията около български говорещата емиграция в Мелбърн. Аз му казах, че бих искал да свикам публично събрание. Той ме погледна със скептицизъм. Такова нещо никога не беше ставало преди това, сред която и да било от етническите емигрантски групи в Мелбърн“²¹

Христо Аврамов разказва подробно на Заманчев за историята и дейността на общобългарския емигрантски патриотичен фронт и МПО в Америка. Предоставя му много броеве на в. „Македонска трибуна“, запознава го и с устава на организацията. В края на дискусиата му заявява, че не иска

нищо друго от него, освен да помогне за свикването на първото публично събрание. В последна сметка двамата постигат единомислие. Събранието е насрочено за 17 януари 1934г. (неделя) от 14 часа, следобеда. То е проведено в ресторанта на хотел „Македонския дом“ в Мелбърн, собственост на Митреон Башов. В дневния ред е поставен само един въпрос: как българските патриоти в Мелбърн да се включат в организираното движение за пълното освобождение на Македония? Христо Аврамов отправя писмени покани до всички българи в Мелбърн - независимо от тяхната предварителна политическа ориентация. Подготвя си и специална реч.²²

На 17 януари 1934г. в „Македонския дом“ в Мелбърн пристигат много български емигранти. Салонът за пръв път е препълнен. Хора стоят прави, а някои дори и по стълбите от външната страна на сградата. Виктор Заманчев открива събранието с няколко думи и представя инициатора. **„Аз поздравих множеството-отбелязва Христо Аврамов- и продължих, че ние всички сме нови в тази страна, която ни даде закрила и свобода. Ние обаче все още пазим спомена за бруталността на гръцките и сръбските окупатори. Аз им казах, че нашият народ не бива никога да мълчи и трябва да продължи борбата срещу тази варварщина. На легалния фронт ние вече имаме нашите братя в Съединените щати. Те са се организирали в тяхната Македонска политическа организация на политическия фронт. Ние имаме [и] ВМРО, ръководена от Ванчо (Иван Михайлов- бел.Т.М.)”**²³ - завършва Аврамов.

Пламенната реч на оратора възбужда много въпроси сред посетителите. Завързва се обширен дебат. Един от присъстващите, явен привърженик на комунистическите идеи, взема думата и заявява открито, че към тях е отправен призив „за революция и война“; светът се нуждаел от хляб, а не от нови войни. Само работниците и селяните в Съветска Русия давали истински пример, как с труд трябва да се гради хубавия живот и т.н. Питането на Аврамов: защо тогава въпросното лице не е заминало за Съветска Русия, а се е заселило в Австралия, обърква опонента. На помощ му идва неговата съпруга - също привърженик на комунистическите идеи. В защитната реч към своя мъж тя нарича революционните кадри на ВМРО „хладнокръвни кървави убийци“ и дори „фашисти“.²⁴

Налага се Христо Аврамов да говори повторно и то дълго, за десетилетните борби на българския народ за свобода и независимост. В оборот влиза богатата аргументация от българската възрожденска и следосвободенска история: подвизите на Хаджи Димитър и Христо Ботев са противопоставени

на подлите предателства, извършени от хора като Поп Кръстьо от Ловеч. Съответно ВМРО и нейните герои са представени като преки наследници и продължители на българската национална революция, а позицията на опонентите е наречена „продължение на печалното дело, завещано от поп Кръстьо“. „След като множеството чу всичко това... двойката напусна митинга - съобщава Аврамов в отчета си, изпратен до ЦК на МПО в Индианаполис. Те принадлежаха към малобройната българска комунистическа група, както научих по-късно-пише Аврамов. В моята реч към хората (накрая) аз им казах: „Ако грък каже „ти си грък или сърбин“, вие трябва да се противопоставите, като заявите, че вие сте българин от Македония - продължава Аврамов, защото ние имаме стара и богата история и култура“.²⁵

На това място от произнесената реч от Аврамов, друго лице, явно гъркоман, се провиква: „ти почакай само докато за това научи гръцкия консул“ в Мелбърн. Във връзка с тази реплика, цялото събрание избухва в гняв и втория провокатор е прогонен. Оформилата се благоприятна обстановка позволява на Христо Аврамов да завърши речта си със следния призив: „Братя, вие трябва да разберете, че дори и в Австралия враговете на нашата родина се опитват да принудят македонската емиграция да не каже нито дума за това, какво става в нейната родина. Австралийската демокрация [обаче] дава право на всички емигранти свобода на словото и свобода за изразяване на мненията. Много от европейските емигрантски общности имат центрове, където те се събират заедно. Нашата емиграция обаче, за жалост все още няма (свой център-бел.Т.М.). Ако ние имаме център, където може да се събираме, това щеше да означава за нас организация. Организираната емиграция вдъхва много повече уважение, отколкото ако вие сами защитавате своята идентичност, в културното обкръжение на австралийското общество“.²⁶

Митингът е закрит от Виктор Заманчев, който в кратка реч, също подкрепя идеята да се създаде българска патриотична, политическа организация и в град Мелбърн. След приключването на събранието много от присъстващите остават на дълъг разговор с Христо Аврамов. Те подкрепят изцяло неговата идея за обединението на българската емиграция в Австралия на патриотична основа. Така целта фактически е постигната. Макар и да не са гласувани конкретни решения, идеята е лансирана, обсъдена е широко, получено е и съгласието на мнозина патриоти, да се отпочне организирана патриотична, политическа дейност и от българите в Мелбърн.

„Нашето събрание в Мелбърн сюрпрезира европейското емигрантско общество във Виктория (щат в Източна Австралия с център Мелбърн-бел.Т.М.), което никога не беше имало публичен политически митинг, проведен от емигранти - отбелязва Христо Аврамов. Ехото на митинга се разнесе из града и неговите околности“.²⁷

В началото на 1934г. албанската общност в Мелбърн притежава на ул. „Изложбена“ собствен имот. Той е известен като „Балкански клуб“. Тъй като няколко албанци също присъствуват на българското събрание, то ръководството на тяхното земляческо дружество предлага да продаде Балканския клуб на новата патриотична организация. В края на януари 1934г. Атанас Наумов Газолинов, син на убит илинденец през 1903г. (сам служил като куриер на чета), купува Балканския клуб. Така българите в град Мелбърн се сдобиват със собствено седалище. Утвърждава се традицията те да се събират там всяка събота и неделя. В клуба, хората с часове разказват спомени за загинали близки хора в десетилетните борби за освобождението на Македония срещу турския режим. Изнасят се потресаващи факти и за случаи, когато и в средата на 30-те години, братя и бащи гният из гръцките и сръбските затвори и т.н.

Паралелно със задвижването на тази непрестанна „патриотична дискусия“ още през зимата на 1934г. Христо Аврамов абонира формиращата се българска патриотична общност в Мелбърн за в. „Македонска трибуна“. Редакцията на свой ред стриктно спазва графика и ведната след появата на поредния брой го изпраща по пощата в Австралия. Печатния орган на ЦК на МПО, издаван в Америка, става настолно четиво и за възникващата организационна мрежа и на Петия континент. (Дори в буквалния смисъл на думата, тъй като и старите, и новите броеве на вестника се намират постоянно по масите на Балканския клуб). Христо Аврамов разполага и с устава на МПО, изпратен му по-рано от редакцията на в. „Македонска трибуна“. Тъй като този основен организационен документ предвижда широки възможности за членство на българи в организацията на МПО, независимо от пола, религията и политическите им убеждения, основателят на българската патриотична структура в Мелбърн налага принципа за широк прием на членовете. Дори и на такива с комунистически убеждения, ако те не пречат на делото.²⁸

Важен принцип, а и уставно положение на МПО, е изискването за легалност на извършваната политическа дейност. Априори това налага новата патриотична организация да се регистрира пред властите в Мелбърн. Хрис-

то Аврамов посещава централното управление на полицията на ул. „Ръсел“ в града, за да иска разрешително от началника - д-р Дънкън. При първото посещение обаче, Дънкън отсъствал от града. Христо Аврамов оставя адреса на „Балканския клуб“ при секретаря на полицейското управление.²⁹ Една седмица по-късно (на 22 януари 1934г., събота) в „Балканския клуб“ пристига офицер от полицията. Аврамов е поканен да го придружи и двамата се явяват при началника - д-р. Дънкън. Представителят на властта в Мелбърн посреща дружелюбно българския емигрантски лидер и декларира, че идеята за създаването на легална патриотична организация на българите е чудесна. Обединението на емиграцията в подобни благородни структури позволявало усилията на новите граждани на Австралия да се мобилизират в името на хуманни обществени цели. Практиката доказвала, че от това намалявала престъпността и обществото като цяло печелело. След това началникът на полицейското управление се явява лично в „Балканския клуб“. Там той връчва публично официалното писмено разрешително на властите - да се създаде патриотична организация на българската емиграция и в Мелбърн. Събраното множество посреща жеста в голямо въодушевление и бурни ръкопляскания.³⁰

На 23 януари 1934г. Христо Аврамов свиква ново организационно събрание. На него са поканени всички патриоти, които биха искали да станат официално съоснователи на първата „легална патриотична организация“ на българите в гр. Мелбърн. В 14 ч. следобед се явяват 33 души. Мнозинството от тях са между 30 - 35-годишна възраст. Всички до един **„бяха преминали през българските училища в своите родни села (най-малко) до втората степен (т.е. до прогимназията бел.Т.М.). Те можеха да четат свободно на български език“**³¹ - уточнява Христо Аврамов.

Откривайки събранието, инициаторът декларира, че ще се обсъжда създаването на „Македонска политическа организация“ (МПО) от типа на тези, които работят в Америка. Ще й се избере патрон, ще се приеме уставът и ще се излъчи ръководство - „комитет“. По първия въпрос няма никакви възражения. При обмяната на мисли за патрона, надделява идеята да се приеме името на легендарния вожд на ВМРО - Тодор Александров. Така МПО в гр. Мелбърн е наречена „МПО-Тодор Александров“. Уставът на МПО е прочетен и разгълкуван член по член. Основателите на новата патриотична организация го приемат, чрез гласуване като база и за своите бъдещи действия. Направено е и уточнението, че от този момент нататък независимо от това, кой в какви братства е членувал по-рано в „стария край“, всич-

ки ще изучат добре устава на МПО и ще постъпват само според неговите изисквания. Накрая е избран и ръководният орган - комитетът на МПО, „Тодор Александров“ в Мелбърн. В неговия състав влизат: Павел Тодоров Яневски, Кръстьо Шанков и собственикът на „Балканския клуб“ - Атанас Наумов. За председател единодушно е утвърден Павел Тодор Яневски, заместник-председател става Кръстьо Малинов, секретар е Пандил Гиондиев и касиер Атанас Наумов. Христо Аврамов и останалите членове на комитета формират контролната комисия на МПО „Тодор Александров“.³²

По инициатива на комитета 33-мата основатели внасят членски внос от по 2 паунда. Със събраната сума от 71 паунда (касиерът Атанас Наумов дава 5 паунда от себе си) е решено да се закупят мебели за обзавеждането на клуба. Изготвен е и организационен печат. Той има кръгла форма с диаметър 4 сантиметра. По окръжността на английски език е изписано „Македонска политическа организация“, а в средата - „Т.Александров“. От лятото на 1934г. с него се подпечатват всички писма, изпращани от Мелбърн до ЦК на МПО в Индианаполис, САЩ. Изготвени са и специални бланки за кореспонденцията, на луксозна бяла хартия. Най-високо горе са поставени и инициалите, които личат на печата, а под тях, вляво, е отбелязан адресът на МПО „Тодор Александров“ - ул. „Моро“, Мелбърн, Виктория, Австралия. По същия начин са инициирани и специалните бели пликове, въведени в употреба за кореспонденцията на МПО „Тодор Александров“ в Мелбърн.

Христо Аврамов разполагал през 1934г. с два лика на Тодор Александров - цивилен и във въстаническа униформа. Учредителите решават цивилната снимка да се увеличи до размерите на стенен портрет. Той е поставен в рамка и е закачен в клуба на организацията. Секретарят Пандил Гиондиев закупува тефтер, в който записва членовете и започва да води редовно приходите и разходите, протоколите от заседанията и друга важна информация за организацията. Всички учредители се абонират и лично за в. „Македонска трибуна“.³³ По този начин, печатният орган на българския емигрантски патриотичен политически фронт за пръв път започва да се разпространява масово и в Австралия.

От информацията, почерпена във вестника, свързана с културния живот на българите в Америка, се ражда идеята за организирането на вечеринки и в Мелбърн. Членовете на МПО „Тодор Александров“ Методи Калаков (кларинет), Благой Ашлаков (тромпет) и Джим Заманчев (банджо) формират първия български самодееен музикален състав, изявявал се в Мелбърн. Благодарение на него в „Балканския клуб“ започва редовното провеждане

на вечеринки. Христо Аврамов нарисувал и голяма емблема на МПО „Тодор Александров” (с черно червеното знаме на ВМРО). Тя също е закачена на стената в клуба. „Така новата МПО беше стабилизирана и функционираше нормално, сочи Аврамов. Събранията обикновено в неделя и вечеринките се провеждат редовно. Нито една от останалите емигрантски общности в Мелбърн не бяха така активни, както македонците”³⁴ – подчертава той.

На 15 юли 1934г. настоятелството на МПО „Тодор Александров” в Мелбърн уведомява официално ЦК на МПО за окончателното привършване на процеса, свързан с организационното сглобяване и разгръщането на редовната дейност. В писмото е направена декларация, че **„най-далечните и най-нови македонски ратници...се нареждат под знамето на борбата, за да пренесат своята дан за освобождението на Македония”**. В началото на август 1934г. ЦК утвърждава и формално МПО „Тодор Александров” в Мелбърн, за редовен член на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. Така, към лятото на 1934г. в основни линии приключва процесът, свързан с полагане основите на първите организации на българската патриотична емиграция в Австралия. Създадени са и работят три местни патриотични политически структури в градовете Пърт, Сидни и Мелбърн. Те се превръщат в гръбнак на българското патриотично движение в Австралия, до навечерието на Втората световна война. МПО „Тодор Александров” в Мелбърн се откроява като най-многобройната и активна българска патриотична организация на Петия континент. Тя поддържа връзки с останалите две и влиза в постоянна кореспонденция с ЦК на МПО в Иднанаполис. Създават се условия за практическото включване и на българските патриоти в Австралия в организираната борба за освобождение на Вардарска и Егейска Македония. Преходът към фактическото участие на българите в Австралия към активни, практически изяви на общобългарския емигрантски патриотичен политически фронт се извършва през лятото на 1934 година.

* * *

Деветнадесетомайският преврат, извършен в София през 1934г. от Военната лига и политическия кръг „Звено”, провокира, както се спомена по-горе, остра криза в организираното движение за освобождението на Вардарска и Егейска Македония. Новата авторитарна власт обявява ВМРО извън законите. Иван Михайлов е принуден да емигрира в Турция. Срецу

останалите членове на ЦК е възбудено съдебно следствие, завършило с присъди и затвор. Стотици дейци на организацията са арестувани, интернирани или малтретирани в полицията. Разформирани са и легалните македонски братства. Разпуснат е Националният им комитет в София. Спрян е патриотичният печат, издаван в България. При това положение МПО остава единствената легална политическа организация, представляваща движението за освобождението на Вардарска и Егейска Македония.³⁵

В така очертаната обстановка ЦК на МПО преценява, че най-напред трябва да потегне собствените си редове, включително и чрез по-пълното интегриране на патриотите в Австралия и тяхното ангажиране в конкретни практически действия. Очакванията са, че с това ще се увеличат престижът на МПО и политическият ефект от акциите, организирани с обединените сили на българския патриотичен, емигрантския политически фронт в Новия свят. За целта е направена промяна в наименованието на МПО. Към абревиатурата „Македонска политическа организация в САЩ и Канада“ е добавено „и в Австралия“. От средата на 30-те години този детайл очерта новите географски граници, в които се разпростира влиянието на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. Въведена е практика за редовно изпращане на окръжните писма, издавани от ЦК на МПО и до местните патриотични организации в Австралия. Съответно там започва организирана дейност за запознаване с тяхното съдържание и изпълнение на поставените задачи. Тези нови обстоятелства внасят повече ритмичност и целенасоченост в работата на общобългарския емигрантски патриотичен фронт – включително и в неговите разклонения на петия континент.

Тъй като МПО „Тодор Александров“ в Мелбърн изпъква като най-многобройната и най-добре уредената организация в Австралия, тя си извоюва позиции и на нещо като „местен централен комитет“, по отношението на останалите две български патриотични структури в Австралия. Този факт се доказва от обстоятелството, че ЦК в Индианаполис започва да изпраща всички окръжни писма най-напред в Мелбърн. От там настоятелството на МПО „Тодор Александров“ ги препраща до Пърт, Сидни и други градове, където все още не са изградени организационни ядра, но има българи, които се интересуват от дейността на емигрантския патриотичен фронт. Тази практика, освен че създава условия за по-голямо заздравяване на връзките между отделните български патриотични организации в Австралия, води до спестяването и на средства в междуконтиненталната кореспонденция

на ЦК на МПО. Защото централното ръководно тяло не трябва да изпраща пощата си поотделно, до всяка местна структура в Австралия. Направените промени дават самочувствие на местните патриотични организации на българите в тази част на Новия свят. Те вече са признати публично и официално като пълноправни членове на общобългарския емигрантски патриотичен политически фронт, ръководен от единствената влиятелна легална политическа организация в света, която продължава да работи за окончателното освобождение на Македония. Включително и през втората половина на 30-те години на ХХ век. Този факт спомага за успешното реализиране на не една практическа изява на родолюбците на Петия континент.

Началото на новите практически инициативи поставя МПО „Тодор Александров” от Мелбърн. През лятото на 1934г., чрез гръцкия емигрантски печат издаван там, стават известни жестоките репресии, извършени над семейството на председателя на МПО „Тодор Александров” в Мелбърн - Павел Тодоров Яневски. Баща му, Тодор Яневски от с. Горно Каленик, Леринско, е стар деец на българското националноосвободително движение в Егейска Македония. На 15 февруари 1911г. той е хвърлен от турците в Битолския заговор. След обявяването на Балканската война излиза отново на свобода. Гръцката армия окупира Южна Македония през 1913 година също не го оставя на мира. В последна сметка, в обстановката на рязко активизираните антибългарски гонения през 1930г. Тодор Яневски и още трима българи са обвинени за връзки с тайни антидържавни организации. Изправени са пред съд, където Яневски получава доживотна присъда. Тримата му съратници дори са осъдени на смърт.

Присъдата си Тодор Яневски изтърпява в Солунския затвор „Едиколет”. През лятото на 1934г. гърци-преселници от Мала Азия разграбват целия имот на семейството в с. Горно Каленик. Съпругата и двете дъщери на Тодор Яневски са прогонени насилствено от родното място и се преместват в град Солун. Причините за втория етап на гоненията срещу това българско патриотично семейство в Егейска Македония се дължат вече главно на информацията, постъпила от гръцкия консул в Мелбърн, че синът Павел Тодоров Яневски е възглавил най-голямата патриотична организация на българите в Австралия. Гъркоманите там имали вече обилни сведения за неговата патриотична политическа дейност и ги препращат в Атина.

Узнал за тежката съдба на близките си - борци за оцеляването на българщината в Егейска Македония, Павел Яневски излиза с предложение пред ЦК на МПО да се организира защитна кампания срещу преследваните бъл-

гари в Гърция.³⁶ На 10 декември 1934г. писмото му е получено в ЦК на МПО в Индианаполис, САЩ. То е придружено с една снимка на Тодор Яневски и молба редакцията на в. „Македонска трибуна“ евентуално да я публикува. Заедно с това да се опише подробно случаят със семейство Яневски от с. Горно Каленик, Леринско. По този начин да започне нова антигръцка разобличителна кампания. В нейния ход да се включи цялата българска патриотична емиграция в Новия свят.

На 13 декември 1934г. ЦК разглежда предложението, направено от председателя на МПО „Тодор Александров“ в Мелбърн. Същия ден е взето решение, което е съобщено писмено на Павел Яневски в Мелбърн. Там се казва: „До господин Павел Т. Яневски, Мелбърн, Вик[тория], Австралия

Драги господин Яневски, получи се в Централния комитет на Македонската политическа организация писмото Ви... В отговор на писмото Ви Централният комитет държи да Ви съобщи следното: ние напълно съчувствуваме на тежкото положение, в което се намират нашият сънародник Тодор Яневски и неговата фамилия. Това е тежко страдание, което понасят заради Македония със стотици други още македонци, които се намират по сръбските и гръцките затвори. Ние желаем твърде много да му помогнем... Като направим апел за помощ до отделните наши читатели на вестника“³⁷ ЦК на МПО обаче иска още веднъж мнението на МПО „Тодор Александровски“ в Мелбърн: дали апелът да се направи явно, като във в. „Македонска трибуна“ се публикува и портретът на Тодор Яневски, или помощната акция да се проведе анонимно, за да не се усложнява още повече съдбата на репресираните българи в Солун. Комитетът изказва мнение, че ако акцията се организира явно, имало голяма опасност гръцките власти да увеличат още повече изстъпленията си над семейство Яневски в Македония. Предвид на това, ЦК иска мнение, дали не е по-добре помощната акция да се приведе тайно ?!

Отговорът на ЦК на МПО е получен в Мелбърн около средата на януари 1935 година. На 16 януари председателят на МПО „Тодор Александров“ изпраща обратно в Индианаполис второ кратко писмо по случая. В него той изказва мнение „за сега“ портретът на Тодор Яневски да не се публикува във в. „Македонска трибуна“. Освен жена му и двете им дъщери, много можело „да патят нещо от гръците“ и други близки и роднини на семейството.³⁸ Защото този български род бил многолюден, а останалите му членове се отличавали със своето ясно българско самосъзнание.

На 13 януари 1935г. МПО „Тодор Александров“ в Мелбърн провежда

и специално събрание. На него още веднъж е обсъден въпросът, как да се подпомогнат преследваните българи в Солун. Решено е, членовете на организацията да започват събирането на парични помощи като доброволни дарения. Препоръчано е, също така, на ЦК на МПО в Индианаполис да се изпрати допълнителна информация за тази драма. Във втория пакет е включена още една снимка - вече на съратниците на Тодор Яневски, осъдени на смърт от гърците. На 14 януари 1935г. и тези материали са изпратени от Мелбърн в Индианаполис, САЩ.

ЦК на МПО получава новата пратка през февруари 1935 година. Веднага е взето важно решение. На 25 февруари то е телеграфирано в Мелбърн. В него се казва: „Драги господин Яневски, писмото Ви от 14м.м. се получи. Централният комитет разгледа с най-голямо внимание Вашето изложение. Във връзка с молбата Ви как да се помогне на страдащия Ви в гръцките зандани баща, осъден заради неговата преданост към сватото ни народно дело, дължим да Ви съобщим следното:

а/ С най-голямо удоволствие и ние от тук ще съберем известна парична помощ.

б/ Оная сума, която имате вие (събрана), изпратете я до нас. Ние ще използваме услугите на една авторитетна американска организация, за защита и покровителство на политическите затворници, с която нашият съюз е във връзка. Братски ви поздравяваме и оставаме искрено Ваши за свободата на Македония”³⁹

Така е реализирана първата съвместна акция между МПО „Тодор Александров” в Мелбърн и ЦК на МПО в САЩ за подпомагане на репресирани българи и техните семейства в Гърция. Междувременно в новия свят стават известни преследванията, предприети от деветнадесетомайското правителство на Кимон Георгиев и срещу кадрите на ВМРО в България. Чрез структурите си в Америка ЦК на МПО организира бурна протестна кампания. На 30 ноември 1934г. е издадено специално Окръжно №67 с призив за събирането на помощи в новия свят, които да се изпращат и в България на пострадалите от репресиите на деветнадесетомайския режим. Окръжното е доставено и на МПО „Тодор Александров” в Мелбърн. Придружава го и отделна инструкция, в която се описва как то да бъде разпространено широко сред българската емиграция в Австралия.

На новия призив най-бързо реагира МПО „Тодор Александров” в град Мелбърн. На 5 март 1935г. в клуба на организацията е проведено специално събрание. Решено е да се организира акция за набирането на нови добро-

волни дарения. От запазеня оригинален протокол се вижда, че средства са дали българите А. Н. Газолинов, Л. Мечкаров, Б. Ашлаков, К. Малинов, А. Д. Газолинов, К. Коцев, А. Филев, Л. Далов, Д. Делянов, Д. Н. Костов, Н. К. Чапкънов, С. Наков, Б. Петров, К. Аврамов, П. Димов, Методи Газолинов, „един македонец“ и един подписал се само като „Лисец“. Общо сумата възлиза на 17,95 английски лири стерлинги.

На 10 април 1935г. парите пристигат в ЦК на МПО в Индианаполис, САЩ. Същия ден комитетът изпраща обратно писмо №178, адресирано до МПО „Тодор Александров“ в Мелбърн. В него се казва: „получи се в Централния комитет писмото Ви, с което изпращате 17,95 лири в ползва на пострадалите в България. Приложено, изпращаме ви съответната разписка. Централният комитет изразява сърдечната си благодарност чрез Вас към всички онези родолюбиви наши братя в далечната Австралия, които със своята помощ доказаха, че обичат народното ни велико и несъкруσιμο дело. Продължавайте да вървите в борбата със същия дух и велика вяра. Враговете, предателите и гъркоманите не ще успеят никога да унищожат Македония, защото тя е непобедима. Всички, които са искали да поставят прът в македонската колесница, са загивали. Македония продължава да живее и да води достойно борбата си, чрез своите верни до смърт синове“⁴⁰

На Тринадесетият конгрес на МПО, състоял се от 2 до 4 септември 1934г. в гр. Форт Уейн, САЩ, ЦК информира делегатите за създаването на най-новите разклонения на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Австралия, начело с МПО „Тодор Александров“ в Мелбърн. На настоятелството на тази структура се изказва благодарност за „системната работа“ и се изпраща пожелание „за най-успешното реализиране на стоящите пред нея задачи“.⁴¹

Раздвижването, обхванало българската патриотична емиграция в новия свят след 19 май 1934г., се разраства след убийството на сръбския крал Александър в Марсилия, през есента на същата година. То дава подтик в Австралия да се основе още една - четвърта по ред, патриотична политическа организация в гр. Шепертън. Поводът е даден с разпространението на окръжно №67 на ЦК на МПО през декември 1934г. Документът е размножен в Австралия от страна на МПО „Тодор Александров“ в Мелбърн. Той призовава българите на Петия континент да събират нови доброволни помощи за жертвите на деветнадесетомайския режим и в България. Това личи от първото писмо, изпратено от Шепертън до ЦК на МПО. В него е казано изрично: „Получихме окръжно от Мелбърнската организация и се заловихме за работа“.⁴²

От запазената документация за сега не може да се установи точно кога е било взето решението за формирането на четвъртата българска патриотична емигрантска политическа структура на емиграцията в Австралия. Знае се обаче със сигурност, че през януари 1935г. окръжно №67 на ЦК на МПО вече е било в Мелбърн. Известно е също така, че новата организация в Шепертън е утвърдена от ЦК на МПО за редовна структура на съюза в заседание, проведено в Индианаполис на 18 март 1935 година. Като се приспадне отколо месец за пътуването на кореспонденцията между Австралия и САЩ, очевидно МПО в Шепертън е била основана някъде между средата на януари и средата на февруари 1935 година.

Учредители и най-активни членове на местната българска патриотична организация в Шепертън в началото са Саве Белев, Андон Попянев, Илия К. Ашлаков, Христо Васев, Илия Банков, Мито Донеv, Георги Газолинов, Кръстьо Ашлаков, Вощарец Иванов, Георги Македонски и Никола Бенчов. За председател е утвърден Саве Белев, подпредседател е Андон Попянев, секретар - Илия Ашлаков и касиер - Христо Васев. Четиримата образуват комитета на организацията.⁴³ За съветници са избрани Илия Бакеv и Мито Данев. Организацията приема за своя патрон името „Владо Черноземски“. Наличието в редовете и на членове, познати от МПО „Тодор Александров“ в Мелбърн свидетелствуват за това, че в средата на 30-те години е извършено ново, вътрешномиграционно разместване сред българските заселници в Австралия. Обективно то разширява обсега на патриотичното движение, обхванало българската емиграция там.

В края на януари и началото на 1935г. МПО „Владо Черноземски“ събира доброволни дарения в английски лири стерлинги. Те са изпратени на ЦК на МПО в Идианаполис за подпомагане на преследваните дейци на ВМРО от деветнадесетомайците в България.⁴⁴ Заедно с това новата българска патриотична организация отправя молба да бъде приета официално и за редовен член на МПО. Документите на МПО „Владо Черноземски“ от Шепертън са получени в ЦК на МПО към началото на март 1935 година. На 10 март комитетът изпраща две писма до настоятелството на новата патриотична организация в Австралия. В първото се казва: „До настоятелството на МПО „Владо Черноземски“ Шепертън, Австралия.

Драги съотечественици,

С най-голяма радост, бързае да Ви съобщим, че ЦК на МПО, вземайки акт от вашето желание да присъедините родолюбивите си усилия към организираната воля на задокеанските македонски прокуденици и по тоя начин да принесете своята дан към великата борба, която нашата злочеста родина води, срещу жестоките си и коварни потисници, в последното си заседание **прие вашата организация за редовен член на Съюза** /болтът е в оригинала Т.М./ на македонските политически организации. Известие-то за учредяването на Вашата организация - едно от многобройните доказателства за силата на македонския борчески дух и ненарушимото единство, в което са обединени всички добри синове и дъщери на Македония - бе посрещнато от тукашната родолюбива емиграция с радост и възторг. От нейно име и ние Ви изпращаме все сърдечен привет, братски стискаме десницата Ви и извикваме: „Да крепне новата македонска крепост - МПО „Владо Черноземски“ в гр. Шепертън, Австралия“.⁴⁵ Интересното в този случай, свързан с разрастването на българския емигрантския патриотичен политически фронт в Новия свят е, че българите в гр. Шепертън пренебрегват опасенията за възможни преследвания от страна на австралийските власти. Те приемат за свой патрон името на един революционер, който посред бял ден беше екзекутирал държавния глава на кралство Югославия!?

Във второто си писмо с №157 от 18 март 1935г. председателят от ЦК на МПО Пандил Шанев и секретарят Петър Ацев удостоверяват, че сумата от 15 лири е получена и ще се използва за подпомагане на преследваните в България от деветнадесетомайския режим. Включването в помощната акция и на МПО „Владо Черноземски“ в Шепертън, се оценява като ново доказателство, че делото за освобождение на Македония няма да загине - независимо от домогванията на неговите врагове.⁴⁶

Приемането на МПО „Владо Черноземски“ от Шепертън и особено ласкавата оценка, дадена от ЦК на МПО, съдействат през 1935г. за стабилизирането на четвъртата патриотична организация на българската емиграция в Австралия.⁴⁷ Настоятелството ѝ установява редовна писмена връзка с ЦК на МПО в Индианаполис и започва да получава всички броеве на в. „Македонска трибуна“. Комитетът събира и съхранява съюзния вестник и окръжните писма В тях се поставят най-различни въпроси за разглеждане. Известни трудности при провеждане на сбирките създава отдалечеността на мнозина от членовете на петдесет и повече мили от Шепертън. Защото хората работят във фермите, които са разположени далеч извън града. Въ-

преки това организационни събрания се свикват редовно. Там е решено да се „набавят всички книжа“, нужни за канцеларията; да се създаде собствена библиотека с „важни книги за Македония“; да се разшири пропагандата на идеите на МПО, чрез разпространение на нейния устав и т.н.

През лятото на 1935г. МПО „Владо Черноземски“ в Шепертън получава и окръжно №227 на ЦК на МПО с покана, организацията да избере и изпрати делегат за предстоящия 14 конгрес на МПО в гр. Акрон, Охайо. По този повод членовете са свикани на организационно събрание. Взето е решение на ЦК на МПО да се съобщи, че МПО „Владо Черноземски“ в Шепертън няма да може да изпрати делегат по следните причини. Първо, организацията е млада и като незавършила все още една година от основаването си, членовете ѝ смятат, че нямат достатъчно сериозни резултати за отчет пред общия конгрес. И второ, големи са нуждите от средства за попълване на вече основаната организационна библиотека. А разстоянието между Австралия и Съединените щати изисква сериозни пътни разходи, които все още не са по силите на МПО „Владо Черноземски“ в Шепертън. Организацията, обаче, изпраща поздравии до делегатите и гостите на Четиринадесетия конгрес с пожелания за ползотворна работа. ЦК е помолен да изпрати в Австралия още „устави [защото] има нужда за разпространение по други нужни агитации“⁴⁸ се казва в поредното писмо, изпратено до Индианаполис.

Останалите три патриотични организации на българската емиграция в Австралия също все още не са в състояние да изпратят делегати на четиринадесетия конгрес. И те, главно по финансови причини. Въпреки това неоспорим факт е, че в края на 1935г. ЦК на МПО вече преценява българските патриотични структури в Австралия като достатъчно сериозни и важни за цялостния ход на делото, след като за пръв път поставя пред тях въпроса и за официалното им присъствие в общите конгреси на организацията. В тази официална позиция се крият и висока оценка, и сериозни надежди, които ръководният център на българското патриотично емигрантско движение в новия свят възлага на своите подразделения на австралийския континент.

Сблъсквайки се с дейността на стабилизиращите се български патриотични политически организации от средата на 30-те години, гръцката пропаганда в Австралия постепенно е принудена да промени своята дотогавашна тактика. Особено след удара, нанесен на ВМРО от деветнадесетомайците в София. През есента на 1934 г. дружеството „Александър Велики“, което обединява гръцката диаспора на Петия континент, от политическа

организация е преобразувано във взаимоспомагателна структура. „Онези, които го ръководят“, отбелязват българите, го наричали вече само „македонско“ (до тогава името му е „гръко-македонско“). „Всъщност това дружество не е „македонско, а е чисто гръцко“- пишат български патриоти от Мелбърн. Неколцината му членове българи-гъркомани, членуващи там, предателствали към своя народ. От чисто користни цели, защото те работели в гръцки бизнеси из града. Но се ползвали с презрението на българската патриотична емиграция в Австралия.⁴⁹

На 18 ноември 1934г. ръководството на дружеството „Александър Велики“ свиква в Мелбърн шумно разгласена конференция. Тя е проведена в „гъркоманския“ клуб на Геле Попов. Тогава е лансирана новата, по-завоалирана цел на организацията. „Казали, че дружеството [вече] било спомагателно и, че помагало на всички при случай на нужда“, коментират български патриоти в информация, изпратена до в. „Македонска трибуна“. Снемайки тактично открито шовинистичните си пропагандни политически цели, афиширани до този момент главно на антибългарска основа, гръцките агитатори се опитват да откъснат от българските патриотични организации част от македонската емиграция. За целта те лансират идеята, че от този момент нататък дружеството „Александър Велики“ няма да се занимава с политика, а единствено с хуманитарни инициативи. „Разбира се, тези лъжи не хванаха декиш - пише Христо Аврамов в една дописка до в. „Македонска трибуна“ - защото всички родолюбиви македонски българи тука знаят каква е главната цел на споменатото дружество. Хората, които са събрани в него, целят да разколебаят духа на борческата ни и достойна македонска емиграция. Обаче всичките им усилия ще останат напразни. Ние сме верни на поста си и [сме] стража за Македония“⁵⁰, декларира авторът в края на материала си.

Този документ разкрива ясно, както промяната в тактиката на гръцкия прозелитизъм сред българската емиграция в Австралия след разгрома на ВМРО и легалните емигрантски структури в България през 1934г., така също и твърдия отпор, даден от новообразуваните български емигрантски патриотични, политически организации. Срещу новия целенасочен натиск, упражнен им от страна на гърцизма, е оказана организирана съпротива.

За да се потвърди казаното по-горе за същността на гръцкото дружество „Александър Велики“, в обширна дописка, изпратена до в. „Македонска трибуна“ се описват случаите със смъртта на българите Стойчо Хр. Настев и Кольо /?/ от с. Върбене. „Спомагателното“ дружество „Александър Вели-

ки” в Мелбърн отказва дори да ги погребее. Причината била, че двамата не оставили пари в наследство, за да се плати „услугата”, която трябвало да извърши гръцкият поп чрез опелото. Въпреки, че и двамата били гъркомани, членове на гореспоменатото дружество. Докато МПО „Тодор Александров” в Мелбърн изпълнява на свои разноски последния си дълг към своите, макар и политически силно колебаещи се сънародници. Покойниците са погребани на разноски на МПО „Тодор Александров”. По този повод българската патриотична политическа организация разгръща и активна пропаганда за разобличаване и изолация на мимикриращата организация „Александър Велики”. Защото тя все още защитавала старите си позиции сред част от македонските българи в Австралия.⁵¹

Вземайки повод от дейността на българската патриотична емиграция в Австралия, през 1934-1935г., за пръв път ЦК занимава с нея официално и делегатите на Четиринадесетия редовен конгрес, проведен в гр. Акран, Охайо, САЩ. В отчетния доклад, изнесен от комитета на 2 септември 1935г., се разказва за дейността, реализирана от МПО „Тодор Александров” в Мелбърн, Австралия. Прави се извод, че тази структура се е проявила вече като нов „борец” за отстояване историческите права на българите в Македония. Членовете ѝ работели „усърдно с пресни сили за делото”, се отбелязва в отчетния доклад. „Енергията, която проявиха, и резултатите, които дадоха, са повече от задоволителни”⁵², констатира ЦК. Всъщност това е първата официална и то силно положителна оценка, дадена от най-високия форум на общобългарския емигрантски патриотичен политически фронт между двете световни войни - конгресът на МПО, за патриотичната дейност на българската родолюбива емиграция в Австралия.

През 1936-1937г. връзките между ЦК на МПО в Индианаполис и българските патриотични емигрантски организации в Австралия остават стабилни. По това време от Егейска Македония пристига последната група българи, изселили се на петия континент, преди избухването на Втората световна война. В обширни материали, публикувани във в. „Македонска трибуна” те изнасят покъртителни факти за преследването им в Гърция: българин, заловен да говори на майчиния си език, трябвало да плаща глоба от 500 драхми; търговците на пазара също нямали право да използват българския език (само в гр. Лерин шетали 60 цивилни агенти, за да докладват кой, кога и къде говори български); от 1937г. цялото българско население в Егейска Македония е задължено да плаща нов данък „от две до три хиляди драхми за военните аероплани на гърците”⁵³; момчетата от 15 – 20- годиш-

на възраст са свикани на военно обучение, въпреки че те до 18 годишна възраст не подлежат на военни набори; селяните от селата Кономлади, Търсие, Стобища и други работят ангария по строежа на ново стратегическо шосе; леринският околийски началник – Чакчирис, дори въвел задължително за българите поклонение пред гроба на загиналия андартин Павлос Мелас и т.н. Тази информация и още много данни са изнесени по страниците на вестник „Македонска трибуна“. С тях българската патриотична емиграция в Австралия подпомага с ценна информация международната кампания на МПО за разобличаване поробителите на Македония в навечерието на Втората световна война.

Новопристигналата група от Егейска Македония първоначално е настанена в град Пърт. До този момент лидерите на гръцката емиграция там все още не са успели да формират клон на дружеството „Александър Велики“. Те „не могли да намерят членове“ сред по-старите заселници. Затова гръцкият консул в града направил сериозен опит - всички новопристигнали българи от Гърция да бъдат въввлечени в акции за изграждане на дружеството „Александър Велики“ и в Пърт. Гръцките емигрантски лидери очакват, че безброят от проблеми, стоящи за разрешение пред тези хора, оказали се за пръв път в необятната държава-континент, ще им помогне да намерят послушни следовници.⁵⁴ Всички илюзии обаче се изпаряват, когато носителите на мегали идеята се сблъскват с ясното българско национално самосъзнание на новопристигналите изселници.

Нещо повече. През 1937г. една част от новите български емигранти, пристигнали от Егейска Македония се настаняват в гр. Манжимут, Щата Западна Австралия. Там те основават петата патриотична организация на българската патриотична емиграция на Петия континент. Неин лидер е Атанас Т.Петров. Той установява връзка с ЦК на МПО и осигурява получаването на в. „Македонска трибуна“ и в Манжимут. В първата си дописка до печатния орган на МПО Петров съобщава: „Всеки един от тях [неговите съратници] почти чете „Македонска трибуна“. А онзи, които не получава вестника, идва при друг, който го получава и всичко се чете с глас и голямо внимание. По стените на нашите хотели - добавя А. Т. Петров - личат календарите, които изпраща в. „Македонска трибуна“, и портрета на нашия герой Владо Черноземски - това славно македонско чедо. Други имат портрета на Тодор Александров и от това разбрах колко жива вяра имат нашите сънародници в тази страна (Австралия)“.⁵⁵

Както и да се преценява цитираният обобщаващ документ, едно е

ясно: към навечерието на Втората световна война българската патриотична емиграция в Австралия вече не е онова, което е през 20-те и дори през първата половина на 30-те години. Една разпръсната и идейно необединена човешка маса. Как иначе да се обясни фактът, че българските хотели са украсени масово с революционните символи на ВМРО!? Че почти всеки български патриот получава или най-малкото чете на български език вестник „Македонска трибуна“? В допълнение тези хора вече демонстрират съвсем открито своето българско национално самосъзнание чрез активно присъствие в местни български патриотични организации. Независимо от факта, че въздържането от подобна позиция би им осигурило приютяване към структурите на по-старата и по-добре организираната гръцка емиграция в Австралия.

В архива на ЦК на МПО в гр. Форт Уейн, САЩ, е запазена една обща поздравителна телеграма, изпратена от МПО „Тодор Александров“ и МПО „Владо Черноземски“ в Австралия, до делегатите и гостите на петнадесетия конгрес на МПО, проведен през септември 1936 година.⁵⁶ В телеграмата на литературен български език се казва: „Поздравяваме македонския конгрес в Канада. Пожелаваме успех. Подател: МПО „Тодор Александров“, МПО „Владо Черноземски“. Този факт говори, че във връзка с поредния конгрес двете организации (или най-малко техните ръководни тела) са разисквали и са съгласували общата си позиция за конгреса. Макар че главно по финансови причини, те не могат да изпратят свои делегати и на петнадесетия, и на шестнадесетия конгрес. От писмо на ЦК на МПО с дата 16 септември 1937г. обаче става ясно, че всички конгресни документи (програмите за заседанията, отчетните доклади, гласуваните резолюции) са получавани от българите в Австралия. Този факт говори за разширяване обема на информацията на патриотичната българска емиграция на Петия континент.

Налага се практиката, българските патриотични организации в тази част на новия свят да изпращат и ежегодни писмени отчети до ЦК за извършената дейност. Те служат за основа при подготовката на общите доклади, изнасяни от ЦК на МПО пред годишните конгреси на патриотичната емиграция. През 1937г. МПО „Владо Черноземски“ в Шепертън например, не успява да изпрати навреме своя отчет, тъй като през август членовете на организацията са пръснати на работа из фермите и не са в състояние да се съберат на заседание. Поради това със специално писмо №10 от 16 септември 1937г. ЦК на МПО иска от нейното настоятелство „Рапорт за състоянието на вашата организация и за проявената от нея дейност през 1936-

1937г.”⁵⁷ Независимо, че годишният конгрес вече е минал.

През 1937г. ЦК на МПО решава да издаде голям „Македонски алманах”. Амбицията е в него „да се изложат по-важните въпроси с политическия, културния и стопанския живот на македонската емиграция”. Всеки македонски българин в Америка и Австралия е поканен да изпрати материали и снимки за себе си, за своите близки, за бизнеса си и за организацията, в която членува. На 12 октомври 1937г. с писмо №80 ЦК на МПО се обръща с призив към МПО „Владо Черноземски” в Шепертън „своевременно да разгласи горното между нашите сънародници, живеещи в Шепертън. Настоящото да се прочете пред първото Ви организационно събрание. За взетото решение уведовете Централния комитет, колкото се може по-скоро” - завършва писмото.⁵⁸ Така българската патриотична емиграция в Австралия е ангажирана и с работата около създаването на най-представителния албум, публикуван и разпространен в новия свят преди Втората световна война /обем 476 стр., голям формат на луксозна хартия/. Книгата излиза от печат през 1940г. в Индианаполис и е отпечатана на литературен български език. На патриотичната организация в Австралия е отделена самостоятелна страница.⁵⁹ С този алманах е направен сериозен опит да се обобщат цялостно постиженията на българския патриотичен емигрантски политически фронт в новия свят до навечерието на Втората световна война. Включително и върху дейността на тази негова съставка, която вече работи в Австралия. Целта е да се издигне престижът на международната пропаганда, реализирана от МПО в защита на македонските българи, при условията на назряващата нова световна война.

1938 година отбелязва върховият момент в популярността на българското патриотично движение, обхванал емиграцията в Австралия през 30-те години. ЦК на МПО го фиксира като променя окончателно дотогавашното си наименование, вече във варианта „МПО в САЩ, Канада и Австралия”. От този момент нататък текстът се поставя неизменно на всеки официален документ, разпространяван в новия и стария свят. Седемнадесетият конгрес на МПО, проведен от 2 до 5 септември 1938г. в гр. Бъфало, Щат Ню Йорк, за пръв път е афиширан като конгрес на „Македонските политически организации в Съединените щати, Канада и Австралия”.⁶⁰ Всички официални решения, гласувани на конгреса, от този момент се подписват като колективно решение на „Македонските политически организации в САЩ, Канада и Австралия”. Съответно декларациите, изпращани в столиците на великите сили и в балканските държави, в ОН в Женева, до легалните ма-

кедонски емигрантски патриотични организации в България, както и до потиснатите българи във Вардарска и Егейска Македония, носят искания или горещи поздравии от „Македонските политически организации в САЩ, Канада и Австралия“.⁶¹

В декларацията, гласувана на Седемнадесетия конгрес специално „До македонската емиграция в България“, се казва: „Седемнадесетият конгрес на Съюза на Македонските политически организации в Съединените щати, Канада и Австралия, заседавал в гр. Бъфало, Ню Йорк, на 4, 5, 6 и 7 септември 1938 година, се радва, че има възможността и свободата да даде израз на чувствата, които македонските прокуденици от новия свят хранят и усилват постоянно към своите братя- изгнаници в България... Вървете напред, мили братя ! Пречките, които се поставят по пътя на борбата, ще минат и ще се забравят. Ще остане да живее постоянното, нетленното - народът и неговите идеали. От тук ние винаги ще вървим в крак с Вас“.⁶² Поздравът естествено е отправен от „МПО в САЩ, Канада и Австралия“.

През 1938г. за пръв път патриотичните организации на българската емиграция на Петия континент са поздравени лично и от лидера на ВМРО Иван Михайлов. В телеграмата, изпратена от него до Седемнадесетият конгрес на МПО, се казва: „Пожелавайки ползотворна работа на конгреса, изпращам братски привети на цялата организирана наша емиграция в Съединените щати, Канада и Австралия. Поздравявам я от сърце за нейната преданост към македонския идеал. Никой народ не е сполучил без усилия и жертви. **Вие можете да бъдете горди, защото единствени днес открито водите борба за правдините на българския народ... така както някога емиграцията ни в Румъния и Цариград работиха за спасяването на българската нация**“.⁶³

В резултат на високата оценка, дадена за пръв път и от лидера на ВМРО, патриотичните организации на българската емиграция в Австралия продължават да изпълняват задълженията си и в началото на Втората световна война. До 1942 г. стотици правителствени и обществени институции в Америка и Европа са принудени да прочетат десетки декларации, писма и обръщения от „Македонските политически организации в САЩ, Канада и Австралия“, за необходимостта нъйските граници да се ликвидират и в Македония.⁶⁴

Втората световна война постепенно създава сериозни спънки за българските патриотични организации в Австралия, участващи в организираното движение за окончателното освобождение на Македония. Основната причина се крие в обстоятелството, че през декември 1941г. България, вече като съюзник на Германия, обявява война на Великобритания, чиито доминион е Австралия. Затова, по нареждане на властите в Камбера, в Австралия е направена задължителна регистрация на всички пълнолетни лица. В специални лични карти са отбелязани отличителните особености на хората. Полицията взема дори отпечатъци от пръстите на пълнолетните.⁶⁵ Наложени са известни ограничения във възможностите за движение. Някои български емигранти, смятани за опасни, поради левичарските си убеждения, дори са въдворени в специални лагери.⁶⁶ Лейбъристкото правителство на Джон Къртин преценява връзките на Австралия с Великобритания през войната като недостатъчна гаранция за защита от германската и японската армия. Поради това то предоставя възможност американски войски също да използват пристанища и летища на австралийски континент.

В резултат на тези обективни промени, обстановката става неблагоприятна за политически акции в защита на македонските българи. Защото от пролетта на 1941г. Македония вече е изцяло в сферата на влияние на Германия - основния противник на САЩ и Австралия. А след като правителството на Богдан Филев обявява война на Англия и САЩ (декември 1941г.), патриотичните организации на българската емиграция в новия свят (включително и Австралия) са изправени пред пълната невъзможност да извършват своята работа спокойно и легално. Очертава се ситуация, при която емиграцията можело да бъде обвинена в симпатии /или дори поддръжка/ на държави, които са в състояние на война със САЩ, Канада и Австралия. По тези причини през декември 1941г. ЦК на МПО прави официална декларация, че българите в Новия свят ще подкрепят до края на войната преди всичко своите „нови отечества“.

Двадесет и първият конгрес на МПО, проведен през септември 1943г. в гр. Сент Луиз, САЩ, обяснява официално наложилата се промяна: „Както Ви е известно - пише ЦК в отчетния доклад на конгреса, с тази декларация организираната македонска организация в Северна Америка и Австралия подчерта нашата привързаност към вторите ни отечества и настоя пред ръководителите на световните ни съдбини, за едно справедливо разреше-

ние на македонския въпрос⁶⁷. След това ЦК конкретизира и причините за наложения завој: „Размерите на нашите усилия в полето на политическата активност - се казва в документа - зависят не само от нашите желаниа да използваме всички възможности за защита на Македония, но и от сложния комплекс международни проблеми, а също така и от изключителните мерки, които бяха взети от нашите втори отечества, в защита на техните жизнени интереси“⁶⁸.

За около три години връзките между ЦК на МПО в Индианаполис, САЩ и българите в Австралия са нарушени поради ограниченията на военновременната обстановка. Българските патриотични организации, обаче, оцеляват на Петия континент. През лятото на 1945г. те отново се съвземат и възстановяват единдействието си с МПО в САЩ и Канада. Така започва сътворяването на следващия голям период от историята на българския патриотичен емигрантски фронт в новия свят. Въпреки, че след Втората световна война обстановката сред българската емиграция в Австралия е усложнена по нов, но не по-малко сложен начин.

Приобщаването на България към съветската зона на влияние и решителния курс, възприет от официалните власти в София, за социалистически преобразувания в държавата, дават сериозен стимул за активизирането на левичарите сред емиграцията. Съществуващите „Български комунистически групи“ сред диаспората в Австралия се интегрират с Австралийската комунистическа партия. Започва издаването на нов - левичарски политически вестник - „Македонска искра“. Той излиза в Мелбърн и се печата на литературен български език. От неговите страници е поведена настъпателна пропаганда на социалистическите идеи; на остра критика са подложени политиката на ВМРО и МПО; оспорено е правото на патриотичните организации в Австралия да ръководят цялостния живот на българите из петия континент и пр. Редакторите на „Македонска искра“ се хвалят публично, по страниците на своето издание, че са във връзка с българската легация в Лондон. Тя фактически е официалното дипломатическо представителство на българската държава и в доминиона на Великобритания - Австралия. Известни са случаи, когато българските комунисти в Мелбърн използват сведенията си, получени от легацията, за да бойкотират мероприятия на патриотичните организации. От тук, обстановката за дейността на структурите, които са ангажирани с българския емигрантски патриотичен политически фронт на Петия континент, се усложнява по нов начин.

След завършването на Втората световна война в Австралия се заселват

300 души нови български емигранти. Те принадлежат към опозиционните политически организации, разгромени от властта на ОФ, установена на 9 септември 1944 година. По тази причина представителите на тази нова емигрантска прослойка са изключително силно политизирани. Движени от антикомунистическите си идеи, те създават клонове на „Българския национален фронт“ (БНФ) и в Австралия. Управителното им тяло резидира в гр. Аделаида. За пръв председател е избран Вълко Т. Вълков. Като международна емигрантска организация, БНФ си поставя за цел да мобилизира силите на цялата българска емиграция, главно за ефективна борба срещу комунизма на българска земя.⁶⁹

Тази новопоявила се, крайно политизирана нова тенденция сред българската диаспора в Австралия, също затрудняват възможността за възходящо развитие на емигрантските патриотични политически организации, борещи се за подпомагането на българите във Вардарска и Егейска Македония. Използвайки обстоятелството, че в болшинството си новите емигранти са млади и добре образовани хора, техните водачи започват да се домогват да възгласят, а оттам и да поставят под свой контрол, обществените организации и политическата дейност на „старата – предвоенна емиграция“. Културно-образователното равнище на първите заселници е сравнително по-ниско от „новите пришълци“. На тази база обаче, сред българската емиграция в новия свят изобщо и в Австралия в частност, е внесена нова силна доза поляризация и конфронтация. В своето подавяващо мнозинство „старата емиграция“ не е склонна да се ангажира с маршовия прокомунистически или антикомунистически курс на българските изселници. Независимо, че в преобладаващата си част „икономическата емиграция“ от първата половина на ХХ в. също не симпатизира на комунистическите идеи.

Сериозно отражение за усложняване на положението сред българските патриоти в Австралия след 1945г. дава и политиката на ЮКП начело с Й.Б. Тито. Защото, именно през втората половина на 40-те години във Ф.Р.Македония започва създаването на новата „македонска нация“ на антибългарска основа. „Старата българска емиграция“ в Австралия, чийто произход е от Вардарския и Егейския дял на областта, е силно смутена. Тя недоумява „защо [и] някои „български“ издания... пишат за югославско малцинство“ и в България!?

В писмо на К. Ванков от Аделаида, с дата 8 декември 1951г., е казано ясно: **„И сега всеки иска да бъдем едно, обаче повечето не им е ясно**

кой и какъв е „македонския народ“!?... Няма защо да Ви се вижда чудно защо се обръщаме към Вас - пише авторът до ЦК на МПО в САЩ. - **Това го правим по немане тук [на] такъв опитен [човек] да ни обясни всичко**”. От този документ става ясно, че появата на неомакедонизмът само увеличава идейната бърканица, в която се оказва българската емиграция в Австралия, през втората половина на 40-те години на ХХ век.

Към всичко това трябва да се прибавят липсата, все още, на българска православна църковна организация в Австралия, както и на българско дипломатическо присъствие пряко на Петия континент. (Докато след 1947г. освен Гърция, Титова Югославия също изпраща свои консули в Австралия). Отгоре на всичко, появяват се и последиците от бурно развихрилата се „студена война”. За пръв път тя прекъсва напълно и онези слаби духовни връзки, които българските преселници на Петия континент все още поддържат със своята родина до войната.

Като резултат на цялата тази невероятно усложнена обстановка, за пръв път след 1945г. настъпва сериозно вътрешно разединение и силна политическа конфронтация и сред отделните фракции на българското емигрантско тяло в Австралия. Неслучайно на 18 март 1951г. Петър Филипов от Фитстрой, Виктория, вече пише с тъга на ЦК на МПО в САЩ: **„Нашият народ тук (в Австралия- бел.Т.М) е много разделен и, мисля, трябва много време да продължи (явно „да се мине” -бел. Т.М.), за да се върне назад”**, предишното относително единодушие.

В резултат от настъпилата конфронтация се очертава ситуация за подкопаване постиженията на патриотичното движение, организирано пред 20-те и 30-те години сред българската емиграция в Австралия. За да се избегне неговият възможен крах в резултат на идейното разединение, след което да избледнеят и всички предишни завоевания, местните организации на МПО в Австралия се ориентират към идеята да изградят българска православна църковна организация и в Австралия. Надеждата на патриотите е, че чрез възстановяване на традиционните морално-етични ценности, утвърждавани от религията на дедите, ще се разсеят враждата и разногласията след емиграцията. Българските православни енории може да се превърнат и в един нов силен организационен фактор за духовното единение на българската диаспора на австралийския континент.

Инициативата за пренасяне структурите и влиянието на Българската православна църква (БПЦ) и в Австралия е подета от комитета на МПО „Тодор Александров” в гр. Мелбърн. През втората половина на 40-те годи-

ни там е създадено първото Българско църковно настоятелство на Петия континент. За председател е избран Павел Т. Яневски - секретарят на МПО „Тодор Александров”. Подпредседател е В. Брайнов. През 1948г. настоятелството започва дълга преписка с ЦК на МПО в САЩ. Основната тема в кореспонденцията е: по какъв начин и кога главата на Българската православна епархия в Америка, епископ Андрей Велички, ще може да посети Австралийския континент, за да освети и нареди новата българска църковна организация на Петия континент. Така че всичко да се устрои, съобразно каноните на българското православие. По това време, както се каза по-горе, епископ Андрей е в остър конфликт с комунистическото правителство и Св. Синод на БПЦ в София. Под негово ръководство през 1947г. в гр. Бъфало, САЩ, е свикан споменатия първи църковен събор на българите в Северна Америка. На него емиграцията гласува важни решения. Най-съществените от тях са: потвърждава се каноническата връзка между българската православна епархия в Америка и БПЦ. Докато обаче Св. Синод в София се намира под опека на комунистическата власт, емиграцията решава да се самоуправлява в духовно отношение и да не контактува със Синода.

Конфронтацията между епископ Андрей и новата администрация в София стопява предишната вражда между ЦК на МПО и владиката. От 1948г. между тях започва петнадесетгодишен период на активно сътрудничество. Така, че появата на „австралийския църковен проблем”, в края на 40-те години, разкрива пред Андрей Велички нови перспективи: първо, да разпростре влиянието на българската православна вяра на цял един нов континент- Австралия. Заедно с това, на второ място, пред Андрей се разкрива възможност да задълбочи още по-сериозно връзките си с ЦК на МПО, след като инициатор на делото е МПО „Тодор Александров” в град Мелбърн.

ЦК на МПО и епископ Андрей откликват положително на повика на българската емиграция в Австралия. От Индианаполис изпращат на Павел Яневски почти всички църковнослужебни книги на български език. Известни затруднения възникват само около „Христовото опело” за Велики петък, поради липсата на сборници с български текстове в САЩ. Свещеник Георги Николов от българската православна черква „Св. Климент Охридски” в Детройт обаче, прави лично дарение и изпраща собствения си екземпляр на този требник.

Църковното настоятелство в Мелбърн организира акция за събиране на доброволни помощи сред емиграцията за закупуването на други необходими треби. То отправя официална покана и до епископ Андрей да посети

Австралия. Постигнато е споразумение визитата да стане през есента на 1950 година. Активният деец на МПО и основател на организацията „Тодор Александров“ Петър Филипов дава съгласието си да бъде ръкоположен и за пръв български православен свещеник в Австралия.

Епископ Андрей Велички пристига в Австралия през втората половина на септември 1950 година. На 25 септември владиката вече е в Мелбърн. На гарата той е посрещнат най-тържествено „от настоятелството (църковното- бел. Т.М.) и от много наши сънародници“. Натоварени на автомобили, всички се отправят за града. Епископът е настанен на квартира у семейство Малинови. Още същия ден около къщата на Павел Яневски, секретарят на църковното настоятелство и на МПО „Тодор Александров“ в Мелбърн, се събира цялата българска колония в града (над 500 души). Без разлика на това, дали хората са родени в Македония или в свободна България. „Дойдоха мъже и жени, момички и деца, за да вземат благослов от негово преосвещенство епископ Андрей“, пише очевидец на събитията. Пред това множество за пръв път висш български духовник произнася молитва към Бога за здравето и напредъка на българите в Австралия. Тя е **„изслушана много внимателно от публиката. Много останаха благодарни и всичките бяхме весели на Божията молитва, [която] сега чувахме на нашия майчин език. От 1912г. няхмахме чуено! Но благодарение на Бога... от толкова години пак дойде време да си чуем на наш език“**, отбелязва с патос един македонски българин в писмо, изпратено до ЦК на МПО в САЩ.

След тържествената служба на открито в къщата на Павел Яневски е проведено дълго заседание на Църковното настоятелство с епископ Андрей. Изяснени са всички основни въпроси, свързани с полагане основите на българското православно дело в Австралия. Решено е седалище на новата църковна организация да бъде в град Мелбърн, а начело на нея да застане вече избраното Българско църковно настоятелство. То издига и формално кандидатурата на Петър Филипов за официално ръкополагане от владиката, като пръв български православен свещеник в Австралия. Андрей приема предложението и изяснява с настоятелството „как ще се уреди и ръководи и ръкополагането на отец Петър Филипов“. В недалечна перспектива църковното настоятелство в Мелбърн си поставя за цел да издигне и първия български православен храм в Австралия.

Освен ръководният център в Мелбърн, предвидено е църковната организация да се разпростре и върху останалите градове на Петия континент, където живеят компактни български общности. За тази цел е предвидено

в градовете Пърт, Аделаида, Камбера и Сидни също да се основат „български църковни общини“. Всяка една от тях се самоуправлява, що се отнася до вътрешните ѝ дела. Но в йерархическо отношение те да се смятат за подчинени на централното Църковно настоятелство в Мелбърн. По този начин да се гарантира единство в действията на всички общини: по-лесно да се решават общите проблеми; да се улесни връзката с главата на Българската православна епархия в Новия свят, чието седалище по онова време е в Ню Йорк; както и да се избегне възможност за намеса на чуждите религиозни пропаганди в младата общобългарска православна, религиозна структура в Австралия.

Тогава е постигната договореност и новообразуваните пет български православни енории на петия континент, да се включат официално в диоцеза на Българската православна епархия на Новия свят. Този факт се потвърждава от обстоятелството, че след ноември 1950г., когато епископ Андрей отпътува от Австралия, българското църковно настоятелство в Мелбърн отпечатва официални бланки за кореспонденция. На тях най-отгоре вече е отбелязано: **„Българска православна църква - диоцез в Северна и Южна Америка и Австралия“**. До този момент това наименование липсва в документите на българските православни организации в Новия свят. Договорено е също така епископ Андрей да посети останалите четири австралийски града и да освети лично делото на българските църковни общини там. Така правилно са решени онези основни въпроси, от които зависи нормалното потръгване на важното църковно народно дело за българската диаспора в Австралия.

На 30 септември 1950г. епископ Андрей въвежда Петър Филипов в първи църковен сан - „дяк“. На 1 октомври 1950 г. той е ръкоположен за свещеник. Церемонията се провежда в сирийската православна църква в Мелбърн. Заедно с българския владика в литургията вземат участие руският и сирийският православни свещеници в града. „С ново ръкоположения свещеник Петър Филипов се отсичат всички пътища към гъркоманията на македонските българи, които по-рано са се принуждавали, волю или неволю, да отиват да се черкуват и да извършват някои треби в гръцката църква“, констатира ентусиазиран свидетел на събитията. След тържеството е устроен голям банкет в църковната зала „Св. Марко“, собственост на сирийската православна църква. Присъстват гости от настоятелствата на руската и сирийската емигрантски църкви. Обширно слово държи епископ Андрей. „Поздравя всички гости и обясни много интересни работи. Благо-

слова всичко”, отбелязва същото лице. Сирийският свещеник също поздравява българите в Австралия с новото им важно постижение в областта на духовния живот.

Свещеник Петър Филипов отговаря на благопожеланията от името на българската колония в града. Той благодари най-сърдечно на епископ Андрей за положените грижи от негова страна за разпространение влиянието на БПЦ и над нейните духовни чада в Австралия. Накрая думата е предоставена на председателя на Българското църковно настоятелство - Павел Яневски. След като пожелава много успехи на отец Филипов, секретарят на МПО „Тодор Александров” също **„благодари на негово преосвещенство, защото изпълни нашата воля да дойде на хиляди мили, за да остави един толкова голям спомен, който няма да се забрави никога”**. И много други „говориха за овой дело”- завършва едно писмо на църковното настоятелство, изпратено до ЦК на МПО в САЩ.

На 2 октомври 1950 г. епископ Андрей и свещеник Петър Филипов тръгват на обиколка из останалите центрове на емиграцията, в които са положени основите на български православни общини. Разполагаме с оригинални документи за тяхното посещение в градовете Пърт и Аделаида. В Пърт владиката пристига на 15 октомври. И там той първо служи света литургия. След нея кръщава българските деца, родени в колонията. „В същия ден, в негово присъствие е образувана българска църковна община”, в града, става ясно от документ, изпратен до ЦК на МПО. След като дава необходимите наставления за нормалния вървеж на делото, епископ Андрей се отправя за Аделаида, където пристига със самолет на 19 октомври 1950г. в 18.30 часа вечерта. На летище „Парафило”, отстоящо на 23 мили извън Аделаида, „се стече масово българската колония - стара и нова- да посрещне своя кириарх, своя владика и духовен баща на всички българи зад граница”, пише още същия ден Павел Попантов от Аделаида. Марийка Михайлова поднася хляб и сол на владиката и го поздравява с „добре дошъл” в далечна Австралия. Поздравя му отправя и председателят на БНФ в Аделаида - Иван Върбанов.

Владиката е настанен у най-стария български заселник - Петко Койчев, от Русенско. Благодарение на неговия автомобил, владиката успява да посети „по-видните фамилии” из града и околностите. В Аделаида Андрей служи два пъти. На 22 октомври той кръщава деца, освещава къщи и обслужва панихида по случай 6 месеца от смъртта на първия председател на БНФ в Аделаида - Вълко Ст. Вълков. След това Петко Койчев дава голям

банкет в къщата си за здраве на новопокръстената му внучка. На него присъстват над 100 български емигранти. Най-възрастният от присъстващите държи вълнуваща реч: **„Ний знаем сега, че имаме водач и божий служител, заявява той. Във Ваше лице ние виждаме апостола на българската църква и дух и бъдете уверени, че ние не сме забравили и няма да забравим майката Родина... Вашето дело няма да остане незабелязано. То ще бъде вписано дълбоко в нашите сърца и в историята на българската църква и народ. Нека Бог да Ви дава здраве и сили, за да можете да обиколите всички краища, където има наши братя, за да укрепите духа и вярата им”**.

В отговор Андрей държи дълго поучително слово за българските народни обичаи и църковни традиции и завършва с призив - емиграцията в Австралия да ги пази свято „и да не ги забравя”. Развълнувано, множеството става на крака и запява като един човек „Мила Родино”. Почти всички плачат. След песента свещеник Петър Филипов дава израз специално на чувствата и настроенията, които вълнуват македонските българи в Австралия: **„Аз не мога да бъда ням зрител на онова, което става тук, заявява той - и казвам на всички ви: ний сме само българи, кръв от кръвта ви и плът от плътта ви. Ние сме българи от Македония! Разберете ме - да не се делим! И ако сега се търсят други начини за освобождението на Македония, това е, защото друг изход няма”**.

На 27 октомври, Петковден, в Аделаида също е основана „българска православна община” - „Св. Петка”. На 29 октомври 1950 г. епископ Андрей служи втори път пред емиграцията и кръщава още 14 български деца. От Аделаида владиката заминава на Камбера, а от там за Сидни. „И на всички места основа общини от църковното настоятелство от Мелбърн, Виктория, Австралия”, обобщава крайния резултат от неговата обиколка ръководството на МПО „Тодор Александров”, в доклад, изпратен до ЦК на МПО в САЩ. През ноември 1950 г. главата на българската православна епархия в Америка и Австралия се завръща в Ню Йорк. На изпращане комитетът на МПО „Тодор Александров” в Мелбърн му предоставя редица документи (броеве от прокомунистическия в. „Македонска искра” и др.), за да ги отнесе в Америка и да покаже по какъв начин привържениците на космополитните идеи се опитват да саботират патриотичното дело на българската емиграция в Австралия.

ЦК на МПО дава висока оценка за извършеното от епископ Андрей Велички на Петия континент. Със специално писмо, изпратено от църковното

настоятелство в Мелбърн, ръководният център на българския патриотичен емигрантски политически фронт в Новия свят пожелава напредък на най-младия член на българската православна организация в новия свят и обещава да му оказва всестранно съдействие в бъдеще, за всичко необходимо. Така, с пренасяне структурите на БПЦ в Австралия от началото на 50-те години на XX век, завършват с успех усилията на българската родолюбива емиграция на Петия континент за полагане основите на организациите, които са необходими, за да се стабилизира и съхрани духовният облик на българската диаспора и в тази част на Новия свят.

След известна подготовка Българското църковно настоятелство в Мелбърн събира необходимите средства и закупува сградата на една бивша протестантска църква в града. Извършен е ремонт и тя е превърната в храм на българския православен култ. Възниква първият български православен храм в Австралия - черквата „Св.св. Кирил и Методий“ в Мелбърн. По силата на приетия устав в каноническо отношение тя е провъзгласена за неразделна част от Българската източноправославна епархия в Северна и Южна Америка. Черквата „Св.св. Кирил и Методий“ се утвърждава като първата авторитетна българска духовна институция в Австралия.

От средата на 50-те години обаче, българското църковно дело в Австралия става арена на изключително остри политически борби. Отсъствието на грижи и подкрепа от страна на Св. Синод на БПЦ в София и българската държава, позволяват в това направление да се намеси скопската комунистическа пропаганда. На 19 май 1958г., чрез интриги на сръбския консул е извършена противоуставна промяна в състава на Българското църковно настоятелство в Мелбърн. Без да уведоми никого, през 1959г. новото ръководство налага незаконното си решение за откъсването на черквата „Св. св. Кирил и Методий“ от БПЦ. За целта е обнародвано и „решение“ в „Държавен вестник“ на Австралия. В резултат, от този момент започва качествено нов етап, когато на смяна на гърцизма като най-сериозен смущаващ фактор за развитието на българското патриотично дело сред емиграцията в Австралия, идва неомакедонизмът. С усилията си да създава „македонци“ на антибългарска основа и на Петия континент, ЮКП обръква окончателно логиката, по която дотогава върви вътрешното развитие на българската диаспора в Австралия. Но това е тама за друго изследване.

Изнесените данни дават основание да се направят няколко основни извода по разглежданата тема. Движението за поставяне основите на първите български патриотични организации в Австралия започва през 20-те години, а родолюбивата дейност между двете световни войни е първият относително завършен етап от историята на българския емигрантски патриотичен политически фронт, съществуващ на Петия континент. През двайсетте години в него се включват и работят заедно българи и от свободното царство, и от Македония. Този факт е безспорен символ за ясното българско национално самосъзнание и на изселниците в Австралия, защото цялата кореспонденция, изпратена до ЦК на МПО в САЩ се води само на литературен български език. Той е доказателство за продължаващите усилия да се намери форма за поддържане и по-нататъшно развитие на идеята за националното единство на българите, съобразено със специалните условия, при които е поставена да живее тази тяхна малка отломка в най-отдалечения кът на новия свят.

Тежките международни условия, при които е поставена свободната българска държава след Ньойския договор обаче, не ѝ позволяват да развие целенасочена дейност за защита на интересите и на тази част от националното етническо тяло. Поради това ролята на главен инициатор и стимулатор за изграждането на първите български патриотични структури извън Европа поема ЦК на МПО. Финансовите трудности, които първите български патриотични организации изпитват в Австралия до края на 30-те години, не им позволяват все още да разгърнат достатъчно активна и независима дейност. От самото начало тези организации са замислени обаче /и през целия разглеждан период/ се изявяват като неразделна част от общобългарския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят, ръководен от МПО, изградена от българите в Америка. От там е взаимстван уставът на организациите, от там са и примерите за практическата дейност. От Америка се получава цялата пропагандна и друга литература. Там се отправят отчетите за постигнатите резултати на патриотичните български организации в Австралия.

Тъй като те се активизират на политическата сцена около средата на 30-те години, когато ВМРО фактически е разформирана, българите на Петия континент не са в състояние да установят преки връзки с ЦК на ВМРО и с Иван Михайлов в частност. Всичките си успехи тези организации дължат

на тесните връзки и ползотворното влияние на ЦК на МПО в Америка. Въпреки, че ЦК може да бъде критикуван за това, че не намира възможност да изпрати в Австралия за известен период от време свой представител, който да окаже конкретна помощ при стабилизирането на организациите. На това обстоятелство се дължи и фактът, че българските патриоти не отправят нито един пряк апел към официалните австралийски власти за намеса в световната политика, свързана с Македония и т.н.

Главната заслуга на българските патриотични организации в Австралия, до започването на Втората световна война, е успешното обхващане на основната част от българския емигрантски контингент и неговото решително отдръпване от влиянието на гърцизма. Ако българската емиграция в Австралия, в продължение на един век, съхранява ясно самосъзнание за своя български национален произход, то заслугата за това в началото се дължи на пропагандната и дейността на българския емигрантски патриотичен политически фронт, ръководен от МПО. Не бива да се забравя, че именно в Австралия гръцката дипломация разполага с едни от най-благоприятните възможности да погълне и претопи българската емигрантска общност.

Обхващайки в своите структури и австралийския континент, тази патриотична организация на българите в новия свят придобива максимално широк и представителен характер. Този факт е с голяма стойност, когато става дума за тежестта на мненията ѝ, отнасящи се до македонската тема. А обстоятелството, че българските патриотични организации в Австралия са създадени сравнително по-късно, че те нямат срещу себе си сериозни организации - противници като тези, с които МПО се бори в Америка, както и относително по-малобройният български емигрантски контингент там, обясняват причините за значително по-безконфликтния и не така поляризиран живот вътре в българската емигрантска общност в Австралия.. За разлика от Америка, българите в Австралия успяват да запазят народностното си единство почти до края на 50-те години на XX век. Въпреки усложняването, което настъпва във вътрешнообщностните отношения след Втората световна война. Независимо от месторождението на хората - в свободна България или Македония. През втората половина на XX век обаче, на световната политическа сцена започват да действат нови сили. Във Вардарска Македония насилствено се насажда македонизмът. Тези обстоятелства по-късно дават неблагоприятно отражение и върху единството и насоките за дейността на българската патриотична общност в Австралия.

БЕЛЕЖКИ

1. в-к.Македонска трибуна, №172,22 май 1930г.
2. Пак ам.
3. Пак там.
4. Пак там.
5. АСС-МРО Fort Wayne, Ind., USA,/ The Imigration of Australya /p.1.
6. Ibidem.
7. Ibidem.
8. Ibidem.
9. Inidem.
10. Ibiudem.
11. в-к Македонска трибуна, №172, 22 май 1930г.
12. Пак там.
13. Пак там.
14. Пак там.
15. Пак там.
16. Пак там.
17. Пак там.
18. Пак там.
19. Пак там.
20. АСС- МРО- Fort Wayne, Ind., USA, /The Immigration of Australya/ ,p.2.
21. Ibidem,p. 5.
22. Ibidem,p.6.
23. Ibidem,p.7.
24. Ibidem.
25. Ibidem.
26. Ibidem, p. 8.
27. Ibidem.
28. Митев, Тр.,Устави и правилници на български емигрантски организа-
ции в САЩ и Канада, -Военноист. сборник,1992, №6, с.144 и сл.
29. Ibidem, p. 8.
30. Ibidem, p. 9.
31. Ibidem.
32. Ibidem, p. 10.
33. Ibrdem.
34. Ibidem.

35. Отчет на Централния комитет за дейността му през 1933-1934 година, представен на 13-ия редовен конгрес, Форт Уейн, Индиана, САЩ, 1934, с.11 и сл.
36. АСС-МРО Fort Wayne, Ind., USA, /Павел Яневски от Мелбърн, Австралия до ЦК на МПО, 18 окт. 1934г./ р.1.
36. Ibidem., /ЦК на МПО от Индианаполис САЩ до Павел Т. Яневски, 13 дек. 1934/ р.1.
37. Ibidem., /Павел Яневски от Мелбърн, Австралия до ЦК на МПО, 16 януари 1935/, р.1.
- * Очевидно става дума за „Международния комитет за защита на политическите затворници“ със седалище в Ню Йорк, чиито председател Роджър Болдуин поддържа тесни връзки с ръководните дейци на МПО в САЩ.
39. АСС-МРО Fort Wayne, Ind., USA, /ЦК на МПО от Индианаполис, САЩ до Павел Яновски, № 139, 26 февр.1935/, р.1.
40. Ibidem.,/ЦК на МПО от Индианаполис, САЩ до МПО „Тодор Александров“, в Мелбърн, Австралия, № 178, 10 април 1935/ р.1.
41. В отчетния доклад се казва буквално: “Нашите братя в гр. Мелбърн, Австралия, с някои от които комитетът /ЦК на МПО б.м./, е бил в постоянна връзка, четейки във вестник „Македонска Трибуна“, получавана от мнозина от тях, за великата борба, която се води в името на злочестата ни родина, макар и толкова далеч от нея, но имащи предвид мъченическия ѝ образ, с писмо от 15 юли т.г. уведомяват ЦК , че са основали македонска политическа организация“. Вж.“Отчет на ЦК за дейността му през 1933-1934“, САЩ, 1934.с8.
42. АСС-МРО Fort Wayne, Ind., USA./МПО“Владо Черноземски“ до ЦК на МПО в САЩ, №151,18 март 1935г./, р.1.
43. Ibidem., /МПО “Владо Черноземски“, Шепертън, Австралия, до ЦК на МПО, 2 ноем.1935/, р.1.
44. Ibidem., /МПО “Владо Черноземски“, Шепертън, Австралия, до ЦК на МПО, 18 март 1935/, р.1.
45. Ibidem.,/ЦК на МПО, Индианаполис, САЩ, до МПО „Владо Черноземски“, Шепертън, Австралия,, №157, 18 март 1935/, р.1.
46. Ibidem.
47. Вестник „Македонска трибуна“ пише за пръв път за МПО „Владо Черноземски“ в Шепертън, на 7 март 1935 година. Като информира за основаването на новата организация, редакцията подчертава в матери-

- ала си, че „повечето от тези наши братя са от Леринско“ и обещава в следващите броеве да даде повече сведения за тях. Вж. „Македонска трибуна“, № 420, 7 март 1935г.
48. АСС-МРО Fort Wayne, Ind., USA. /МПО „Владо Черноземски“, Шепертън, Австралия, до ЦК на МПО, №93, до ЦК на МПО, Индианаполис, 2 ноем. 1935/, р.1.
 49. Македонска трибуна, №412, 10 ян. 1935г.
 50. Пак там.
 51. Пак там.
 52. Отчет на ЦК на МПО за дейността му през 1934-1935 представен на 14-ия редовен годишен конгрес на МПО, гр. Акрон, Охайо, 1935, с.10 и сл.
 53. Македонска трибуна, №605, 22 септ. 1938.
 54. Пак там.
 55. Пак там.
 56. В телеграмата се казва: “Поздравяваме македонския конгрес в Канада. Пожелаваме успех. Подател: МПО „Тодор Александров“, МПО „Владо Черноземски“. /Писмото се съхранява в: АСС- МРО, Fort Wayne. Ind., USA/
 57. Ibidem. /ЦК на МПО до МПО „Владо Черноземски“ в Шепертън, Австралия, №10, 16 септ. 1937/, р.1.
 58. Ibidem, /ЦК на МПО до МПО „Владо Черноземски“ в Шепертън, Австралия, № 80, 12 окт. 1937/, р.1.
 59. Македонски алманах – 1940. Индианаполис, САЩ, 1940, с.246.
 60. Пак там.
 - * Този факт се потвърждава от обстоятелството, че всички официални документи, разпространени от МПО след средата на 30-те години на XX век, неизменно се подписват от „ЦК на македонските политически организации в САЩ, Канада и Австралия“.
 61. Македонска трибуна, №604,15 септ. 1938г.
 62. Пак там.
 63. АСС-МРО Fort Wayne, Ind., USA. /Ив. Михайлов от Буюк Адъ, Турция, до ЦК на МПО,1 авг. 1938/, р.1.
 64. Македонска трибуна, № 605, 22 септ.1938.
 65. АСС-МРО Fort Wayne Ind USA /The Imigration of Australia/ ,р1
 66. Дамянов, С., Л. Беров, Българите в Австралия, С., 1986,
 67. Report of CC of MPO of the USA and Canada, at 21-st Annual Convention, 1941, St. Louis, Missouri, p. 1 etc
 68. Ibidem.

69. Основната информация, свързана с основаването на българската православна църковна организация от епископ Андрей Велички в Австралия е събрана от Симеон Дамянов и Любен Беров, по време на тяхното пътуване до Австралия в средата на 80-те години на XX век.

2. ДРАМАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ, ЗАСЕЛИЛИ СЕ В НОВА ЗЕЛАНДИЯ И СЪЗДАВАНЕ НА ПЪРВИТЕ ПАТРИОТИЧНИ ОРГАНИЗАЦИИ В ТАЗИ ЧАСТ НА СВЕТА

Проблемът за появата на първите българи в Нова Зеландия и създаването на патриотични политически дружества там е аспект на богатата и все още недостатъчно проучена история на българската патриотична емиграция във всички зони на Новия свят. През 1988-1990 година авторът на настоящата монография работи в архива на Македонската патриотична организация в САЩ, Канада и Австралия (МПО), който се съхранява в гр. Форт Уейн, щат Индиана, Съединените щати Там се откриха много ценни, неизвестни документи за историческата наука. Техният анализ позволява да се запълни едно бяло поле в знанията за съдбата и на част от българската патриотична политическа емиграция, напуснала отечеството след Втората световна война и заселила се впоследствие в Нова Зеландия. Главно поради нежелание да се примири с управлението, наложено от БКП. Отделни автори, които са се докосвали, между другото, до темата, свързана с „новата емиграция“, лансират крайно пристрастната теза за нея като „сляпо оръдие на империализма“, представено от „изменници на родината“.¹ Такава постановка на проблема не отговаря на обективната историческа истина и се нуждае от съществена корекция.

По-горе вече се каза, че пътят на българите, тръгнали към „новия свят“, минава най-напред през Америка, по-късно пресича Австралия и накрая спира в Нова Зеландия. Най-старите български емигрантски колонии са създадени в САЩ и Канада в края на XIX и началото на XX век² След войните (1912-1918г.) хиляди македонски българи напускат родните си огнища във Вардарска и Егейска Македония и се насочват към Южна Америка и Австралия.³ През 1938 година са положени основите на Българската епархия в новия свят. От есента на 1950г. българското православие разпростира влияние и върху територии от Южния Пацифик чрез създаването на български православни църковни общини в Мелбърн, Сидни, Перт, Аделаида и други австралийски градове⁴

Радикалният политически преврат, извършен на Балканите през сеп-

тември 1944г., завихря отново внушителна емигрантска вълна от българските етнически предели. Драматичните перипетии на съдбата отвеждат част от тези изселници към Нова Зеландия. Главната причина, подтикнала хиляди българи да напуснат родината си след 1945г. (в началото предимно от Пиринска и Вардарска Македония), трябва да се търси във вътрешната политика, провеждана от БКП и ЮКП, през първите следвоенни години. Подмяната на обществения строй с революционни методи и отказът от традиционни морални и политически ценности на нацията, поставят значителни обществени среди и влиятелни организации в остър конфликт с новите реалности. Голям брой българи, останали в отечеството си до пролетта на 1945г., не могат да се примирят с това новоналожено положение. Те започват да търсят начин да емигрират извън обсега на т.нар. „железна завеса“, паднала над Балканите в хода на войната. В обстановката на възникналата небивала близост между България, Югославия и Съветския съюз от 1944 до 1947г., единствената непосредствена врата за бягство на българи към демократичния свят остава през територията на Турция и Гърция.

Очевидци свидетелстват, че през втората половина на 40-те години в Турция не е имало „много бегълци. Имаше няколко десетки – предимно млади хора“ – уточнява българският аташе по печата в Цариград.⁵ Причините за това са няколко. Първо, наследеното от миналото отношение към турците. На второ място, Турция е единствената балканска държава, която не участва пряко във Втората световна война. В средата на 40-те години на власт там е консервативен режим, чиято управленска практика не привлича българите.

На трето място, трябва да се има предвид, че следвоенна Турция е бедна държава с огромна безработица и тежки социални проблеми. Задържащо влияние оказва и неизживеният психологически стереотип в българското национално съзнание, свързан с робството. Обратно, в Гърция е налице обстановка, която привлича по-голяма част от емиграцията. До 1949 г. там се води тежка гражданска война. Усилията на централното правителство в Атина да усмири съпротивата на прокомунистическата опозиция и особено английското военно присъствие, се разглеждат от недоволни сили в България и Вардарска Македония като борба за защита на демокрацията и либералния обществен порядък. Неустановеността на положението в Гърция създава и безредие по северната ѝ граница с България и Югославия. Оттук възниква и възможността българи да преминат по-лесно на гръцка територия по нелегални канали.⁶

Първите бегълци, предимно българи от Вардарска Македония, тръгват на юг още през зимата на 1945 година. Те са недоволни от политиката на ЮКП и Й. Б. Тито за насилственото създаване на „македонска нация“ на антибългарска основа. Например Христо Г. Колев от село Наколец, Ресенско, емигрира в Гърция на 12 февруари 1945 година. Конкретните причини, подтикнали го към тази стъпка, се коренят в неговото нежелание да се приими с произволите на комунистическата партия в Скопие, насочени срещу хора, известни като български патриоти.⁷ Коста Вратев напуска Прилеп през първата половина на 1945 г., за да се спаси от „бруталния физически тормоз на Ранковичевата гарда – УДБА*“. Така той избягва съдбата на своите най-близки приятели, „които бяха, както пише сам по-късно Вратев, по 4-5 годи[ни] в затворите на Колишевски, а сега (писмото е от 1951 г. – бел. Т.М.) са в Гърция“⁸.

Насилственото налагане на македонизма и в Пиринския дял на Македония от 1944 до 1947 година, поставя много стари революционни фамилии и от тази част на България, в остър конфликт с властите в Неврокоп (дн. гр. Гоце Делчев), Свети Врач (дн. гр. Сандански), Петрич и Горна Джумая (дн. гр. Благоевград)⁹ През 1945-1946 г. в тази част на страната са нанесени тежки удари върху бивши членове и симпатизанти на ВМРО. „Аз съм на 19 години и съм от град Петрич, пише в едно писмо, българинът Борис Иванов Попов. Произхождам от семейство, взело живо участие в борбите за свободата на Македония. Дядо ми Константин Попстоянов от село Гега, Петричко, е бил три години комита. В Илинденското въстание е взел участие в четата на Борис Сарафов. След амнистията той се е завърнал в къщи и е бил убит из засада от турците. В междуособиците на ВМРО е загинал и моят чичо Никола Попов. Баща ми беше заможен и влиятелен човек в Петричка околия. Затова веднага след 9 септември комунистите започнаха да ни преследват... Наскоро аз и баща ми трябваше да емигрираме в Гърция, за да се спасим от затвора, който ни очакваше.“¹⁰

След разгрома, нанесен на опозицията в България през есента на 1947 г., значителна група земеделски дейци, членове на разтурения БЗНС „Никола Петков“, и звенари от крилото на генерал Дамян Велчев, също се прехвърлят в Турция и Гърция.¹¹ По нелегални канали по-късно, особено в Гърция, преминават много представители на опозиционните сили, оказали се на свобода, след като прекарват по няколко години на принудителна работа в лагера „Куциан“ при мини „Перник“.¹² Сред българската политическа емиграция, специално на гръцка земя, през различните години след Втора-

та световна война попадат и студенти и гимназисти, противопоставили се срещу полувоенните порядки, наложени от страна на Съюза на народната младеж (СНМ) сред учащите се в средните училища и университета.¹³

Независимо от конкретните поводи за бягството от родината, тези хора са обединени от една обща идея – нежеланието да се примирят с управлението на комунистическите партии в България и Югославия. Те разглеждат режимите, наложени от БКП и ЮКП, като заплаха за нормалното развитие на българската нация. Сближава ги и стремежът да запазят своята национална идентичност, човешкото достойнство и възможността да изповядват свободно антикомунистическите си идеи. В тази връзка един от тях се е изразил пределно ясно: „През втората половина на м[есец] май 1950 година аз и баща ми, подгонени от българския комунистически режим, трябваше да напуснем България, да подирим спасение в Гърция като политически емигранти, сяпао уверени, че тук, на Запад, всички народи и всички хора са си подали ръце, в един искрен и здрав съюз срещу общата болшевишка опасност. И нещо повече – че тук най-после човек ще се почувства свободен и в решителния момент ще вземе оръжие в ръцете си и ще даде своя малък принос, при събарянето на червената тирания, поробила половината човечество“.¹⁴

Нелегалната групова емиграция на българи през северната граница на Гърция протича най-активно между 1945 и 1951 г., тъй като главно това се извършва разгромът и неутрализирането на опозиционните сили. Потушаването на гражданската война в Северна Гърция през 1949 г. позволява на правителството в Атина постепенно да установи по-ефективен контрол над цялата северна територия на държавата – включително и над граничната бразда. Изчезва и съществуващата дотогава заинтересованост в София, Белград и Скопие за достъп до границата с Гърция, за да се оказва помощ на ЕЛАС и ЕАМ. Рязката конфронтация, настъпила в света след създаването на НАТО през 1949 г., поставя вече отношенията между балканските държави върху разграничителната плоскост на глобалната военнополитическа стратегия, диктувана от суперсилите начело със СССР и САЩ. Към всички това в края на 40-те и началото на 50-те години се прибавя и рязкото влошаване на българо-югославските отношения.¹⁵ След отказа на властта в София да следва сяпао линията, диктувана от Й.Б.Тито по македонския въпрос. Правителствата в София и Белград установяват постоянна силна охрана по границите. Тези качествено нови обстоятелства в началото на 50-те години създават обстановка, довела до постепенното

прекръпяване на неконтролираните бягства на българи в Гърция. Така или иначе, в продължение на шест седем години този процес тече. В резултат, на гръцка територия се оказват към 2000 български политически емигранти – предимно хора от Пиринския и Вардарския дял на Македония. Предвид на това, гръцката администрация е принудена още през 1945 г. да създаде цялостна система за посрещане, проучване, контрол и използване на емигрантите от български произход.

Независимо от бушуващата гражданска война в северните райони на Гърция, органите на военното контраразузнаване и сигурността установяват практика, бегълците от България и Вардарска Македония да се задържат още на границата. Впрочем, специалните служби не срещат сериозни затруднения с издирването и настаняването на емигрантите, защото те бягат доброволно от България и Югославия и търсят съзнателно първата възможност, за да се предадат сами на гръцките власти. Тъй като след 1945 г. случаите се увеличават непрекъснато, в Северна Гърция са установени четири пункта за „първоначална обработка“ на емиграционния контингент. Те формират своеобразна „карантинна зона“ около южната българска граница и се намират в градовете Гюмюрджина, Драма, Серес и Демир Хисар.¹⁶ Там, обикновено офицери от военното разузнаване на Гърция, провеждат щателен разпит на предалите се бегълци. Докато трае „първичната обработка“, задържаните са настанявани в сградите на полицейските управления в споменатите градове. Там се установяват: самоличността на хората, причините за емиграцията, родното място и семейното положение, политическата принадлежност и пр. Онези, които по гръцка преценка са „подозрителни“, са връщани обратно в България и Югославия по насилствен начин. С тази мярка гръцките военни се стремят да не допускат български разузнавачи да проникнат на гръцка територия, както и лица, изпълняващи куриерска мисия при партизаните или силите от опозиционната гръцка левица.¹⁷

Инструкцията, по която полицаите водят следствието, съдържа един въпрос, задаван задължително на всеки българин. Той гласи: **„Как населението от Пиринския и Родопския край ще посрещне влизането на гръцките войски там и какво е отношението му към присъединяването на тези земи към Гърция.“**¹⁸ Нито един от предалите се бегълци не очаква подобна провокация. Поради това, емигрантите обикновено отговарят с голяма неохота на питането, в стилистиката „много е трудно да се каже предварително, с голяма точност и пр.“. На практика, от този момент

у бегълците обаче, започва бавен процес на разочарование. Всички те са очаквали много по-толерантно и приятелско посрещане в „свободния свят“. Никой не е предполагал, че е възможно по такъв брутален начин да се демонстрират шовинистичните замисли на управляващата камарила в Атина. Вместо с любезност и съчувствие, на практика, от първия момент тези хора се сблъскват с пренебрежение, хладина и агресивен прагматизъм.¹⁹

Българските бежанци са подразнени особено силно от бруталния шовинизъм и нескритите териториални претенции, отправяни към България. Тази политическа емиграция е готова да сътрудничи на една сериозна и обмислена борба на всички демократични държави срещу комунистическите режими в Източна Европа и специално в България. Но тя не е готова да заговорничи само със сили, домогващи се към заграбване на българската държавна територия и заробване на нови части от населението там. Неблагоприятните впечатления на емигрантите се увеличават бързо и от практиката на гръцките власти да конфискуват ценности и всички лични документи - паспорти, дипломи и знаятчийски патенти – дори снимки на близките им, останали в България, с обещанието, че по-късно те ще бъдат върнати. По различни причини обаче, документите на много от тези хора са загубени, а те разчитат на тях, за да си намерят работа в новите местоживелища в бъдеще. Така, те остават абсолютно безпомощни в чужда държава, без средства за съществуване и в обстановката на нескрита враждебност.²⁰

В почти всички източници, които отразяват процедурата около посрещането на българските емигранти на гръцка територия, се твърди, че след установяване самоличността на хората, представителите на специалните служби упражняват силен натиск върху тях, за да преминат принудително на служба към гръцкото военно разузнаване. В обширно изложение, изпратено от група български политически емигранти до ООН, на 13 май 1951 г., е посочено изрично: „Още с преминаването на границата емиграцията е подложена на строг карцерен режим и ако се окаже, че той (емигрантът – бел. Т. М.) не желае да работи за гръцката власт, се постъпва още по-зле с него.“²¹ Споменатият Борис Попов съобщава на ЦК на МПО в САЩ същото. „На другия ден (29 май 1950 г. – бел. Т. М.) – пише той – дойде капитанът от казармата и отново ни предложи да работим в полза на гръцкото разузнаване, като се закани, че в противен случай ще ни върне в България.“²²

Вече разочаровани от начина на посрещане около граничната бразда, грамадното мнозинство от емигрантите отказват предложеното им платено сътрудничество, за извършването на диверсионна дейност срещу Бълга-

рия. За бегълците е ясно, че повторно завръщане в родината по нелегален път е свързано с почти стопроцентова възможност за гибел. Освен това повечето от тези хора са честни български патриоти. Те са готови да се борят (дори с оръжие в ръка) срещу комунистическата система, но в рамките на една добре организирана и сериозна международна акция. Защото само така би могло да се отстранят техните политически противници в София. Никой от емигрантите не желае обаче да обслужва доброволно, открито завоевателните претенции на правителствената върхушка в следвоенна Атина. Емигрантите са единодушни, че прехвърлянето на някои от тях обратно в България с диверсионни цели, по принцип е ставало принудително, след заплаха за обратно депортиране на север от гръцко-българската граница.

Споменатият Борис Попов свидетелства по този повод недвусмислено: „Когато се пише за положението на емигрантите в Гърция, не може да не се спомене, че тези хора са задължавани (разредката - на Т. М.) по един или друг начин в полза на гръцкото военно разузнаване. **Десетки хора, едва спасили се от комунистическия режим, чрез заплахи и насилие се връщат отново в България против волята си, за да служат на гръцките шовинистически интереси** (разредката - на Т. М.), защото гръцкото разузнаване не се интересува от борбата срещу комунизма, а преди всичко от създаването на велика Гърция.“²³

Тъй като емиграционният процес е засечен от военните и дипломатическите мисии на Великобритания и САЩ в Гърция, гърците обаче не са в състояние да върнат по принудителен начин, всички български емигранти обратно в родината им. Въпреки сериозните затруднения, които те им създават в обстановката на все още бушувашата гражданска война и след нея. Военните власти и полицията са принудени в края на краищата да решат по някакъв начин, как да устроят тези хора.

След първоначалното дознание, проведено в близост до границата, всички предали се българи (независимо дали са от Вардарска или от Пиринска Македония) са съсредоточавани в Солун. Там в една стара сграда е оборудван „етапен пункт“. Престоят в него обикновено продължава между 30 и 40 дни при строг режим на охрана, липсата на каквато и да е информация и крайно лоша храна.²⁴ Някои емигранти прекарват в солунския етапен пункт обаче и по половин година. През това време върху тях продължава натискът на гръцките специални служби, за да се сломи съпротивата на хората и те да бъдат спечелени за целите, преследвани срещу България.²⁵ Волята на малцина български политически емигранти обаче бива пречуп-

вана. Онези, които въпреки обещанията и дори заплахите, отказват да сътрудничат, продължават по-нататък. След Солун те постъпват в централния затвор в Атина. Там се оформят окончателно документите им за по-дълго пребиваване на съответния емигрант на гръцка територия. В централния затвор българите живеят в претъпкани килии с по 50-60 „гръцки политически (т.е. пленени партизани – бел. Т.М.) и криминални престъпници“²⁶ От Атина, отново под строга охрана, българските емигранти са препращани в специално изградения „лагер за чужденци“ край град Лаврион, недалеч от Атина.

След Втората световна война Лаврион има 3000 жители, които се занимават предимно със земеделие. За жилище на лагерниците са приспособени конюшните и складовите помещения на една стара фабрика. „Лагерът се намираше в конюшните на една фалирала фабрика в нечисти и неизмазани помещения, които текат, когато вали дъжд – пише един от обитателите. Емигрантите са наблъскани по 80-100 души в помещение (миналата година в нашето помещение бяхме 128 души). Без вентилация, защото прозорците са зазидани, и без да е възможно да се спазват най-елементарните изисквания на хигиената.“²⁷ Подът на помещенията е от цимент. Няма дори нарове – спи се на пода. Стените не са измазани, а в процежите между камъните се крият армии от мишки и всякакви насекоми, които по цяла нощ не дават мира на хората да спят.

За пръв началник на лагера в Лаврион е назначен Н.Джорджакис. През 1949 г., когато в Лаврион вече са съсредоточени над 700 политически емигранти от България, Югославия и Албания (повечето са българи по националност) и проблемите с управлението и реда се усложняват, той е заместен от полицейския поручик О. Триандафилу. Джорджакис става интендант на лагера и се грижи за прехраната на бежанците.

Средствата за издръжката на лагерниците доставя Международният Червен кръст. Докато трае гражданската война в Гърция и англо-американските мисии там са най-активни, емигрантите получават сравнително добра дажба в размер на 2800 драхми дневно.²⁸ Разрешено им е да излъчват свой „лагерен съвет“ с помощни и регулативни функции. Благодарение на него в Лаврион вече са доставени няколко радиоапарата, за да се слушат новините. Установени са връзки с Българския национален комитет, основан във Вашингтон, от Г.М. Димитров. В Лаврион започват да пристигат и органът на БНФ - вестник „Свободна и независима България“, както и други печатни издания от чужбина. Някои емигранти влизат във връзка със свои

идейни и политически съмишленици, оказали се след войната в други европейски държави.

С разгрома на гръцката политическа левица през 1949 г. и установяването на полувоенния режим обаче, обстановката се променя драматично. Контролът от страна на Международния Червен кръст отслабва. Цивилният комендант на лагера край Лаврион е заменен с офицер. Интендантът Джорджакис разработва система за ограбване на средствата, предоставени за издръжка на българските бежанци. Той влиза в сговор с най-големия търговец в Лаврион - Каральоти и започва да купува с негово посредничество развалени или лошокачествени стоки, и то в значително намалени количества. В резултат храната в лагера се влошава. Обратно, спестените пари се поделят между Джорджакис и Каральоти.

Паралелно с влошаването на условията по снабдяването след 1949 г., в лагера започва затягане и на режима, при който са поставени да живеят българските политически емигранти. Въведен е комендантски час. Според новоустановения правилник за вътрешния ред лагерниците имат право да напускат района само с разрешение, и то единствено между 9 и 18 часа. Всяка вечер дежурните полицаи правят взискателна проверка на списъчния състав. Лагерник, който закъсне повече от една минута за проверката, се карцира за няколко дни. Проверките протичат при най-груби порядки. Охраняващите стражари ругаят и псуват емигрантите. Има случаи, при които се нанасят и побои. Независимо от това, че закъснелият е имал някакви обективни причини, за да не се яви навреме за вечерната проверка.²⁹

Започва строг контрол и над кореспонденцията на лагерниците. Цензурата задържа някои писма с месеци. Нормална практика е писмо да пътува между Атина и Лаврион по 20, 30 и 40 дни. Въпреки че разстоянието до столицата се взема с автобус за час и половина, а рейсовете вървят през час.³⁰ „Непокорните“ и особено „твърдоглавите“ български политически емигранти, изобщо не получават своята кореспонденция. В лагера остава само един лекар, който не е в състояние да се грижи за 700 души наведнъж, при липсата на лекарства и превързочни материали. Масова практика е болни и здравни хора да спят със седмици един до друг, въпреки, че се появяват случаи на туберкулоза и други острозаразни болести.

Лагерниците не получават пари за лични нужди. Като се има предвид, че ценните им предмети са отнети още след предаването в полицията около границата, както и обстоятелството, че някои лагерници пребивават в Гърция между три и шест години, очевидно политическите емигранти са

принудени да търсят някакви начини, за да припечелят малко пари. Поне за закупуване на цигари и поддържане на кореспонденцията си. В Лаврион обаче няма работа за много хора. Онези, които искат да работят извън града, трябва да се снабдят със специално разрешение от началника. Нормално разрешение се дава при изпълнението на определени условия, предявени от страна на лагерната управа. Така емигрантите се оказват в още по-унизително и безправно положение. На тази база, от края на 40-те години, в лагера край Лаврион назрява сериозно недоволство. От съзнанието на тези хора се изпарява напълно мечтата за справедливо третиране в „свободния свят“. На нейно място идват разочарованията.

За да контролира положението в лагера, охраната злоупотребява с правата си. Чрез дребни отстъпки, тя създава мрежа от шпиони и доносници между самите лагерници. Те получават малки привилегии, срещу което се задължават ежедневно да докладват: какво говорят и мислят българските политически емигранти; какви стъпки възнамеряват да предприемат за подобряване на своето положение; търсят ли връзки с международни организации и пр. С всеобщо презрение се ползват лумпените Спирос Пилев и Божко Божков от Петрич. Всички лагерници, минали през Лаврион, са единодушни, че те са доносничили на гръцката полиция.³¹

Постоянно усложняващата се обстановка в лагера край Лаврион подтиква гръцките специални служби да обсъдят идеята за основаване на „обща емигрантска организация“. Тя трябвало да обедини различните политически и идейни потоци на емиграцията в едно цяло и да канализира по някакъв начин, тяхното нарастващо недоволство от наложения им режим. Затова, под гръцко ръководство е основана казионната организация „**Български демократичен блок**“. Фактически блокът трябвало да обедини всички българи, избягали в Гърция, със силите на специалните служби. Под прикритието на идеята „борба за събарянето на комунизма в България“, Българският демократичен блок се опитва да премине в настъпление из Петричкия край. През есента на 1951 г. като пратеник на блока там е прехвърлен споменатия гръцки агент - Спирос Пилев. Той работи за създаването на условия за реализиране на гръцката експанзионистична програма, насочена срещу северните съседи. Отпечатана е специална прокламация на блока. В нея са изложени идеите, въодушевяващи неговите инспиратори. Документът е разпространен широко сред лагерниците.³² Мнозинството от българските политически емигранти обаче, виждат в блока инструмент на гръцката държава за осъществяване на завоевателните и хегемонистични

амбиции на управляващите върхове в следвоенна Атина. Поради това преобладаващата част от емигрантите бойкотират Българския демократичен блок. Единици се записват за членове. Българските политически емигранти даже отказват да присъстват на събранията, устройвани от неколцината активисти на блока. В разговорите помежду си те ежедневно критикуват остро идеите и тактиката на тази организация.

Повечето от тези страдалци продължават да поддържат връзка единствено с българските емигрантски политически организации и преди всичко с Българския национален комитет във Вашингтон³³. Предвид на усложнената се обстановка след 1949 г. обаче, лагерниците са принудени да използват и посещенията на различни комисии от Международния Червен кръст или на журналисти, за да привлекат вниманието на ООН и на Българския национален комитет в САЩ върху сполетялата ги нерадостна съдба. Гръцката администрация търси различни начини, за да омаловажи или да не допусне тази информация извън пределите на страната, за да не се компрометира правителството пред приятелски настроените държави на Запад. Като цяло обаче, още в края на 40-те години, за гръцките власти става пределно ясно, че те не са в състояние да превърнат българската антикомунистическа емиграция в свое сляпо оръдие, за провокиране на сериозни локални кризи на Балканите. Така че, в техния ход да се реализират замислите за насилствена окупация на Пиринския край и Родопския масив. Доказателство за това е фактът, че на специалните служби не се удава да формират нито една достатъчно голяма въоръжена чета, която да се превърли в България и да провокира „избухването на сериозно въстание“. А то да създаде условията за окупация на части от българската държавна територия. Успехите, доколкото ги има, се изразяват в насилственото изпращане на отделни диверсанти. Повечето от тях са ликвидирани още на границата или са заловени в близост до полосата.

Предвид на всичко това, органите на сигурността в Атина постепенно дават да се разбере, че са крайно недоволни от поведението и настроенията на българските политически емигранти. За да се обезглави непокорната и трудна за обработване маса, най-опитните в политическо отношение лица, са квалифицирани като „опасни“. Очевидно не без специално обсъждане, през 1949 г. за „най-опасните“ е въведена практиката за принудително извеждане от лагера в Лаврион. Тъй като все пак и „опасните“ трябвало да бъдат устроени някъде, гръцкото правителство създава на о. Сирос втори, известен още като „наказателен лагер“³⁴ за българските политически затворници.

Сирос е малък, каменист и рядко населен остров. Новият лагер там има ексекутивно предназначение. Нито един от настанените в него не идва на право от Атина. Всички задължително преминават през лагера в Лаврион. Когато началникът Триандафилу набележи там за „опасен“, него отстраняват. Един българин, пребивавал на о. Сирос, споменава изрично в документите си, че е живял само с хора, „които са се провинили според гръцката власт“³⁵

Прехвърлянето на емигрантите между Лаврион и Сирос става при най-строга охрана от страна на полицията. Почти всички емигранти носят по пътя белезници, за да не избягат. Съответно, режимът, наложен в лагера на о. Сирос, е още по-строг от този на Лаврион. През първата седмица след пристигането на новото местожителище, политическият емигрант например няма право дори да напуска дворното пространство. След това за разходки във от охранявания район са определени само три часа и половина – от 17 до 20,30 ч привечер. Единствено през зимата се разрешава излизане от 14 часа. През останалото време на денонощието емигрантите са затворени вътре в лагера.³⁶ Богати жители на острова (и от останалите гръцки острови наблизко) получават право да набират безплатно работна ръка между българските политически емигранти. Обикновена практика е след извършването на определен обем работа лагерникът да не получи цялата, а понякога и никаква заплата. Има случаи на убити българи на о. Сирос от работодатели, които пребиват ратаите си до смърт с обвинението, че не са свършили дадена работа както трябва или са повредили продукцията.

Споменатият българин Христо Колев от с. Наколец, Ресенско, описва по следния начин положението в лагера на о. Сирос: „Сакам да кажа, [че] комунистите (има предвид гръцките антифашисти, пленени след задушаването на гражданската война – бел. Т. М.) и ние – македонците в демократичния свят – Гърция, бяхме най-страшно (третиращи – бел. Т. М.) и най-обезправени, като ни караха по разни острови... Ето нещо от тие острови – Сирос. Помещенията изглеждат като някоя воденица без прозорец, без врата и много лошо постлан бетон отдолу, а отгоре без тавани. А от друга страна полицейски тормоз... **Като самата власт ни беше оставила, без да ни даде една подкрепа – бяхме роби в 20-и век (разредката - на Т. М.), купувани от критчани, като ни използвана най-страшно. Дори некой ако сакаше можеше да вземе душата ти (разредката - на Т. М.), без много да му мисли. От всичко това (негрижата на гръцката власт) наши братя паднаха убити или заклани от самото население.**“³⁷

На остров Сирос кореспонденцията на българските политически емигранти се допуска още по-трудно и още по-рядко, отколкото в лагера край Лаврион. През 1949 г. група емигранти, поддръжници на Българския национален комитет, искат от лагерното началство разрешение, за да си купят радиоапарат. С голямо закъснение е отговорено, че не им се разрешава, понеже имало опасност, при слушане и коментиране на събитията, да избухнат периодични спорове на политическа основа. От това щяло да произлязат сбивания или други безредици между емигрантите. Потърпевшите възразяват с аргумента, че същите тези лица са имали възможност да слушат радиопредавания в лагера край Лаврион. Въпреки това не е произлязъл нито един скандал. Независимо от протестите и обясненията и това искане остава без последствия.

Началник на лагера на о. Сирос е Теодосиос Цуфи. Той въвежда репресивни мерки над лагерниците. До прозореца в неговия кабинет постоянно висял дебел бич от волска кожа. С него той наказва най-безмилостно емигрантите за незначителни провинения или по повод на клеветнически доноси. Като предани агенти на Цуфи и вечни „свидетели“ срещу „обвиняемите“, особено се отличават криминалните типове Кольо Мошеника, Ибрахим Пашата, Иван Мечкура и Тома Илиев, изпратени като провокатори в лагера на о. Сирос. Често пъти Цуфи биел просто за собствено удоволствие или за да принуди лагерниците да се съгласят да работят за него като доносници. Особено нашумяват скандалните побоища, нанесени на Досьо Г. Перпелиев, бит няколко пъти в присъствието на баща му „за назидание“.³⁸ Двамата са заплашени, че ще бъдат убити. Началникът на лагера им показва железен прът в кабинета си, предназначен специално за ексекюторски цели. Българинът Димитър Спахийев от Неврокоп е пребит до смърт от Цуфи, само защото си позволява да говори „за Македония и против т.нар. Демократичен блок*“.³⁹ Спахийев е репресиран, защото заявява пред другарите си, че „блокът е мръсна организация за вербуване на гръцки шпиони“ и българските демократи не бива да го подкрепят. Заради това Димитър Спахийев по-късно е хвърлен 12 денонощия и в карцера.³⁹

Георги Вардев, шестдесет и осем годишен българин от с. Жостово, Неврокопска околия, прекарва през 1950 г. 25 денонощия в карцера на Цуфи, пак по донос на шпионин, защото бил „говорил против гръцката власт“.⁴⁰ Нетърпимото положение в лагера на о. Сирос принуждава много български политически емигранти да правят опити за бягство от Гърция по нелегални канали. Заловените след това обаче, са поставяни „в окови“. Например

Ставро Ников от Вардарска Македония и Душан Цветович бягат от о. Сирос през юли 1950 година. В началото на август обаче, те са заловени. След това повече от три месеца двамата лежат в карцера „с ръце денонощно свързани със синджири, силно притиснати и кръстосани между китките“.⁴¹ Карцираните се пускат по пет минути сутрин, обед и вечер, за да отидат до тоалетната, под силна охрана, и то един по един. Споменатите двама българи са освободени, само след случайна визита на група английски и американски журналисти. Тази практика дава повод на политическите емигранти да кръстят началника на лагера на о. Сирос „Цуфи Садиста“.

Органите на военното разузнаване на остров Сирос, занимаващи се с българските политически емигранти, се ръководят от подполковник Кацирас. Под негово наблюдение и там продължават усилията за вербуване на агенти. „При разпитването на всеки новодошъл емигрант (на о. Сирос – бел. Т. М.) гръцките военни власти казват, че те се борят да освободят България от комунизма и му предлагат да остане на служба в тяхното разузнаване. На тази въдица обаче се хващат малко наивници – пише един от тези нещастници. След големите обещания, те (гръцките офицери – бел. Т. М.) започват да си служат със заплаха за връщане, разстрел или изолиране на някой остров.“⁴² Въпреки удвоените репресии и заплахите „не им давахме подробни сведения по интересуващите ги въпроси“ за България, свидетелства Димитър Клявков, прекарал повече от 4 месеца на острова. Пълното разочарование на емигрантите от наложения им затворнически режим обрича окончателно на неуспех замислите, те да се превърнат в ударно въоръжено ядро за солидна интервенция срещу България. Осъзнавайки напълно безизходицата на положението, в което се намират, от началото на 50-те години, българските политически емигранти в Гърция си поставят за цел да използват връзките, които са установили с влиятелни международни организации, за да им окажат съдействие да напуснат Балканите.

Най-вероятно по линия на контактите с Българския национален комитет във Вашингтон и службите на Международния Червен кръст, през 1951 г. е установена връзка и с Международната организация за депортиране на емигранти (ИРО).⁴³ По това време тя е поела върху себе си посреднически функции за разселване на големите емигрантски маси, съсредоточени след Втората световна война в Турция, Гърция, Италия, Франция, Западна Германия и други европейски държави. През лятото на 1951 г. представителите на ИРО правят първото предложение за заселване на част от българските политически емигранти в Нова Зеландия и Бразилия. При създалата

се нетърпима обстановка около тях в гръцките бежански лагери тези хора предпочитат да поемат дългия път към Нова Зеландия при очевидната невъзможност тогава да се събори режимът в София със сила.

Разходите за пътуването през океана поема ИРО, а транспортирането на хората става с английски параходи. Всеки рейс продължава по 34 денонощия. Първият морски транспорт от Гърция, с 40 българи на борда, пристига в новозеландското пристанище Питони, в началото на май 1951 година. Вторият акустира на 3 август, а на 14 декември 1951 г. пристига третият параход. Новозеландските власти създават в предградията Пахиатуа на град Питони специален „приемателен лагер“, който обаче няма нищо общо с тези в Гърция. До края на 1951 г. в Пахиатуа са настанени вече над 120 български политически емигранти. Между тях има две жени и две деца. Те полагат основите на българската колония в Нова Зеландия.⁴⁴

Някои от тези хора още в България получават в „Македонска трибуна“ и знаят за съществуването и дейността на МПО в САЩ, Канада и Австралия. Оттам те разполагат и с адреса на ЦК на МПО. Това позволява на групата, пристигнала с първия транспорт в Пахиатуа, само една седмица след настаняването си да изготви обемисто изложение за преживяното в гръцките лагери. Копия от него са изпратени до генералния секретар на ООН, до Българския национален комитет във Вашингтон, до централата на Свободните синдикати в Париж и до редакцията на в. „Македонска трибуна“, орган на МПО. Емигрантите излагат в документа подробности за същността на унижителната процедура, на която ги е подлагала гръцката военно-полицейска администрация, по време на престоя им в лагерите край Лаврион и на о. Сирос. Накрая ръководствата на споменатите организации са помолени да вземат предвид фактите, изнесени в изложението и да съдействат за облекчаване съдбата на останалите политически емигранти, намиращи се все още на гръцка територия.⁴⁵

Главният редактор на „Македонска трибуна“ Любен Димитров откликва веднага на апела. В началото на август 1951 г. той изпраща в лагера Пахиатуа първата връзка с вестници, устава на МПО, книги на български език, издавани от емиграцията в САЩ и други.⁴⁶ „Не мога да скрия онова приятно чувство, което ме обзе, когато се получи пратката – пише Михаил Николов в отговор на Любен Димитров. Чувство на гордост ме обзе, че макар и далеч от родината, не сме абстрахирани от историческото ни минало, от събитията, които стават по света и в нашата родина.“⁴⁷

Веднага след като получава пратката от Индианаполис, Михаил Нико-

лов свиква събрание на българските политически емигранти, пристигнали с първия транспорт в Нова Зеландия. Те разграбват вестниците и брошури-те. Мнозина заявяват, че искат да се абонират за изданията на МПО. Михаил Николов е натоварен да уреди, чрез Любен Димитров, въпроса с абонаментите. И наистина Николов бързо изпраща второ писмо до Любен Димитров в Индианаполис. Като допълнение към желанието, изказано от неговите другари, той моли за повече разяснения относно официалната позиция на МПО по македонския въпрос, в началото на 50-те години. Искат се и разяснения за отношението на организацията към глобалните политически проблеми в света, както и информацията относно „връзките Ви (т.е. връзките на МПО – бел. Т. М.) с представители на други народи“.⁴⁸

През август и септември 1951 година, от Нова Зеландия писма до редакцията на „Македонска трибуна“ изпращат още Димитър Шангов от Неврокоп⁴⁹, Христо Колев от с. Наколец, Ресенско⁵⁰, Борис Попов от Петрич⁵¹ и др. Всички единодушно дават крайно отрицателни оценки за политиката на гръцките лагерни власти, към българските политически емигранти. На 18 август 1951 г. Борис Попов систематизира богатата информация за преживените ужаси в лагерите край Лаврион и на о. Сирос в обширна дописка (8 машинописни страници голям формат). Текстът е изпратен на Любен Димитров, с молба да се публикува във в. „Македонска трибуна“.⁵²

По инициатива пак на Борис Попов на 13 септември 1951 г. 36 българи, пристигнали с втория транспорт от Гърция в Нова Зеландия, пишат друго пространно изложение и също го изпращат до редакцията на в. „Македонска трибуна“. Любен Димитров е помолен да преведе текста му на английски език. След това един екземпляр да се изпрати до генералния секретар на ООН, вторият да се отпечата в органа на Българския национален комитет - в. „Свободна и независима България“, а третият да се отправи към Давид Росе – председател на Свободните синдикати със седалище в Париж.⁵³ На 9 страници са цитирани служебни лица, адреси на полицейски участъци и други институции в Гърция, където българските политически емигранти са били третирани безчовечно. „Имаше случаи – се отбелязва в края на това изложение – когато емигранти, за да се спасят от лагерите, се опитваха да бягат по различни начини в Туция. Заловени от гръцките полицаи, те бяха изпратени в затворите.

Ваше Превъзходителство, помогнете на нашите братя по съдба в Гърция! Анкетирайте гръцките лагери за политически емигранти. Дайте възможност... на всеки лагерник да се изкаже без страх от преследване и Вие

ще научите много по-страшни неща. Спрете връщането на политическите емигранти зад „желязната завеса“ под каквато и да е форма (разредката - на Т. М.), за да [не] бъдат избивани от комунистите.”⁵⁴

Любен Димитров изпълнява и тези молби на изгнаниците. Второто обширно изложение е преведено на английски език и е изпратено в Секретариата на ООН, до редакцията на в. „Свободна и независима България“ и до централата на Свободните синдикати в Париж. Българският национален комитет публикува веднага изложението. Тъй като емигрантите от втория транспорт не молят за публикация на техния документ във в. „Македонска трибуна“, на 1 ноември 1951 г. Любен Димитров отпечатва изложението на Борис Попов със заглавие „Отвъд другата желязна завеса“.⁵⁵

Появата на тези изобличителни документи в печата на Запад дава повод на Българския национален комитет във Вашингтон да поиска от ООН международна анкетна комисия за положението, в което се намират българските политически емигранти в Лаврион и на о. Сирос. Очевидно по този повод е била предприета интервенция. Емигранти, пристигнали с третия транспорт в Нова Зеландия през декември 1951 г., описват как на 29 септември на о. Сирос, „а в Лаврион на 16 ноември“, началниците на двата лагера – Цуфи и Триандафилу – са принудили политическите емигранти „да се подпишат, че са доволни от гръцката власт. Някои от тях (от българските политически емигранти – бел. Т. М.) отрекли, други избягали и една част са били заведени като пленници (разредката - на Т. М.) в канцеларията. Там в присъствието на началника и други полицаи те са карани да се подпишат на 10 отделни листа, че са доволни от гръцката власт. Обяснено им било, че емигранти - комунисти*, след като заминали от Лаврион за Нова Зеландия, са се оплакали във в. „Македонска трибуна“, че са били зле третирани в гръцките емигрантски лагери“.⁵⁶

Преценена цялостно, акцията, организирана от емигрантите, изселили се най-рано в Нова Зеландия, дава повод да се ускори уреждането на проблемите за извозване на третия (най-голям) транспорт с български политически емигранти от Гърция за Нова Зеландия, който пътува през декември 1951 година. След направените в САЩ разкрития, свързани с репресивния режим, прилаган в лагерите за бежанци, правителството в Атина се ориентира към постепенна ликвидация на този източник на напрежение и проблеми. Предприети са действията за екстрадиране и на други българи към Нова Зеландия и Латинска Америка. Попаднали в лагера Пахиатуа към края на 1951 г., те се оказват наистина в „свободния свят“ окончателно.

Българските политически емигранти използват широките свободи, предоставени им от новоприютилата ги държава⁵⁷ и полагат основите на обществения си живот. Голяма роля за това играе обстоятелството, че те вече разполагат с документите и примера на МПО в САЩ, Канада и Австралия, както и с печатни материали на други патриотични и политически емигрантски организации (Българския национален комитет, например). Те също са разпрострели влиянието си над българската емиграция в САЩ, Канада, Австралия и Латинска Америка.

На 15 септември 1951 г. по инициатива на Михаил Николов в лагера Пахиатуа са положени основите на първата българска патриотична политическа организация в Нова Зеландия. Тя е наречена „Гоце Делчев“. Нейни основатели са Михаил Николов, Мануш Илиев, Марко Николов, Яне Пачевски, Атанас Зоев, Никола Димчев, Любомир Стоянов, Яне Божинов, Коста Замфиров, Ангел Попхристов, Борис Белчев, Георги Кръстевски, Стефан Пръчков, Ваньо Бежаров, Борис Попов и Иван Попов. За секретар на групата е избран Мануш Илиев, а за дописник, който поддържа връзка с редакцията на МПО в Индианаполис, САЩ, е определен Марко Николов. Излъчена е и контролна комисия в състав Коста Самарджиев и Георги Белчев.⁵⁸

Учредителите решават групата да започне редовен организационен живот. Поне един път в месеца тя провежда събрания. Всеки член внася месечна вноска по един фонд. Парите се използват за финансиране на културни мероприятия и за благотворителни цели. Най-напред са изпратени помощи на политическите емигранти, останали в Лаврион и на о. Сирос, които нямат други източници на средства.⁵⁹ За крайна цел на групата е приета идеята за активно включване в борбата за извоюване свобода и демокрация в родината – България и Вардарска Македония (вече Ф.Р.Македония в Югославия). Секретарят получава пълномощия да информира ЦК на МПО в Индианаполис за създаването на българската патриотична организация в Нова Зеландия и да уреди официалното ѝ приемане за член на МПО.

На 20 септември 1951 г. Мануш Илиев подготвя два документа. В лично писмо до Любен Димитров той дава сведения за създаването и членския състав на групата „Гоце Делчев“, както и за намеренията на ръководството ѝ. Илиев подчертава, че българите в Нова Зеландия се ангажират с патриотичната кауза, „понеже тук (в Нова Зеландия – бел. Т. М.) няма монархофашистка и комунистическа цензура и ние смятаме, че в тия тежки и съдбоносни моменти, както за нашата родина, така и за останалия свят под диктатура, трябва да сме тясно свързани“.⁶⁰

Вторият документ представлява обширно изложение на новата патриотична организация „Гоце Делчев“ в Нова Зеландия до ЦК на МПО. С него членовете ѝ уведомяват за причините, поради които Гоце Делчев е предпочетен за патрон на първата българска патриотична организация в Нова Зеландия.⁶¹ ЦК на МПО разглежда молбата на група „Гоце Делчев“ и я приема в редовете на съюза. На Тридесетия редовен конгрес на МПО, проведен от 2 до 4 септември 1951 г. в гр. Колумбъс, Охайо, проблемът за положението на българите, заселили се в Нова Зеландия, за пръв път е включен в дневния ред за разглеждане от делегатите. В отчетния доклад се съобщава за подробните изложения, изпратени от Питони, които изнасят истината за „режима, на който нашите политически емигранти, са подложени в разните лагери в Гърция“.⁶² Гласувано е решение да се основе специален „помощен фонд“, с чийто средства да се подпомагат политическите емигранти, напуснали лагерите в Гърция. Най-напред суми в него внасят българските православни черкви „Св. Георги“ в Торонто, Канада, „Св. Климент Охридски“ в Детройт и „Св. Троица“ в Медисън, САЩ.⁶³ Така, в обсега на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят, през 1951 година, окончателно е интегрирана и българската диаспора в Нова Зеландия.

През 1952 г. МПО „Гоце Делчев“ в гр. Питони оборудва собствен клуб в къщата, наета от Георги Солаков на „Ричмънд стрийт“, №111, в предградията на Питони.⁶⁴ Там ЦК от Индианаполис започва да изпраща ежемесечно по 25 броя от в. „Македонска трибуна“. Освен вестника през 1952 г. организацията получава от МПО осем екземпляра от току-що излязлата книга на Иван Михайлов „Македония – Швейцария на Балканите“, 40 календара на български език, поздравителни картички със сюжети от Македония, георгафски карти на България и Македония.⁶⁵ С посредничеството на ЦК на МПО книготърговецът Питър Маг Ален от Ню Йорк, доставя на българските емигранти в Нова Зеландия голяма партида с българска художествена и научна литература.⁶⁶ Така МПО „Гоце Делчев“ създава и първата българска библиотека в Нова Зеландия.

В края на 1951 г. ЦК на МПО получава още две изложения (от Бразилия) във връзка с тежкото положение на българите, преминали през лагерите край Лаврион и на о. Сирос.⁶⁷ На тази база, ръководството на МПО преценява, че не е направено достатъчно, драматичната съдба на тези хора „да се направи достойние на света“.⁶⁸ На специално заседание ЦК на МПО решава „да се приготви една обширна петиция, за да бъде тя връчена на представителите на ООН“⁶⁹ от името на МПО. За аргументация на изложението ЦК

иска от българските заселници в Нова Зеландия да потвърдят отново достоверността на изнесената преди това информация. На базата на повторно изпратени факти от името на МПО е изготвено обширно изложение. Копия от него най-напред са изпратени за одобрение от местните патриотични организации в САЩ, Канада и Австралия.

На 14 април 1952 г. е открита пролетната сесия на Комисията по правата на човека към ООН. ЦК на МПО излъчва делегация в състав: Любен Димитров, Петър Ацев, Методи Чанев и свещеник Васил Михайлов. Възложено ѝ е да посети Ню Йорк и в лична среща с генералния секретар на ООН и възможно най-широк кръг отговорни дипломати там, да разгласи максимално широко истината за непромененото положение на българските емигранти в Лаврион и на о. Сирос. За съветник на делегацията е поканен професор Ф. К. Крюгер, известен американски специалист по близкотоизточна история.⁷⁰

На 28 април 1952 г. делегацията пристига в седалището на ООН в Ню Йорк. Официалният екземпляр на петицията е връчен на Ендрю Кордие, сътрудник на Тригве Лий – генералния секретар на ООН. Пратениците на МПО са приети от председателя на Комисията по правата на човека при ООН – д-р Чарлс Малик, с когото разговарят обширно върху същността на повдигнатия проблем. Петицията е връчена още на Ж. Ф. Орик, шеф на отделението на ООН за неправителствените организации, както и на представителите на САЩ, Великобритания и Канада в ООН – Елинор Рузвелт, Самоел Хор и Джеймс Джордж, както и на делегати на редица други държави, акредитирани към ООН.⁷¹

Поредната политическа активност на МПО в Ню Йорк, привлича вниманието на влиятелни американски вестници. Ежедневникът „Ню Йорк Таймс“ публикува обширна информация за предприетия дипломатически рейд. Негови кореспонденти искат среща с гръцкия делегат при ООН – Кируу, за да получат повече разяснения около положението на българите, попаднали в лагерите край Лаврион и на о. Сирос. Кируу не може да противопостави сериозни контрааргументи и се задоволява само да декларира, „че това било пропаганда“.⁷²

След Ню Йорк делегацията на МПО, придружена от професор Крюгер, се отправя за Вашингтон. Там тя прави постъпки да бъде приета в Държавния департамент. Тъй като ръководителят на американската дипломация в момента отсъства, пратениците на МПО се срещат с личния му секретар. Нему те връчват подробно изложение за положението на българите в Лаврион и на о. Сирос, придружено от кратка справка за историята и целите на МПО.⁷³

Проведени са обстойни разговори и с влиятелни служители в Близкоизточния отдел на Държавния департамент. Във всички случаи делегацията на МПО моли американската дипломация да окаже непосредствена помощ, за да се сложи веднъж завинаги край на унижителното положение, в което се намират последните представители на българската политическа емиграция, пребиваващи все още в гръцките лагери край Лавриони на о. Сирос.⁷⁴

Внушителната и шумно разгласена инициатива на МПО и особено впечатляващите факти, изнесени от българските заселници в Нова Зеландия, стават конкретен повод Комисията по правата на човека към ООН, по време на пролетната си сесия през 1952 година, да разгледа специално положението и на емиграцията, напуснала социалистическите страни в Източна Европа. Приета е и подробна резолюция по тази проблематика. Тя задължава съответните правителства да спазват човешките права на емигрантите и да съдействат за тяхното целесъобразно пренасочване към други държави извън Европа.

Към резолюцията се присъединяват почти всички държави-членки на ООН, включително и Гърция. По този начин, благодарение на инициативите на българския емигрантски патриотичен политически фронт, окончателно е сложен край на тежката и унижителна процедура, през която минават българските емигранти в Гърция през втората половина на 40-те години. ЦК на МПО получава през втората половина на 1952 г. любезно писмо от Държавния департамент на САЩ, в което се казва, „че много от нещата, срещу които се депозираха оплакванията (на МПО – бел. Т. М.), вече не съществуват“.⁷⁵ На практика е постигнат успех, който дава положително отражение върху съдбата на цялата емигрантска маса, напуснала Източна Европа след Втората световна война. Поради това през септември 1952 г. ЦК на МПО отбелязва със задоволство в отчетния доклад пред 31-вия конгрес: **„МПО в случая изпълни един хуманен дълг към своите сънародници. Може да се каже, че ако не бе МПО, никой друг нямаше да направи постъпките пред ООН и Вашингтон, в защита на онези, които с риск на живота си, са преминали желязната завеса.“**⁷⁶

На 25 декември 1952 г. МПО „Гоце Делчев“ в Нова Зеландия провежда първото си годишно отчетно събрание. В доклада, изнесен от Мануш Илиев, е дадена по-подробна информация за постигнатия успех около положението на българите, които се преселват от Гърция в Нова Зеландия. Съобщава се също така, че почти всички българи в Нова Зеландия вече са настанени на работа. Това им позволява бързо да се стабилизират икономически

и да пристъпят към обсъждането на дълготрайни идеи, за обществени и патриотични изяви.⁷⁷ Започва враждането на българската диаспора в новозеландското общество, със стремеж да се запазят елементи от българската национална култура и бита на народа, от когото произхожда тази малка отломка, захвърлена от житейските бури в най-отдалечения кът на земята.

* * *

Благодарение на документите, открити в архива на МПО във Форт Уейн, САЩ, Нова Зеландия ще се окаже единствената държава в „новия свят“, за която вече може да се каже със сигурност точно кога, по какви конкретни причини и кои лично са били онези български заселници, които са стъпили най-рано на тази далечна земя. От изнесените факти се вижда, че става въпрос за хора, които не се примиряват с налагането на комунистическия режим в България след 9 септември 1944 година. Те не са видни политици, замесени по някакъв начин в делата на предишни режими, за да имат прегрешения към народа и държавата си. Тук става дума за обикновени българи – патриоти и демократи, които не могат да приемат комунистическата идеология и практика. Поради това те влизат в конфликт със системата, в която се оказват от 1945 г., и в последна смяка напускат родината си. Причините, подтикнали ги към емиграцията, са чисто идейни. Именно поради това, очевидна е и необходимостта да се отрече напълно и политизираната и невярна постановка, според която „новата емиграция“, напуснала България след 1945 г., се е състояла предимно от „родоотстъпници“, „агенти на империализма“ и пр.

Вярно е, че някои от тези хора, по независещи от тях причини (най-често принудително) се оказват в положение да сътрудничат на тайните служби в Турция и Гърция. Тази констатация обаче, съвсем не се отнася до всички лица, попаднали в бежанските лагери там. Огромното мнозинство от политическата емиграция, напуснала България през втората половина на 40-те години, са хора с патриотични политически настроения. Преобладаващата част от нея симпатизира или е участвала в дейности, ръководени и от ВМРО. Затова, още в началото на сложния си и труден път, тези българи влизат в остър конфликт със силите, преследващи открито антибългарски (анексионистични) цели. В резултат е отклонен всякакъв натиск и обещания за локални действия. Планове на следвоенната реакционна власт в Атина, бежанците да се организират в солиден въоръжен контингент,

който да навлезе в Пиринска Македония, където да се обяви началото на въстание, се провалят. А заедно с тях става невъзможно изпълнението и на проекта, Гърция да се възползва от подобна криза, за да окупира и анексира Родопския масив.

Примерът с българската политическа емиграция в Гърция през втората половина на 40-те години доказва по безспорен начин, че тя разграничава ясно идеята за организирана борба на целия демократичен свят срещу комунистическата власт и амбициите на властта в Атина по това време. Тези хора са противник на създаваната нова комунистическа политическа система, но те отхвърлят категорично домогванията на шовинистически среди (в съседни държави), стремящи се към користна експлоатация на ситуацията за непочтени, антибългарски домогвания. Поради това много емигранти заплащат за патриотизма си с тежък, практически затворнически режим в гръцките бежански лагери, през годините на изгнание, прекарани там. В последна сметка българската политическа емиграция в Гърция след Втората световна война повежда организирана борба за отхвърляне от себе си на всякаква непочтена зависимост. Нейната съставка, която се оказва в Нова Зеландия, съдейства за включването и на тази част от новия свят в състава на българския емигрантски патриотичен политически фронт. С помощта на влиятелни международни фактори и на българските емигрантски патриотични организации на Запад тя накрая се интегрира в „свободния свят“ и престава да е острие в плановете за локална агресия срещу България. Нова Зеландия става втора родина за голяма част от тези хора. Българите оцеляват и там. Те се враждат в новата обществена среда, на далечната островна държава като представител на един културен народ, чиито синове не се отричат от националната си принадлежност и не забравят проблемите на своята родина. В резултат, Нова Зеландия се превръща в последното голямо завоевание, постигнато от българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят през XX век.

БЕЛЕЖКИ

1. Ламбрев, К., Балкански паралели. Мисли и записки на дипломата“, С.,1973, с.26-30.
2. Митев, Тр., Създаване и дейност на Македонската политическа организация в САЩ, Канада и Австралия /1922-1941/, -Военноист. Сборник, 1990, кн.3.
3. Павел Попантов пише на 12 ноември 1950г.:“Тук /в Аделаида, Австралия б.м./ българската колония е най-голяма и най-компактна в цяла Австралия. Идвайки преди близо 25 години от стария край на родината /от/ Русенско, Свищовско, Горнооряховско, Поповско и др.“Виж: Архив на ЦК на МПО, Форт Уейн, Индиана, САЩ,/П.Попантов до Л. Димитров, 12 ноември 1950/, с.1./По нататък:АЦК-МРО, Форт Уейн ,Индиана, САЩ.../
4. Пак там. /П. Яневски от Камбера, Австралия до Л. Димитров, 29 ноем. 1950, с.2.
5. Ламбрев, К., цит. съч. С. 28.
6. Баев, Й, България и гражданската война в Гърция /1944-1949/ - Военноист. Сборник, 1992, №2-3, с.88 и сл.
7. АЦК-МПО, Форт Уейн, Индиана, САЩ. /Хр. Низамов до ЦК на МПО, 17 септ. 1951/, с.1-2.
- * Службата за държавна сигурност в Титова Югославия.
8. АЦК-МПО, Форт Уейн, Индиана, САЩ./К. Вратев от Бразилия до ЦК на МПО,4 авг.1951/, с.2. По-подробно вж: Мичев, Д.,Южнославянската федерация в българоюгославските отношения /9 септември 1944-1948/, - Военноист. Сборник, 1990, №6, с.24 и сл.
9. Мичев, Д., цит. съч., с.30 и сл.
10. АЦК-МПО, Форт Уейн, Индиана, САЩ./Б.Петров до ЦК на МПО, 24 септ.1951/ с.1-2.
11. Пак там. /Д.Шангов до ЦК на МПО, 9 авг.1951/, с.3.В квартала „Саматия“ в Цариград също е изграден център на земеделската емиграция начело съ Стратия Скерлев/, Вж. Ламбрев, К., цит. Съч. с.31.
12. АЦК-МПО, Форт Уейн ,Индиана, САЩ./Д. Шангов до ЦК на МПО, 9 авг.1951г.,л.3. „Аз съм роден в София. На 24 години съм и съм завършил Юридическия факултут. От 14 септември съм емигрант в Гърция, тъй като през 1948 година бях изпратен в концлагера „Куциан“ гр. Перник, та сега пак можеше да бъда изпратен и аз потърсих убежище в Гърция“/.

13. Пак там. /Борис И. Попов до ЦК на МПО, 24 септ. 1951,с.2.
14. Пак там, с.1.
15. Лалков, М., Българо-югославски връзки /септември 1944-февруари 1947г. /Год. На СУ, Ист. ф-т, 1974, т.68, с.323 и сл.; Мичев, Д., цит. Съч. с.54.
16. АЦК-МПО,Форт Уейн, Индиана, САЩ. /Борис И. Попов до ЦК на МПО,13 септ.1951, с.1-3.
17. Пак там. Борис Попов споменава изрично, в изложението си до ЦК на МПО: “Веднага след първото следствие на гръцките власти върху нас започна политически натиск и тормоз. Много от нас, под различни форми,бяха върнати назад, за да бъдат избити от комунистите.“
18. Пак там, /Борис И. Попов до ЦК на МПО, 19 септ. 1951,с.1-2.
19. Големи разочарования преживяват и емигрантите в лагера край Цариград. Вж: К. Ламбрев, цит. Съч. с.31.
20. Димитър Клявков пише: “Още при първите разпити на емигрантите се изземат всички документи за самоличност, за образование, за професия, ценни книжа, пари и пр. с обещание, че ще бъдат върнати по-касно. Гръцката власт обаче задържа всички документи и не ги връща“. В: АЦК-МПО, Форт Уейн, Индиана, САЩ. /Д. Клявков до Л. Димитров, 20 ноемв.1951г./с.6-7.
21. Пак там. /Изложение на български политически емигранти в Нова Зеландия до ООН, 15 май 1951, с.2-4.
22. Пак там. /Борис И. Попов, до ЦК на МПО, 19 авг.1950, с.1./
23. Македонска триуна, № 1287, 1 ноем. 1951.
24. АЦК-МПО, Форт Уейн, Индиана, САЩ. /Борис И. Попов до Л. Димитров, 19 авг. 1951,с.1.
25. Пак там. /Изложение на български политически емигранти в Нова Зеландия...,с.2.
26. Пак там. /Борис И. Попов до ЦК на МПО, 19 авг. 1951, с.1./
27. Македонска трибуна, №1287, 1 ноем. 1951.
28. АЦК-МПО, Форт Уейн, Индиана, САЩ. /Изложение на български политически емигранти в Нова Зеландия...,с.6.
29. Македонска трибуна, № 1287, 1 ноемв.1951.
30. По този повод Борис Попов пише: “Полицията забавя системно кореспонденцията, като писмата на „неблагонадеждните“ биват унищожавани“. /Вж. Македонска трибуна, №1287, 1 ноемв.1951./
31. Пак там.
32. АЦК-МПО, Форт Уейн Индиана, САЩ. /Борис И. Попов до Л. Димитров,

24 септем.1951, с.3/

33. Пак там. „В началото на пребиваването си в Гърция...аз изпратих няколко стихотворения в редакцията на в. „Свободна и независима България“. Две от тях са отпечатани в подлистника на вестника – „Свободно творчество“, пише Б. Попов...Получих писмо от уредника на този подлистник – Искър Шуменов, с което той ме помоли за сътрудничество“.
34. Пак там. /Д. Клявков до редакцията на в. „Македонска трибуна“, 20 дек. 1952, с.2./
35. Пак там.
36. Пак там.
37. Пак там.
38. Пак там.
- * Става дума за „Българския демократичен блок“.
39. АЦК-МПО, Форт Уейн, Индиана, САЩ. /Д. Клявков до редакцията...,с.5.
40. Пак там.
41. Пак там.
42. Пак там.с.6.
43. Пак там, с.5.
44. Пак там.
45. Пак там. /Изложение на български политически емигранти от Нова Зеландия...,с.1-4.
46. Пак там.
47. Пак там. /М. Николов до Л. Димитров, 7 авг. 1951,с.1-3./
48. Пак там.,с.1.
49. Пак там./Д.Шангов от Нова Зеландия до Л. Димитров, 16 авг.19651.с.1-5./
50. Пак там. /Христо Колев до редакцията на в. „Македонска трибуна“, 17 септ.1951, с.1-2./
51. Пак там. /Борис Попов до Л. Димитров, 19 авг.1951, с.1-3./
52. Пак там. /Борис Попов до Л. Димитров, 13 септ.1951,с.1./
53. Пак там. /Изложение на 36 българи от Нова Зеландия до ООН, 13 септ.1951, с.109./
54. Пак там, с.1.
55. Македонска трибуна, №1287, 1 ноем. 1951.
- * Гръцката лагерна администрация очевидно съзнателно представя случая като „комунистическа инсинуация“, за да принизи значението на изнесените факти. Нито един български емигрант, настанен в Нова Зеландия, не е комунист.

56. АЦК-МПО, Форт Уейн Индиана, САЩ. /Димитър Клявков до Л. Димитров, 20 дек. 1951, с.10-11./
57. Емигрантите изразяват така първите си впечатления от живота в Нова Зеландия: "Тук...хората са флегматични и животът много бавен...Населението не се интересува от нищо. Тук почти всяка къща има пиано...За политически живот едва ли може да се говори". В: АЦК-МПО, Форт Уейн, Индиана, САЩ. /И. Илиев до Любен Димитров /без дата/, с.1./
58. Пак там. /Изложение на учредителите на българската патриотична организация „Гоце Делчев“ до ЦК на МПО, 20 септ.1951, с.1-2./
59. Пак там. /Изложение на учредителите...,с.3/
60. Пак там./Мануш Илиев до Л. Димитров,20 септ. 1951, с.1-2./
61. Пак там. Основателите на МПО „Гоце Делчев“ пишат пределно ясно: „Ние изпитахме на гърба си комунистическата тирания в България и сърбокомунистическото национално и социално робство в Югославска Македония. В поробената ни родина видяхме как комунистите само злоупотребяват с името на македонския първоборец – Гоце Делчев, а фактически са погазили всички негови идеи...Затова като патрон на нашата организация провъзгласихме Гоце, който никога не е допуснал комунистическа тирания в Македония, а най-малко е могъл да предполага някога някаква „Белградска Югославия“ да бъде македонски идеал“.
62. Отчет за дейността на ЦК на МПО през 1950-1951година представен на 30-ия годишен конгрес на МПО, Колумбас, Охайо, САЩ, 1951, с.14.
63. Пак там., с.13.
64. АЦК-МПО, Форт Уейн, Индиана, САЩ. /Димитър Кехайов до Любен Димитров,20 дек. 1952,с.2./
65. Пак там, с.3.
66. Сред първите български книги, проникнали в Нова Зеландия са томове със съчиненията на Христо Ботев, Иван Вазов, Любен Каравелов, Елин Пелин, Ангел Каралийчев, Тодор Влайков, Ана Каменова, Стоян Загорчинов, Цани Гинчев, Людмил Стоянов, Константин Иречек, Иван Пастухов, както и преводи на български език на съчиненията на Ги дьо Мопасан, Алексей Толстой, Габор Васари, Фред Бернар и др.
67. Отчет на ЦК на МПО за дейността му през 1951-1952 година представен пред 31-ия конгрес, август 1952, Торонто, Канада, с.4.
68. Пак там.
69. Пак там.
70. Пак там,с.5.

71. Пак там.
72. Пак там. С.6.
73. Пак там.
74. Пак там.
75. Пак там.с.6.
76. Пак там.
77. АЦК-МПО, Форт Уейн, Индиана, САЩ./Димитър Кехайов до Любен Димитров, 25 дек.1952, с.1-4

Гл. IV. ПОЛИТИКАТА НА БЪЛГАРСКИТЕ РОДОЛЮБЦИ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРАТА

1. ИЗГРАЖДАНЕ ДИОЦЕЗЪТ НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЕПАРХИЯ В СЪЕДИНЕНИТЕ ЩАТИ, КАНАДА И АВСТРАЛИЯ - НЕЗАМЕНИМ КРЕПИТЕЛ НА БЪЛГАРСКАТА ДУХОВНОСТ

Появата на българската емиграция в Америка през последната четвърт на XIX в. разкрива възможности Българската православна църква (БПЦ) да проникне в новия свят.* Липсата на български православни храмове в САЩ и Канада отначало налага емиграцията да търси услугите на руски, арменски, гръцки, а някъде дори и на сръбски православни черкви. Причината се крие в обстоятелството, че диаспорите на тези емигрантски общности възникват по-рано в Северна Америка и съответно там те създават и по-стари православни храмове. Тази практика е свързана обаче, с много неудобства за българите. Не във всички градове, където възникват многолюдни български поселения, съществуват черкви и на споменатите православни изповедания. Незнанието на съответния език също намалява ефекта от връзките с подобни институции. Особено по време на църковната проповед, а също и при изпълняването на конкретни треби като кръщение, венчавка или погребение на българи. Освен всичко друго, по примера на практиката в Македония, сръбското и особено гръцкото духовенство си поставят за цел да наложат опека над българите в Новия свят за тяхното интегриране и асимилиране в бъдеще. На тази основа сред българската патриотична емиграция в САЩ и Канада много бързо съзрява недоволство. Именно то прераства и в нежелание да се поддържат връзки с представителите на други православни институции в Северна Америка.

Ясното национално самосъзнание и споменът за последиците от политиката, провеждана от Атина и Белград в Македония, раждат идеята, българите в Северна Америка също да изградят и собствена православна, църковна организация. Защото възможността, духовните потребности на българите в Новия свят да се задоволят от онези вероизповедания, които имат традиционно голямо влияние в САЩ и Канада, също се оказва без-

перспективна. От една страна, тази част от нашия народ в началото не знае английски език, за да може да общува ефективно с протестантските духовници. От друга, ритуално-обредната традиция на протестантското вероизповедание се различава от българския православен църковен ритуал. Така, привличането на новите заселници, пристигнали от българските земи и в лоното на протестантската или католическата вяра, също не предлага много оптимистични перспективи на американска земя. Това обстоятелство е осъзнато от ръководните тела на влиятелните църкви в Съединените щати още през първото десетилетие на XX в. Затова през 1907 г. е направен опит да се изградят структури на самостоятелна Българска протестантска мисия в САЩ. На 1 декември 1907 г. (ст. стил) Презвитерианският синод на щата Илинойс със седалище в Чикаго, полага основите на първата Българската протестантска мисия в Америка¹. За нейно седалище е определен гр. Гранит сити, тъй като там в началото на XX век вече живеят и работят към 5000 българи от свободното царство и от Македония.

За ръководител и проповедник в Българската протестантска мисия в САЩ е назначен пастор Цвятко Багрянов от Панагюрище². Броят на българските емигранти, възприели протестанството в родината обаче, е малък. До войните към мисията на пастор Багрянов се присъединяват около 70 българи - протестанти³. Фактът, че протестантите предприемат сериозен опит, за да приобщят към себе си и българите в новия свят обаче, се превръща в допълнителна причина Синодът на БПЦ да предприеме конкретни стъпки за задоволяване на духовните потребности и на българската емиграция в Северна Америка.

Междувременно още през 1906 г. в градовете Гранит сити и Медисън, Илинойс са положени основите на първата българска православна община в Новия свят. Неин председател е Никола Алабаков⁴, българин от с. Брусник, Битолско. Ръководеното от него настоятелство изпраща подробно изложение до Екзарх Йосиф I в Цариград. В него е описана нововъзникващата обстановка около „църковния проблем“ на българите в Северна Америка и е отправена молба, Синодът на БПЦ в София да съдейства. Започва събирането и на средства, за да се закупи място за строеж на първата българска православна черква в Америка. На 13 май 1908 г. Синодът на БПЦ удовлетворява молбата на емиграцията. Взето е решение в Съединените щати да се изпратят двама български духовници – Димитър Малин (с духовно има Архимандрит Теофилакт) и свещеник Христо Карабашев⁵. И двамата са добре подготвени теолози и опитни църковни служители*.

На 20 май 1908 г. Теофилакт и Христо Карабашев заминават за Съединените щати⁶. В началото Синодът им определя статут на „Българско православно пратеничество“ (мисионери). Затова двамата формално са назначени за енорийски свещеници, тъй като по това време българите в САЩ и Канада все още не са организирани в самостоятелни църковни енории, с функциониращи храмове в тях. Задачата им най-общо се заключава в следното: да влязат във връзка с емиграцията, да установят къде са нейните най-многолюдни поселения и какво трябва да се направи, за да се удовлетворят духовните потребности на тези хора? В резултат на проучванията, по-късно да се организират българските православни духовни общини. Те да си съградят църкви и да установят редовни връзки със Светия синод на БПЦ в София⁷. Така българската православна общност в Новия свят да стане неразделна част от духовния диоцез на българското православие. В този смисъл, по примера на Възраждането, БПЦ и в Северна Америка тръгва първа към духовното единение на емиграцията. Със своята дейност тя цели да спомага за съхраняването на нейното национално самосъзнание – основата, върху която впоследствие ще възникне и ще се реализира богатата дейност на българския емигрантски патриотичен политически фронт в новия свят.

Архимандрит Теофилакт и свещеник Христо Карабашев се заемат с ентосиазъм за възложената им нелека мисия, свързана с организиране духовния живот на българската емиграция в Северна Америка. Теофилакт, който е лидер на мисията, прави три обиколки на онези градове в САЩ и Канада⁸, в които вече съществуват големи български емигрантски общности. За две години той посещава 11 градове – предимно щатски центрове, заедно с принадлежащите към тях по малки селища, в чиито предприятия работят най-много българи⁹. В обширни рапорти, изпращани до Св. Синод на БПЦ в София, двамата духовни пратеници информират върховната управа на църквата за положението на емиграцията и за реализираната религиозно-пастирска дейност. Най-подробно мисията им е обобщена в доклада (158 страници) на архимандрит Теофилакт, изпратен на 5 май 1911 година от Торонто, Канада¹⁰. Документът разкрива огромните усилия, довели до успешното строителство на първите четири български православни църкви в САЩ и Канада.

Най-напред е подкрепено начинанието на българската общност в Гранит сити. На 30 януари 1909 г., по инициатива на Теофилакт, е свикано общо събрание на емиграцията в този град. Гласувано е решение да започне из-

граждането на българска православна черква в центъра на града. Избрана е комисия за ръководство на строежа. Представителите на 40 български селища (от свободна България и от Македония) упълномощават няколко лица да събират доброволни дарения за сградата¹¹. За 10 дни са събрани 1600 долара. Вестник „Народен глас“ публикува имената на спомоществователите¹². Между емигрантите от Дряновска околия (България), от Леринска, Костурска, Кайлярска, Битолска и Велешка каза в Македония се води съревнование – кой ще даде най-голям принос, за да се издигне първата българска православна черква на американска земя. В резултат на половингодишен труд са събрани необходимите средства, закупено е свободно място и строителните материали и е издигнат храмът „Св. св. Кирил и Методий“ в Гранит сити, Илинойс. На 14 септември 1909 г. той е осветен от архимандрит Теофилакт¹⁴. Свещеник Христо Карабашев служи първата света литургия.

Втората българска православна черква в Съединените щати – „Св. Благовещение“ – е построена също с доброволни дарения на емиграцията в гр. Стилтън, Пенсилвания¹⁵. Изселниците там са предимно от гр. Прилеп, Вардарска Македония. Храмът е издигнат на една от главните улици в града – „Фрънт“, а настоятелството обявява от момента на основаването ѝ, че „принадлежи към Българската ортодоксална църква“. За да се демонстрира толерантност към останалите религиозни деноминации в Съединениите щати, при полагане на нейните основи е поканен и епископът на Харисбургския епископат – Джеймс Хенри Дарлингтън.

Общо до края на Първата световна война под ръководството на двамата български духовни мисионери емиграцията изгражда още три православни храма в Америка – „Св. Троица“ в Медисън, Илинойс, и „Св. св. Кирил и Методий“ в Торонто, Канада, а през 1915 година, под ръководството на свещеник Никола Павлов е издигнат и храмът „Св. Стефан“ в гр. Индианаполис, Индиана¹⁶. Архимандрит Теофилакт поема ръководството на църковното дело в Канада, свещеник Христо Карабашев – в Гранит сити и Медисън, Давид Наков – в Стилтън, Пенсилвания и Никола Павлов – в Индианаполис, щат Индиана. В резултат за по-малко от 10 години БПЦ започва да играе важна роля в живота и на българите, емигрирали в Америка. Около черквите се завърта българският целогодишен културен цикъл в Новия свят. В храмовете се провеждат редовни служби вечер и сутрин, задължително се служи литургия в неделните дни и на големите християнски празници като Коледа, Богоявление и Великден. Въведена е и новата църковно-об-

редна практика, богослужения да се провеждат и за празника на българската просвета и култура – 24 май, във връзка с отбелязването на поредната годишнина от Илинденско-Преображенското въстание и други важни събития, свързани с новата поликтическа история на българския народ.

Така българските православни храмове започват да оказват голямо въздействие, за да се съхрани самобитния духовен облик на тази отломка от българското национално тяло, превърнала се в нова съставка на космополитното американско общество. В резултат, бързо се утвърждава и авторитетът на първите български православни духовници в средите на вече формирания български емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. Затова, неслучайно, при създаването на Македонобългарския народен съюз през септември 1913 година, за негов председател е избран ръководителя на Българската православна мисия в Америка – архимандрит Теофилакт /Димитър Малин/. А след Първата световна война свещеник Давид Наков е избран за председател на Македоно – българския централен комитет в САЩ¹⁷. Тези две организации, полагат солидните основи на българския емигрантски патриотичен политически фронт в новия свят до края на Първата световна война. Под тяхно ръководство са разработени най-важните документи, които са изпратени до правителствата на великите сили и европейската общественост. С тях емиграцията в Америка настоява за подкрепа, с оглед справедливото разрешаване на македонския въпрос. Българската православна емигрантска църковна организация в случая, е на първа линия в борбата за защита на трайните национални интереси на своя народ.

* * *

Постигнатите успехи през двете начални десетилетия и особено очерталата се трайна тенденция към заселване на българската емиграция в САЩ и Канада между двете световни войни, дават основания на Светия синод в София да предприеме нови стъпки за подобряване на организацията и статута, който БПЦ има зад океана. През 1920 г. Синодът решава да обедини църквите в САЩ и Канада в обща българска православна духовна мисия в Америка. По това време, предишният ръководител на българското православно пратеничество – Архимандрит Теофилакт, вече е завършил медицина в Торонто и започва работа като градски лекар. В резултат постъпва за ръководител на българската православна църковна организация в Се-

верна Америка се овакантява. Поради това, за нов началник на мисията е предложен протопрезвитер д-р Кръстьо Ценов. Отлично подготвен духовник, дългогодишен редактор на „Църковен вестник“ в София, д-р Ценов е подходящо лице за изпълнението на отговорната мисия. На 29 юни 1922 г. отец Ценов е приет от цар Борис III, за да изложи възгледите си, свързани с работата сред българите в Новия свят. На 20 август 1922 г. началникът на мисията тръгва за Съединените Щати. Светият синод изпраща по д-р Ценов специално послание до православните миряни в САЩ и Канада. С него върховната управа на църквата обявява официално същността на мисията, възложена на приносителя¹⁸.

През лятото на 1922 г. началникът на „Българската православна духовна мисия в Америка“ (БПМА) се настанява в гр. Стилтън, Пенсилвания. Там е концентрирана многолюдна и стабилна българска православна общност. Болшинството от тези българи са от Прилеп. Благодарение на неуморимата работа, реализирана от свещеник Давид Наков през предходното десетилетие, местната църковна община вече е изградила и собствена църковна зала за провеждането на културни мероприятия. Там работи и едно от първите български емигрантски училища в новия свят. Българите в Стилтън вземат активно участие и в патриотичните инициативи, реализирани до края на Първата световна война от българския емигрантски патриотичен политически фронт в Северна Америка.

От 1926 г. между свещеник Давид Наков и Македонската политическа организация (МПО) „Прилеп“ в Стилтън обаче, възниква остър конфликт. В основата му стои дилемата: кой да има подавяващо влияние над емигрантската общност в града – църковното настоятелство или местният комитет на МПО „Прилеп“ в Стилтън? Спорът не е формален. От неговото разрешаване зависело кой и за какви цели ще изразходва средствата, заделени от емиграцията за обществени нужди. Дали за издръжка на черквата и свещеника или, за да се финансират инициативите, предприемани от ЦК на МПО. Има и нещо друго: свещеник Давид Наков пристига през 1915 година в Стилтън от София, като официален пратеник на Св. Синод на БПЦ. Поради това той е привърженик на старата политическа линия, следвана от българския емигрантски патриотичен политически фронт до края на Първата световна война: емиграцията в Америка да работи в координация с официалната политика на правителствата в София, за защита на българските национални интереси. Докато ЦК на МПО възприема през 20-те години на XX век линията, наложена от ВМРО след Нъойския договор, през 1919

година, за „самостоятелна работа“ в защита на македонските българи. На тази основа между ЦК на МПО и свещеник Давид Наков възниква сериозен политически дебат.

През втората половина на 20-те години „стилтънският спор“ се затяга. Той дори прераства и в тежък съдебен процес, който се точи близо десет години¹⁹. Спорът постепенно се насочва към детайлите: кой трябва да се смята за собственик на храма и изградената към него зала. В обстановката, породена от този тежък конфликт, оставането на протопрезвитер Кръстю Ценов в Стилтън става невъзможно. През 1928 г. началникът на БПМА премества седалището си в гр. Индианаполис, щат Индиана²⁰. Там резидира обаче и ЦК на МПО. През годините на голямата икономическа криза, от 1929 до 1934 г., д-р Ценов, (както и българските православни черкви в Америка изобщо), се сблъскват с изключително тежки финансови проблеми. Българската православна мисия оцелява като самостоятелна българска духовна организация, благодарение на финансовата и морална подкрепа оказвана от ЦК на МПО²¹. Оттук, през първата половина на 30-те години протопрезвитер Ценов реално се сближава с ЦК и започва да сътрудничи на МПО. Най-напред той започва да публикува нравоучителни статии във в. „Македонска трибуна“²². По този начин той фактически одобрява новата политическа линия, наложена на българския емигрантски патриотичен политически фронт след Първата световна война. А от 1931 г. започва да присъства редовно и на ежегодните конгреси на МПО. Там той дори лично отслужва и задължителните молебени при тяхното официално откриване²³. В развоя на „стилтънския конфликт“, под натиска на финансовите потребности на църквите, д-р Ценов застава на страната на МПО „Прилеп“ и се конфронтира със свещеник Давид Наков. ЦК на МПО е доволен от това развитие на техните лични отношения. Близките връзки с д-р Ценов са важно средство за разширяване влиянието на МПО сред емиграцията до средата на 30-те години. Нито Светият синод в София, нито емигрантските лидери са изказвали недоволство от единодействието между началника на БПМА и ЦК на МПО. Дори обратно, в стилтънския спор Синодът най-неочаквано взема страната на д-р Ценов. В София е преценено, че нито върховната управа на църквата, нито българското правителство са в състояние да наложат корекции в курса, следван от ЦК на МПО. Поради това е решено свещеник Давид Наков да се отстрани от управлението на църквата „Св. Благовещение“ в гр. Стилтън. Стилтънският спор от втората половина на 20-те години обаче, подсказва, че при коригираната линия в политиката на

българския емигрантски патриотичен политически фронт, след Първата световна война възниква за пръв път едно сложно вътрешно емигрантско противоречие: как да се съчетава единството на църковния живот на емиграцията и майката църква в България? При положение, че ЦК на МПО сътрудничи предимно с обществени и емигрантски организации в София, без да търси обаче единоействие и с правителствата в българската столица. Деветнадесетомайският преврат в София през 1934 г. предизвиква в допълнение рязка корекция в политиката на ЦК на МПО към управляващите в София. Основната причина е разгромът на ВМРО. От този момент, за 5-6 години ръководното тяло на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят, в лицето на ЦК на МПО за пръв път изоставя тактиката си на безконфликтно отношение към официалната власт в България. Тя е заместена с един нов курс на остра критика и открита борба срещу деветнадесетомайския режим.

Този конфликт рефлектира и върху развитието на Българската православна църковна мисия в Америка. Ръководствата на местните организации на МПО си поставят за цел да установят по-силен контрол над църковните настоятелства към отделните черкви. През септември 1934 г. делегатите на Тринадесетия конгрес на МПО вече декларират: с „църковната организация сме в отлични връзки“²⁴. Само представителите на МПО „Прилеп“ в Стилтън информират, че съдебният процес срещу свещеник Давид Наков продължава, без изгледи да приключи скоро. В Стилтън съществувало голямо напрежение сред членовете на българската православна общност. Предвид на това, от есента на 1934 г. МПО „Прилеп“ полага удвоени усилия за пълното отстраняване на Наков от църквата „Св. Благовещение“. На практика от лятото на 1934 г. в политиката на МПО по църковния въпрос се очертава окончателно новата трайна тенденция на конфронтация. Чрез налагане на пълен контрол над църковните настоятелства да се елиминира напълно влиянието дори на Св.Синод в София върху българската емиграция в Новия свят. Очакванията в този случай са, че така, българското правителство ще бъде принудено да смекчи гоненията срещу лидерите и членовете на ВМРО.

Дълбоко в същността си този замисъл крие много неизвестни в бъдеще по простата причина, че правителствата на свободната българска държава никога не са преследвали преднамерени, а още по-малко нереалистични, користни цели, към тази част от българския народ, която се е изселила в Северна Америка. Всички усилия в това направление са били предоставени

на Светия синод на БЦП. Културната дейност на църковните представители сред българите в Америка фактически е единствената връзка на тези хора с българския духовен корен. Така че, всякакви усилия за „изолиране на емиграцията“ от духовното влияние на Синода (независимо от мотивировката им) разкриват възможности за непоправими опасности. Особено за завихрянето на обезродителни процеси и настъпването на чуждия религиозен прозелитизъм сред българската диаспора зад океана. Една перспектива, от която българският емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят не може да има никаква полза.

За успеха на новия курс, възприет от най – влиятелните фигури в ЦК и МПО по отношение на БПЦ в Америка след средата на 30-те години, определена отговорност носи и началникът на мисията – протопрезвитер д-р Кръсто Ценов. В новата обстановка, създала се в средата на 30-те години, той допуска няколко съществени компромиса и в последна сметка отстъпва от позицията на Синода в София, да не се политизира църковния живот. Протопрезвитер Ценов застава на страната на ЦК на МПО и по същество против Синода на БПЦ в София!

Най-напред, във връзка със съдебното дело в гр. Стилтън, д-р Ценов изпраща няколко писма до Синода. Свещеник Наков е обвинен в неподчинение на прякото си началство, както и за действия, подкопаващи престижа на българския свещенослужител, с което внасял „разкол“ сред емиграцията²⁵. Светият Синод по традиция се предоверява на д-р Ценов и решава да отстрани напълно Давид Наков от църквата в Стилтън. Повечето от енорисите обаче, застават зад свещеника си. До Синода са изпратени документи, доказващи, че при избора на Наков през 1915 година са спазени всички изисквания на Екзархийския устав. Подчертават се и неговите заслуги за напредъка на българската православна общност в Стилтън, Пенсилвания²⁶. Включително и за развитието на българското емигрантско патриотично движение в Северна Америка.

На практика, при първото трайно разцепление на родолюбиво настроената емиграция в Стилтън около средата на 30-те години, зад свещеник Давид Наков застават 51 от църковните настоятели. Само 29 души подкрепят МПО „Прилеп“ и д-р Кръстю Ценов. Вестниците „Народен глас“ и „Македонска трибуна“ печатат често материали във връзка със стилтънския спор. И въпреки, че той все още не засяга цялата българска емигрантска общност в Америка, факт е, че Светият Синод в София не забелязва, че точно „стилтънският конфликт“ е индикаторът за очертаващите се нови, не-

желателни тенденции в развитието на българското православие в новия свят. А то е духовно-ценностната основа на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. Пострада ли тази основа – нямаше как и фронтът на българското родолюбие зад океана да не загуби градивна енергия за своите инициативи.

На 10 юли 1937 г. Върховния съд на Съединените щати постановява, че в Стилтънската черква няма право да служи друг свещеник, освен духовник, назначен от Светия синод на БПЦ в София²⁷. Сложността на проблемът в този случай обаче, се заключава в това, че и свещеник Давид Наков, и протопрезвитер Кръстю Ценов, са изпратени в Америка с официално решение на Св.Синод в София!? Присъдата на Върховния съд на практика обаче, игнорира стария Екзархийски устав, според който свещеникът трябва да се избира и от енорията. Давид Наков е бил избран от енорияшите си през 1915 година, а Кръстю Ценов не минава през тази процедура, вътре в енорията през първата половина на 20-те години. Поради това привържениците на Давид Наков решават да не се подчинят на съдебните власти. Те не предават на д-р Кръсто Ценов ключовете на църквата. Тази част от българската православна общност в Новия свят решава да се организира в „самостоятелна църква“ и да влезе в преки духовни общения с архиепископа на Руската православна катедрала в Ню Йорк²⁸.

Стилтънският спор доказва, че Светият синод в София не е наясно с реалните взаимоотношения между българския емигрантски патриотичен политически фронт, чийто лидер, към средата на 30-те години, вече е ЦК на МПО и Българската православна мисия в Америка. Подкрепата, дадена по традиция на д-р Ценов, поражда първата сериозна опасност от разцепление на българската духовна общност в новия свят. Подобен процес нямаше как да не повлияе деструктивно върху цялостното развитие и на българския патриотичен емигрантски политически фронт в Новия свят. Низвергването на свещеник Давид Наков, със съгласието на Св. Синод на БПЦ в София, след Деветнадесетомайския преврат на практика дава самочувствие у безкомпромисното мнозинство в ЦК на МПО. Линията за овладяване и поставяне под контрол на църковните настоятелства на българските храмове в САЩ и Канада е продължена. Възниква опасност, всички църковни общини да бъдат приобщени към курса на конфронтация с официалната власт в София, от което българският патриотичен емигрантски фронт в Новия свят не би спечелил реални ползи. Защото, реализирането на дейността на този важен фактор на българското национално дело, в остър конфликт със

свободна България, не би спечилил нито привърженици сред емиграцията, нито сред представителите на световното обществено мнение.

През декември 1936 г. МПО „Тодор Александров“ в град Йънгстаун, Пенсилвания, полага основите на първата „църковна община при организацията“ на местната МПО, а не около новопостроена българска православна църква²⁹. Въодушевено от успеха си над Давид Наков, в края на 1937 г. настоятелството на МПО „Прилеп“ в Стилтън, подготвя „национално тържество“. В него трябвало да вземат участие всички местни български емигрантски патриотични организации, за да се отбележи низвержението на свещеник Давид Наков, като „общонационална победа“. ЦК на МПО дава съгласието си за провеждането на това тенденциозно и конфликтно мероприятие. На 4 ноември 1937 г. секретарят на ЦК Петър Ацев е натоварен да представлява и официално комитета на въпросното тържество³⁰. Тези факти индикират още по отчетливо очерталата се заплаха за единството на българската православна общност в Америка. Те дават основание на пълномощния министър на България във Вашингтон - Димитър Наумов за пръв път да предприеме едно целенасочено контранастъпление. През лятото на 1937 г. Наумов обикаля градовете на САЩ, в които съществуват български общности и православни храмове. Той събира и лични впечатления за новоочерталата се опасност от излишното политизиране на църковния живот. По време на пребиваването си в София, през октомври същата година, Наумов посещава Светия синод на БПЦ. В разговор с наместник-председателя на Синода - видинския митрополит Неофит, пълномощният министър на България във Вашингтон дава подробни сведения за положението на църквата в Америка. На 22 октомври Неофит запознава Светия синод с получената информация³¹. Тя позвонява на владичите да се ориентират по-добре в същността на проблема. Изяснена е и позицията, в която се оказва д-р Кръстьо Ценов, след като се сближава с ЦК на МПО.

На тази база, през зимата на 1937 – 1938 г. Светият синод обсъжда няколко пъти перспективите за развитие на Българската православна мисия в Америка. На 30 декември 1937 г. Синодът гласува в последна сметка решение: нейният статут да се издигне в ранг „епархия“. Така е създадена първата самостоятелна българска православна епархия в Америка³². За нейното управление, през февруари 1938 г., Синодът назначава епископ Андрей Велички³³. Прозорлив и опитен духовник, от висотата на своя сан той трябвало да издигне престижа на БПЦ в Америка. Това можело да стане като сплоти емиграцията и предотврати по-нататъшното разединение на

българската православна общност чрез политизация на църковния живот. Стъпката на Синода, в последна сметка, цели да запази позицията на църквата като духовен обединител на насилствено разпокъсания български народ. Включително и сред диаспората в Новия свят. Така че да се съхрани духовно-ценностната база на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Америка. Независимо от временната конфронтация, която възниква между ЦК на МПО и управляващите в България.

Решението на Светия синод на БПЦ за изпращането на епископ Андрей в Америка става известно в София около средата на февруари 1938 година. То дава повод на 25 март Борис Зографа да излезе във в. „Зора“ със статията „Българската епархия в Америка“. Активният деец на македонското освободително движение (основател и пръв редактор на органа на МПО – в. „Македонска трибуна“) защитава тезата за необходимостта от самостоятелна и далновидна политика за приобщаване, а не за конфронтация и разединение на българската етническа общност в новия свят. „На епископ Андрей предстои да сплоти около Българската православна църква, като около едно свещено и примиряващо всякакви второстепенни различия национално огнище, цялата наша емиграция, раздробена и разделена на много и разнообразни дружества, организации, клубове и дори партии – често враждуващи един към друг – пише Загорев. По една или друга причина българите в Америка не можаха нищо да направят в това отношение. Сега тая грижа трябва да легне на епископ Андрей, тъй като няма в Америка друг фактор – друг институт, който да извърши това дело“³⁴. Повече от „всякъде другаде“ БПЦ в Америка трябвало да има за своя главна цел да запази „в гърдите на живеещи далече от родината нейни синове, пламъка на синовната привързаност и чувството на братска търпимост и любов помежду им“³⁵.

Ангажирането с определени конюнктурни политически позиции и участието в противоборствата, свързани с хода на актуалната политика, според Зографов, ще обезсмислят възпитателната и културно обединяващата мисия. Точно нея трябвало да изпълнява главата на първата българска православна епархия в Новия свят.

Междувременно кореспондентите на в. „Народен глас“ в София вземат интервю и от епископ Андрей. То е публикувано в Съединените щати на 1 март 1938 година³⁶. Там епископът се изказва в аналогичен смисъл на политиката, препоръчвана от Борис Зографов. Неговите очаквания са, че авторитетът на първия редактор на в. „Македонска трибуна“ ще съдейства за нормално потръгване на мисията, с която е натоварен епископа. На 2 ап-

рил 1938 г. Андрей е приет на прощална аудиенция при цар Борис III, а на 3 април сутринта в катедралната църква „Св. Александър Невски“ в София е отслужен тържествен молебен за успеха на отговорната дейност, с която се заема пратеникът на Св. Синод на БПЦ в новия свят.

На службата присъстват над 2000 граждани, дошли специално да се сбогуват с епископа. В словото си, произнесено в храма, Андрей Велички декларира официално, че всичките му усилия ще бъдат насочени към това, българите в Америка да се проникнат дълбоко от моралните ценности и добродетели на християнството и братската любов³⁷. След това многолюдното шествие съпровожда епископа до централната гара в София. На перона, за да го изпратят, пристигат и членовете на правителството, начело с премиера Георги Къосеиванов. Присъстват и представители на двореца, началникът на Вероизповедния отдел при външното министерство, секретарят на Светия синод, както и многолюдна делегация от Варненската епархия, както и повече от 3000 софиянци. Тази демонстрация на официалност има една основна цел: да се докаже на българската емиграция в Северна Америка, че България отдава най-голямо значение на работата, свързана с нормализирането на духовния живот сред диаспората в Новия свят.

Аналогично и в обобщенията на журналистите, отразили събитието в софийските вестници, се отбелязва правилно, че „народът, непоканен от никого, изпращайки своя духовен учител зад океана, поръча му да носи приветите на България в Новия свят на ония, в гърдите на които тупат будни български сърца и живеят наши истински братя и сестри“³⁸. Присъствието на премиера целяло единствено да подчертае, че българската държава придава голямо значение на духовното общуване между всички българи по света. Тъй като деветнадесетомайският кабинет отдавна вече не е на власт, новото правителство се стреми да нормализира обстановката в България след радикалните политически промени, наложени от деветнадесетомайците през 1934 година.

Б. Бенев – кореспондент на в. „Народен глас“ в София, веднага изпраща в САЩ подробна информация за това, как епископ Андрей е изпратен в София. На 19 април 1938 г. неговата дописка е публикувана и дистига до българите в САЩ и Канада. От нея емиграцията узнава за изключително голямото значение, което и официална София, и обществеността в България придават на усилията, полагани от Светия синод, за по-доброто устройство и по-представителното ръководство на българската православна общност в Америка.

ЦК на МПО получава първите сведения за създаването на Българската епархия и предстоящото пристигане на епископ Андрей около февруари 1938 година. В продължение на два месеца комитетът не се решава да предприеме нищо конкретно. Най-вероятно членовете му са обсъждали новосъздадената сложна ситуация. От една страна, официална България е дала ясно да се разбере, че не приема „хвърлената ръкавица“. Тоест, че няма да отговори конфликтно на конфронтацията, налагана от страна на ЦК на МПО след 19 май 1934 година. От друга, епископ Андрей все още не е предприел нещо конкретно, за да съществува някакво недоволство и от негови-ят начин на практическо действие. Едва към края на март, до местните патриотични организации е изпратено писмо с молба, по места да се разгледа подробно новото положение в църквата.

Някои от местните структури на МПО се занимават веднага с проблема – още през първата половина на април. На 14 април 1938 г. МПО „Правда“ от Торонто например, информира ЦК за следното: „На членското събрание на 10-и този месец – неделя, членството размени мисли по въпроса... и реши следното: щом последният (епископ Андрей – бел. Т. М.) дойде, черквите тук в Америка да изберат „Мирски съвет“ (съвет от граждански лица - бел. Т. М.), който да преговаря с владиката и му представи положението на черквите – от кого и как се издържат“³⁹. В случая се има предвид фактът, че по време на голямата икономическа криза, материалната издръжка на черквите е поета от местните структури на МПО. По този начин се намеква, че при това положение реалната власт на Св. Синод вече би трябвало да се разглежда като значително по-слаба.

Много настоятелства на местните МПО не изразяват официално становище до пристигането на епископа – едно поради краткото време и друго заради сложността на проблема. Така или иначе, почти „масовото мълчание“ показва, че подобно на ЦК на МПО и настоятелствата по места, в началото се колебаят точно какви мерки да предприемат по отношение на Андрей Велички. Нито една идея от официално афишираната мисия на епископа не може да се квалифицира като „неприемлива“. Здравият разум трудно би възприел като „злоумишлено деяние“ и решението на Синода да издигне престижа на българското православие в Америка в ранг Българска православна епархия. Точно тогава обаче (на 21 април 1938 г.) ЦК на МПО получава писмо и от Асен Аврамов. В него се обяснява как Къосеивановото правителство създава пречки за срещата на дейци на ВМРО с Международната арбитражна лига в Лондон, във връзка с идеята да се проведе анкета

във Вардарска и Егейска Македония за положението на българското население в тези части на Балканите. Този факт, вече наложеният политически курс от „безкомормисните“ в ЦК на МПО за конфронтация с българското правителство, във връзка с разгрома на ВМРО и някои неособено добре обмислени внушения, направени от отделни местни организации на МПО, предопределят по-нататъшния ход на събитията. Окончателно създава една подчертано обструкционистична позиция на ЦК на МПО срещу епископ Андрей Велички. Преди още той да е стъпил на американска земя.

* * *

Титулярът на първата българска православна епархия в Новия свят пристига в Ню Йорк на 12 април 1938 година. На пристанището той е посрещнат от четиридесет членна делегация, начело с генералния консул на България в града - Юпитер Дойчев. Сред посрещачите са: началникът на Българската православна мисия - протопрезвитер д-р Кръстьо Ценов, свещеник Харалампи Илиев, председателят на българското земляческо дружество в Ню Йорк - П. Денев и други⁴⁰. Наближаващите Великденски празници са причина, веднага след настаняването си в митрополията в Ню Йорк епископ Андрей да тръгне на обиколка из енориите. Неговата цел е да придаде по-голяма тържественост на празниците, като служи лично в църквите. Преди това обаче Андрей се представя на българския пълномощен министър във Вашингтон - Димитър Наумов и тръгва за Стилтън, Индианаполис, Гранит сити, Детройт и Торонто⁴¹.

Липсата на специални предварителни инструкции от страна на ЦК на МПО и заетата правилна позиция от болшинството месни български църковни настоятелства по въпроса за управлението на българската църква в Америка, позволяват цялата колония в Стилтън да устрои внушително посрещане на новопристигналия епископ. В църковната служба вземат участие и аполитичните, и членовете на МПО „Прилеп“ в града⁴². Емиграцията се радва на новия си духовен водач. Неговият статут и висок сан издигат престижа на българската православна общност сред останалите вероизповедания в американското общество. Специално в Стилтън се надяват, че появата на епископа ще сплоти емиграцията и ще сложи край на започналата политизация и разцепление на тамошната енория. „Непримиримите“ в ЦК на МПО обаче, са на друго мнение. Те вече са решили конфронтационния курс да се разшири и приложи и в отношенията на МПО с епископа.

Предлогът е, че той е „представител на българската държава“!? И тъй като официална София вече е обявена за „противник“ на ВМРО и борбата която тя води, то конфронтацията с Андрей неизбежно обещава да приеме безпрецедентно остър характер.

Първите сериозни признаци за това се появяват, по време на посещението на епископа в Индианаполис, на 21 април 1938 година. Делегация на ЦК на МПО, водена от секретаря на комитета - Петър Ацев, се явява пред Андрей и протестира остро срещу политиката на Къосеивановото правителство за сближаването на България с Югославия. Осъдени са и онези висши български духовници, които според информация от вестниците, отказват да служат панихиди в памет на Владо Черноземски – революционерът, който застреля сръбския крал Александър в Марсилия. Епископ Андрей е предупреден, че ако и той провежда подобна политика, няма да бъде признат за духовен пастир на българите в Америка. Във връченото му официално писмено изложение дори е декларирано изрично, че при така сложилите се обстоятелства около ВМРО, Андрей няма „право да представлява народните ни интереси“. Съгласно устава на МПО те се представяли „само от конгресите на МПО и нейната върховна управа – ЦК“.

Привържениците на конфронтацията поставят за пръв път и ново сериозно условие: в църковните служби да не се упоменават други имена, освен тези на държавните глави на САЩ и Канада. Споменаването на имена, като това на цар Борис III например, щяло да се смята за открита провокация. МПО уточнява ясно и единствения критерий, от който ще зависи одобряването или не на дейността, реализирана от Андрей като епископ – отношението му към организациите, олицетворяващи българското национално патриотично движение, ратуващо за освобождението на Македония.

От официалните документи, с които разполагаме, не личи епископ Андрей да е изказал веднага остро негодувание, във връзка с поставянето на подобни условия пред неговата пастирска дейност. Опитният църковен дипломат очевидно е решил да обмисли внимателно своето бъдещо поведение, поради това избягва незабавния конфликт с ЦК на МПО. В подобна сложна обстановка, когато някой поставя политически условия, е нормално да се изчака известно време, за да се види поне какво всъщност е истинското отношение на новопристигналия епископ към патриотичните политически организации на македонските българи в Америка. Тези, които се борят организирано за свободата на Македония извън влиянието на комунистическото движение. Вместо това, Петър Ацев изпраща веднага

телеграми, със специални указания до настоятелствата на местните патриотични организации, за да възприемат те и изпълняват безпрекословно, конфротационната линия.

В телеграмата до местното настоятелство на МПО „Бащин край“ в Гранит сити, щат Илиноис от 21 април например, се казва: ”Научаваме се, че епископ Андрей в близко бъдеще ще посети Гранит сити и Медисън. Във връзка с това ЦК ви съобщава за точно изпълнение и сведение следното: 1. Настоятелството на организацията ви, заедно с един представител на МПО „Белица“ (от гр.Сент Луис, Мисури-бел.Т.М.), да се яви пред епископа и да протестира пред него срещу сърбоманската политика, която се провежда от известни български духовници... 3. Относно посрещането на епископа не предприемайте нищо без предварително съгласие на ЦК“⁴³ В този случай Петър Ацев е особено настоятелен, тъй като в споменатите два града са издигнати най-старите и авторитетни български православни черкви в Америка. Там работят две от най-дейните български църковни настоятелства. Поради това, очевидно се е очаквало, че ако местното църковно настоятелство възприеме наложения му конфротационен курс срещу епископ Андрей, с това ще се даде пример за подражание и от управите на останалите български енории в Северна Америка. А чрез организирането на една „всеобща църковна опозиция“ българският емигрантски патриотичен фронт в Новия свят, да принуди цар Борис III и правителството на Георги Къосеиванов, да прекратят политиката си на сближение с Югославия. След това вече да дадат отново свобода в действията на ВМРО, за защита на потиснатото население във Вардарска Македония. Такава е основната цел на конфротационната политика, възприета от ЦК на МПО по българския църковен въпрос в Америка.

Аналогични тайни инструкции са изпратени и до настоятелствата на местните патриотични организации в Детройт и Торонто, Канада. Тези факти доказват, че безкомпромисното мнозинство в ЦК на МПО налага на местните патриотични организации конфротационния курс ултимативно, без да се изчака известно време, за да се види какво ще предприеме епископът, след като на 21 април му е връчен официалния ултиматум. На местните патриотични организации не е дадена възможност да вземат самостоятелно решение по този въпрос на базата на собствените си наблюдения. Следователно, конфротацията с официалната власт в София се смята за полезна и задължителна при всички условия. Една недобра перспектива пред бъдещото развитие на българския емигрантски патриотичен

политически фронт в Новия свят.

В Детройт епископ Андрей пристига за пръв път на 22 април 1938 година. Там той служи в българската православна църква „Св.Климент Охридски“, заедно със свещеник Георги Николов. Единодействието между двамата става възможно, най-вероятно защото тайната инструкция на ЦК все още не е била пристигнала в Детройт. След службата отец Николов приветства епископа с добре дошъл и чете посланието на Светия синод за неговото ръкополагане. „Андрей благослови богомолците и държа прочувствена християнска реч“ - съобщава в „Народен глас“. Той каза, че дадените му инструкции от Св.Синод са: „проповядването на мир и любов и учението на Исуса Христа между народа ни. От речта на владиката народът остана възхитен“⁴⁴. Тези факти доказват, че на онези места, където директивата на ЦК на МПО все още не е пристигнала, местната българска православна общност посреща с радост решението на Св. Синод на БПЦ за създаването на Българската епархия в Новия свят. Както и появата на епископът, който да направлява правилния вървеж на църковния живот на българите зад океана.

На 25 април 1938 година Андрей пристигна в Торонто, Канада. Вече инструктирано обаче, ръководството на местната патриотична политическа организация - МПО „Правда“, в града, му връчва най-острия протестен адрес. В него е заявено, че българската емиграция живее в САЩ и Канада („най-демократичните държави“), повече от половин век. Неограничените свободи, с които се ползвала тя, ѝ позволяват заедно с грижите за развитието на църквите си да се бори безкомпромисно и за свободата на Македония. Тези, които изпратили епископ Андрей, знаели добре позицията на МПО към политиката, провеждана от правителството на Георги Къосеиванов. Поради това в ръководството на МПО „Правда“ мислели, че Андрей е „личен посланик“ на българския премиер и е пристигнал „с известна и ясна цел“ - да подкопава позициите на МПО сред емиграцията. Предвид на това било най-добре епископът да се върне обратно „откъдето е дошъл“. А в София да информира Георги Къосеиванов, че в Америка „няма аморфна емигрантска маса“. Българите там са хора-патриоти, които следват пътя, начертан им от „подвизите на Владо Черноземски, Мара Бунева и Тодор Александров“⁴⁵ В случай, че епископът не се постарал да разбере позицията на ЦК на МПО и не съгласувал с нея собствените си разбирания, в бъдеще той неминуемо щял да се върне обратно в София.⁴⁶

Обструкциите, предприети по инициатива на „непримиримите“ в ЦК,

пораждат обаче и първата реакция на недоволство сред емиграцията. На 26 април 1938 г. Л. Бешков публикува във в. "Народен глас" обширна статия под наслов „Тежката задача на митрополит Андрей“. Резюмирайки конфликта, наложен му от непримиримите, авторът стига до извода, че пред емиграцията се задават „тежки дни“. Главата на новоучредената българска православна епархия в Америка щял да е най-полезен, ако успее да „създаде едно върховно народно тяло, обемащо (т.е. включващо-бел. Т.М.) МПО, дружествата и църковните общини“. На тази база да се положат „трайните непоклатими основи за една общобългарска национална организация“ в новия свят⁴⁷.

По същество Л.Бешков предлага възстановяване на общобългарския патриотичен емигрантски политически фронт от периода преди края на Първата световна война. При конкретиката на обстановката от края на 30-те години на ХХ век обаче, неговото становище вече вещае едно „поглъщане“ на „размирната МПО“ от една общоемигрантска, българска патриотична организация. Замисълът на автора е – по този начин да се намали конфронтацията, за да не се минара единният духовен живот на българската емиграция в бъдеще.

В обширна уводна статия на в. "Работническа просвета" лидерът на Българския социалистически работнически съюз в Америка (БСРСА) - Тодор Баев, също отправя остра критика по адрес на ЦК на МПО. Въпреки, че социалдемократите около него не общуват твърде активно с българските църковни общини в САЩ и Канада, предвид на своите атеистични политически възгледи. Заетата конфронтационна позиция обърква „представите на българските свещеници в Америка“, пише Баев. От този момент нататък те вече не знаела чия линия трябва да провеждат - тази на ЦК на МПО или онази на Светия синод⁴⁸. Първия ярък симптом за това лидерът на БСРСА вижда във факта, че по време на Великденската обиколка на Андрей, дори дотогавашният глава на Българската православна мисия - д-р Кръстьо Ценов се отдръпнал от епископа, като не го съпроводил в отделните енории.

Органът на българските емигранти – комунисти, в."Съзнание", също използва оформилия се конфликт в епархията, за да доказва напористо, че „непримиримите“ в ЦК на МПО всъщност не се интересували от истинските духовни интереси на българската емиграция⁴⁹. Те преследвали единствено конкретни политически цели, внушавани им от Иван Михайлов. Но реализирали тактиката си „слепешката“, без да са преценили реално дали намеренията им отговарят на действителните интереси на емиграцията

или не. Тази, макар и все още сравнително слаба съпротива, оказана дори от атеистичните слоеве на българската диаспора в Северна Америка, дава възможност на епископ Андрей да се ориентира по-бързо в обстановката и по неизбежна необходимост да приеме наложената му борба от страна на ЦК на МПО.

Наскоро след Великден 1938 година, по инициатива на епископа, в гр. Бъфало е свикано Първото общоепархийско събрание на БПЦ в Америка. Гласувано е решение новосъздадената българска православна епархия в новия свят – да се регистрира пред надлежните американски власти като юридическо лице, обединявайки в себе си българските православни черкви в САЩ и Канада. Окончателно е редактирано и възприето и нейното официално название: **„Българска източноправославна църква-епархия за Северна и Южна Америка“**. В своя диоцез тя обединява всички български църкви и православни общини – независимо от това къде са родени техните членове – в свободна България или в някои от останалите два дяла на Македония. Въпреки, че те по това време се намират в границите на Югославия и Гърция. Прието е седалището на епархията за Съединените щати да бъде в Ню Йорк, а за Канада - в град Торонто. С тайно гласуване за епархийски архиерей - митрополит е избран официално Величкият епископ Андрей. Представителите на първата българска православна епархия в новия свят решават, че в канонично отношение епархията е неделима част от старинната БПЦ, като една от многото нейни епархии⁵⁰. Така е удовлетворено и онова правило в Екзархийския устав, според което епископът трябва да се избере и от членовете на епархията.

Това поведение на Андрей е изтълкувано от безкомпромисното мнозинство в ЦК на МПО като желание да се даде „организиран отпор“ срещу конфронтационния курс. Този извод амбицира още повече творците на конфликтността. През май 1938 г. са предприети нови публични действия, които вече излизат извън цивилизованите (макар и конфликтни) отношения. На 19 май вестник „Македонска трибуна“ публикува няколко снимки, свързани с изпращането на Андрей на 3 април от софийската гара. Самият факт, че на едната от тях (вдясно от епископа) се вижда фигурата на българския премиер Георги Къосеиванов, е изтълкуван като „ясно доказателство“ за „съюза между председателя (на министерския съвет-бел.Т.М.) и епископ Андрей“⁵¹. Това твърдение на непримиримите в ЦК не отговаря на фактите и игнорира подчертано грижовното отношение на Светия синод на БПЦ. Игнорира се и вече ясно изразеното мнение на самата българска право-

славна общност в новия свят.

Подпредседателят на ЦК д-р Цвятко Анастасов излиза във вестник „Македонска трибуна“ с обширната статия – „Епископ Андрей - македонска номразец“. В нея са резюмирани основните идеи, развити от председателя на епархията по време на първата му обиколка сред емиграцията. Отново, без реални факти, само защото епископът отказал да отслужи молебен за Владо Черноземски в българските храмове около Великден, се твърди, че главата на епархията доказал с това си поведение, че е „голям македонска номразец“. Всъщност, епископ Андрей се въздържа от молебени в памет на Владо Черноземски, тъй като все още не знаел точно какво е официалното отношение на американското правителство към атентата, извършен от българския революционер в Марсилия.

А ако официален Вашингтон не одобрява подобни действия на международната политическа сцена? Какво ще последва ако епископът игнорира мнението на властите в САЩ по случая, още с появата си на американска земя? С това той не би ли минирал още в зародиш възможността си да изпълни своята благородна и пастирска мисия? Не беше ли, всъщност, точно такава и целта на непримиримите в ЦК на МПО – просто да конфронтират Андрей с властите във Вашингтон, за да го отстранят по-лесно от Съединените щати? Защото един компрометиран се епископ пред властта, със симпатии към терористичната политическа дейност, очевидно не би имал място в САЩ и вероятно щеше да му се наложи да се върне там, откъдето е дошъл. В такъв случай непримиримите в ЦК на МПО щяха да получат пълна свобода в действията си за контрол над църквите. Защото тази духовна общност вече щеше да е и нещо като „персона нон грата“ в Америка!? Това са основните съображения, поради които духовният глава на българската православна епархия се въздържа от прибързани действия в началото, за да не предизвика реакция от страна на властта. Въпреки всичко, подпредседателят на ЦК на МПО декларира публично: „Той (Андрей-бел.Т.М.) не може да бъде наш духовен водител. Светият синод трябва да го отзове. Синодалните старци трябва да се вслушат в народното желание, защото никога не може да предвиди лошите последствия от народното негодувание“⁵². Политиката на ЦК на МПО, за натиск към официалните власти в София за отстъпки по отношение на ВМРО и сближението с Югославия, ескалира на нови висоти.

На 16 юни 1938 г. главният редактор на в. „Македонска трибуна“ - Любен Димитров излиза с още по-крайната статия: „Епископ Андрей-отречен“⁵³. В нея редакторът на в. „Македонска трибуна“ също се опитва да

представи двата случая, инсценирани от ЦК (в Индианаполис и Торонто), като нежелание на самата емиграция да приеме епископ Андрей. Колкото и патетично да е представена тезата, развита от д-р Атанасов и Любен Димитров обаче, тя е трудно защитима. Най-малко поради факта, че се отстоява единствено от членовете на ЦК на МПО. Въпросното противоречие видимо е съзнавано и от главните противници на епископа. Ето защо през лятото на 1938 г. те насочват усилията си към спечелване на тяхна страна и енорийските свещеници.

Тайното предложение за сътрудничество с ЦК на МПО е направено през сънародници, които нямат правилна представа за еволюцията на епископския въпрос, след юли 1938 година. Първи го приемат свещениците Васил Михайлов от Торонто и Георги Николов от Детройт. На 4 юли 1938 г. Михайлов се явява в качеството на главен говорител на ежегодния български Охайски пикник в гр. Лорейн. В словото си той обявява, че преминава на страната на ЦК на МПО по епископския въпрос и влиза в конфликт с Андрей Велички. Две седмици по-късно свещеник Георги Николов публикува едно „Отворено писмо до Андрей“. Авторът обяснява причините, които налагат и той да застане на страната на ЦК на МПО. Основното съображение в случая е, че материалната му издръжка се осигурява не от Светия синод в София, а от настоятелството при църквата „Св.Климент Охридски“. Решаваща роля там обаче играе ръководният екип на МПО „Татковина“ в Детройт. Затова свещеникът не можел да провежда независима политика.

На същото мнение и по същите причини били още протопрезвитер д-р Кръстьо Ценов и свещеник Харалампи Илиев. Единствен свещеник Велко Попов, от църквите в Гранит сити и Медисън, Илиноис, останал верен на Светия синод и на новия епископ⁵⁴. Видимо доволен от позицията, заета от споменатите духовници, ЦК на МПО им изпраща специални благодарствени писма. В това, адресирано до отец Васил Михайлов например, се казва: „Вашето приветствие на голямото македонско тържество в този град (Лорейн-бел.Т.М.)... принесе неоценима заслуга за затвърдяването на нашата позиция (т.е.позицията на ЦК-бел.Т.М). Някои от колебливите наши като са чули вашите речи и онова, що сте казали в частните си разговори, одобряват вече НАШЕТО ПРАВИЛНО СТАНОВИЩЕ“⁵⁵.

Изправен пред ясно очертала се перспектива за безкомпромисен бойкот от страна на непримиримите в ЦК на МПО, и свещениците, които са под негово влияние, през лятото на 1938 г. епископ Андрей също решава да продължи целенасочено контранастъплението си. Макар и в по-малко остра

форма. Най-напред той си поставя за цел да неутрализира свещениците, тръгнали открито с ЦК на МПО, като привлече на своя страна дотогавашния началник на Българската православна мисия в Америка – протопрезвитер д-р Кръстю Ценов. Владиката иска да използва обстоятелството, че д-р Ценов е официално изпратен представител на Светия синод в София. На 2 юли 1938 г. началникът на мисията – д-р Ценов, е поканен да стане постоянен член на новосформиращия се Епархийски съвет към Българската митрополия в Ню Йорк. Предложено му е да поеме и функциите на „помощник на епископа“⁵⁶. По този начин д-р Ценов да запази своето по-високо място в църковната иерархия и да се обоснове възможността да продължи да получава онази част от месечната си заплата, която се изпраща от Светия синод в София.

С решението на Синода за изпращането на епископа в Америка, д-р Ценов се почувствувал обаче пренебрегнат. /Реално му се отнема дотогавашното първенство в църковната иерархия./ Освен това, той вече боледувал и бил прекалено тясно свързан с ЦК на МПО. Ето защо, макар че не дава официално отрицателен отговор на Андрей, през цялото лято на 1938 г. д-р Ценов съзнателно отбягва всякакви срещи с него. С това си поведение той демонстрира незачитане на новия епископ. Протопрезвитер Ценов продължава да служи и религиозни треби на политически мероприятия, организирани от страна на ЦК на МПО. През септември 1938 г. например той се явява на Седемнадесетия конгрес на организацията, състоял се в гр. Бъфало. Там заедно с Георги Николов, Васил Михайлов и Харалампи Илиев отслужват тържествен молебен за напредъка на българския емигрантски патриотичен политически фронт начело с ЦК на МПО⁵⁷. А на този конгрес е гласувана специална резолюция, с която ЦК на МПО отрича Андрей Велички като глава на епархията⁵⁸.

Вече при тази обстановка епископът решава да отиде лично при д-р Ценов в Индианаполис, за да си изяснят отношенията. Когато той пристига там на 11 октомври 1938 г., протопрезвитер Ценов напуска нарочно града, като взема със себе си и ключовете на българската църква „Св. Стефан“. Настоятелството на местния Българо-македонски просветен съюз иска от църковното настоятелство разрешение Андрей да служи в храма, но то отказва. Тогава, с позволение на полицията в града, активисти на клуба разбиват църковната врата и така епископът влиза в църквата. Съответно непримиримите в ЦК на МПО веднага се хващат за „индианаполския инцидент“, за да обтегнат до краен предел отношенията между двамата

най-старши духовници. В българската православна епархия се създава набивало напрегната обстановка. В резултат на непрекъснатото ескалация конфликт, здравето на д-р Кръстьо Ценов се влошава окончателно и той получава инфаркт. На 12 октомври 1938 г. д-р Ценов ненадейно умира⁵⁹. Така по пътя на Андрей неочаквано изчезва единственият български духовник, който има реални шансове да му съперничи по авторитет и влияние сред емиграцията в новия свят. Тъй като той също е изпратен официално от страна на Св. Синод на БПЦ, като началстващо лице над всички черкви.

Паралелно с усилията да въведе ред в диоцеза си епископ Андрей предприема по заобиколни пътища стъпки за въздействие и върху своите главни опоненти. През лятото на 1938 г. той изпраща няколко доклада до Светия синод, както и серия лични писма до близки хора или влиятелни общественици в София. В едно от тези писма епископът заявява: „Дойдох тук с обич към тях и с желание да им бъде полезен, доколкото положението и санът ми дават възможност. Затова и досега не мога да проумея отгде измислиха, че съм бил „македоноразец“. Поискаха да използват идването ми, за да си направят с мен „великолепна демонстрация“, против българското правителство и българската държава. Разбира се, това не можех да си позволя – коментира епископ Андрей... нищо, че на мен правят пакости и неприятности. Скърбя, че се нанася зло на България и на цялото македонско дело! Бедата е още и там, че хората на тукашния Централен комитет на МПО не разбират ни от доводи, ни от доказателства, ни от нищо... Делото за свободата на един цял народ е днес в техни ръце! Бедна Македония! Бедна България!“

Информацията, изпратена от епископ Андрей, дава повод на Светия синод в София да проведе няколко заседания, на които проблемите на новата Българска епархия в Америка са обсъдени детайлно. На пловдивският митрополит Кирил е възложено да състави възвание до енориите на епархията в Новия свят. С много овещания и сериозни аргументи, емиграцията е поканена отново да зачита и уважава своя духовен глава⁶⁰, защото църковно-народното дело е нещо коренно различно от текущата политическа дейност.

Сведения, изпратени от епископ Андрей, стават известни и на обществеността в България. Заедно с писаното във вестник „Македонска трибуна“ по епископския въпрос, те дават основание да се появят серия статии на тази тема. Дори и в неособено значителни, провинциални български вестници⁶¹. Там безсмисленият, обструкционистичен курс, възприет от непримиримото мнозинство на ЦК на МПО, е осъден. Резервирана позиция

заемат дори ръководните тела на легалните македонски емигрантски организации в София. Те не изпращат официално одобрение (или поощрение) до ЦК на МПО във връзка с възникналия конфликт с епископ Андрей. Дори обратно – мълчанието им по този проблем доказва наличието на несъгласие сред македонската българска емиграция в София с методите на борба срещу епископа, възприети от ЦК на МПО през 1938 година.

Андрей видимо се е стремил изпратените от него сведения в София да окажат въздействие преди всичко върху дейците на легалното македонско движение. А те от своя страна, евентуално да направят внушения в Индианаполис за повече разум и толерантност към главата на българската православна епархия в Америка. Например, едва ли е случаен фактът, че две от писмата на Андрей (едното е до вуйчо му полковник о. з. Горанов) веднага попадат в Цариград, направо в ръцете на Иван Михайлов. Очевидно Андрей се е надявал на някакво съдействие от страна и на лидера на ВМРО, тъй като той още не е познавал неговите отношения с ЦК на МПО.

По повод на тези два документа на 5 август 1938 г. Иван Михайлов пише специално писмо до секретаря на ЦК на МПО Петър Ацев. От него става ясно, че Михайлов следи отблизо развоя на българския епископски въпрос в Америка. Легалните македонски емигрантски организации в София „недоумявали“ за произтеклите събития. Михайлов пише изрично на Ацев, че хората, които му служат за връзка в България, искали специално „осветление“ от лидера на ВМРО във връзка с новата политика на ЦК на МПО по епископския въпрос. Това обстоятелство може да се тълкува и като глас на неодобрение на легалните македонски дейци в София към конфронтацията, наложена на ЦК след появата на Андрей. Въпреки всичко лидерът на ВМРО обаче, подкрепя курса, реализиран под ръководството на крейните в ЦК на МПО в Индианаполис. Във въпросното писмо до Ацев Иван Михайлов пише, че „епископът заблуждавал хората“ и не бивало да му се обръща внимание!?! Този факт доказва, че през есента на 1938 г. Иван Михайлов, макар че подписва писмата си с псевдоним, на практика дава морална поддръжка на ЦК на МПО за конфронтационната линия, наложена от мнозинството на комитета и по епископския въпрос.

Парадоксално е, но е факт: през 1938 г. лидерът на ВМРО на практика одобрява тактиката, която по същество създава първите трайни условия за нарушаване на единния духовен живот на българската емиграция в новия свят. Една реалност, която не можеше да гарантира трайна духовно-ценностна основа за възходящото развитие на българския емигрантски

патриотичен политически фронт в Новия свят. Поощрено от подкрепата на Михайлов, непримиримото мнозинство в ЦК налага през септември 1938 г. Седемнадесетият конгрес на МПО да гласува резолюцията за официалното „отхвърляне“ /т.е. непризнаване б.м./ на епископ Андрей като глава на първата българска православна епархия в новия свят. Във връзка с тази позиция Иван Михайлов изпраща и първата си официална поздравителна телеграма до делегатите на конгреса. В нея той изразява „горещо пожелание, щото американската емиграция (разбира македонските българи в Америка – бел. Т. М.) не само да се изравни по заслуги със старите български емиграции, но и далеч да ги надмине“⁶².

* * *

Фактът, че Иван Михайлов поощрява публично непримиримостта на мнозинството в ЦК, съдейства безкомпромисната конфронтация да отбележи нова, безмислена ескалация. Затова в края на 1938 г. в местните патриотични организации за пръв път се извява открито недоволството от курса, диктуван от ЦК. Изглежда че съпротивата е била най-силна сред българската колония в Торонто, Канада. Там възниква ситуация, при която привържениците на твърдата ориентация трябва да отстояват своята линия с принудителни мерки. Например, на 9 ноември 1938 г. МПО „Правда“ в Торонто свиква спешно събрание. В присъствието и под ръководството на Петър Ацев – секретар на ЦК, е гласувана специална резолюция. С нея се забранява на членовете на организацията да **„говорят по адрес на ЦК..., а така също и по адрес на настоятелството“**⁶³ на местната структура на МПО. Това вече са открито репресивни мерки, предприети с цел да не се позволи на недоволните от разволя на епископския въпрос да разгърнат активна опозиционна дейност!

Аналогична е ситуацията, създадена се в края на 1938 г. и в град Стилтън, щат Пенсилвания. За да се предотврати разцеплението в МПО „Прилеп“ там, на базата на съгласия или несъгласия с наложения курс по епископския въпрос, на 9 октомври 1938 г. тази организация на МПО изключва от своите редове 29 души. Поводът е, че техните семейства настоявали да се „поддържат нормални отношения към главата на българската православна епархия“ в Америка⁶⁴. Изхвърлените от църквата изпращат обширно изложение на Светия синод в София за същността на конфликта. В него те осъждат усилията на непримиримите в ЦК да внесат политизация в църковния

живот. Изказано е неодобрение за поведението и на свещеник Харалампи Илиев, който поема църквата, след отстраняването от там на свещеник Давид Наков. Илиев е обвинен, че е пряк проводник на тази политика в Стилтън, след отстраняването на Наков. Авторите на писмото изказват пълна подкрепа на „новоучредената от Светия синод българска епархия в Щатите и Канада“ и декларират, че приемат „назначения за управляващ същата епархия – негово високопреосвещенство епископ Андрей“⁶⁵.

За да неутрализира очерталата се опасна опозиция, свещеник Харалампи Илиев предприема контрадействия в Стилтън. На 25 октомври 1938 г. той свиква разширено събрание на противниците на епископа в енорията си. Участниците решават от този момент нататък да титулуват главата на епархията – „разбойника-мошеник Андрей“. Те призовават от 1 ноември 1938 г. всички църковни настоятелства в епархията да обявят българските православни храмове „за затворени“. Този режим да продължи до окончателното разрешаване на епископския въпрос от страна и по инициатива на Светия синод. /В случая под „разрешаване на епископския въпрос“ се разбира отстраняването на Андрей от ръководството на българската епархия в Америка/. Българските църковни настоятелства са призовани да се обърнат със специални изложения към Синода в София и да поискат категорично „неговото отзоваване“.

След завършването на съвещанието, със специално писмо Харалампи Илиев уведомява ЦК на МПО за взетите решения и моли за инструкции, как да продължи борбата си срещу епископа⁶⁶. Така, към позицията на непримиримите в ЦК на МПО се присъединява открито и още един от българските свещеници в Америка. Харалампи Илиев има лични мотиви за това. Той е назначен за свещеник в черквата „Св. Благовещение“ в град Стилтън наскоро преди това, след отстраняването от там на Давид Наков. Така че, чрез подкрепата си за конфронтационния курс на ЦК той търси неговата подкрепа, за да остане на заетия пост в храма „Св. Благовещение“. Петър Ацев видимо си е дал сметка, че затварянето на всички църкви около Коледа ще предизвика неудържима реакция сред българската емиграция в САЩ и Канада. Затова в изпратените указания до свещеник Харалампи Илиев от името на ЦК, той предлага черквите да не се затварят, а до Синода в София да се изпратят само протестни резолюции, подписани от църковните настоятелства. Така, в края на 1938 г., по инициатива на непримиримите в ЦК, е инсценирана и първата публично проведена „протестна кампания“ срещу главата на новосъздадената Българска православна епархия в Аме-

рика – епископ Андрей Велички!? Макар, че формално е обявено, че тя се реализира по инициатива и от името на българските православни енории в САЩ и Канада.

На тази база вече, реакцията сред емиграцията в защита на главата на българската православна епархия се разраства още повече. За нейния успех голяма роля играе и обстоятелството, че след Мюнхенските решения, през есента на 1938 г., свързани с предаването на Чехословакия на Германия, видни представители на официална София поставят публично въпроса за мирната ревизия и на Ньойския договор от 1919 година. Вестник „Народен глас“ публикува например, мненията, изразени по този проблем от подпредседателя на българското Народно събрание - Стойчо Мошанов и от професора по международно право - Гено Генев⁶⁷. Тези факти опровергават твърдението на непримиримите в ЦК на МПО, че привържениците на българско-югославското сближение в София са „забравили“ българите, вкарани принудително в границите на съседните държави. Така, че безкомпромисната конфронтация с тях трябвало да се задълбочава непрекъснато. Условията за защита на епископа в Америка започват да се подобряват.

По инициатива на свещеник Велко Попов, в щата Илиноис е основан „Комитет за защита на епископа“. Той апелира към всички българи в Новия свят, да се обединят, за да спасят единството на народната си вяра⁶⁸. В Индианаполис възниква „Църковен народен комитет“ с главна цел да поведе борба за откъсване на черквата „Св. Стефан“ от опеката на непримиримите в ЦК на МПО⁶⁹. Недоволните от конфронтационния курс в Детройт създават „Български национален колегиум“. За негов председател е избран Петко Митов, а за секретар Петко Иванов. През ноември 1938 г. този колегиум обнародва официална декларация, изпратена до емиграцията, до Светия синод в София, както и до министъра на външните работи и на вероизповеданията в България. В документа се изтъква: **„Удостоверяваме чрез подписите ни нашето негодуване и протестиране срещу вмешателството на МПО в управлението на църквата ни.“** За пръв път от Светия синод е поискано да острани и свещеник Георги Николов от черквата „Св. Климент Охридски“ в Детройт, заради проявеното от него усърдие при „политизирането на църковните работи“ на българските емигранти в Америка.

Тенденциозното представяне на българската външна политика от страна на непримиримите в ЦК на МПО, дава повод и на пълномощния министър на България във Вашингтон - Димитър Наумов, също да се изкаже в защита на епископ Андрей. Въпреки, че в продължение на близо една го-

дина легацията съзнателно се въздържа от публична реакция във връзка с „епископския въпрос“. Целта на Наумов е ясна - да не създава допълнителни аргументи за нападки от страна на непримиримите в ЦК на МПО. През октомври и ноември 1938 г. Димитър Наумов обаче, предприема нова двумесечна обиколка в онези градове на САЩ, където има големи български поселения. Навсякъде той „апелира за търпение и вяра в бъдещето на народа ни“. Навсякъде доказвал, по сведения на в. „Народен глас“, противно на твърденията във в. „Македонска трибуна“, че **„България вече се опитва по дипломатически начин да постига това, което не успя да реализира през войните“**⁷⁰. Така и пълномощният министър оборва мотивите на непримиримите в ЦК на МПО за по-нататъшно задълбочаване на конфронтационната линия срещу епископ Андрей. Наумов дава да се разбере, че обструкциите нажежават излишно отношенията вътре в българската емигрантска патриотична общност в Америка. По същество те изопачават курса, следван от официална София по националната проблематика, защото там вече се говори и за „мирна ревизия“ на Ньойския договор!

През януари 1939 г. за пръв път Светият синод на БПЦ също влиза в открит конфликт с ЦК на МПО и се обявява недвусмислено в подкрепа на епископ Андрей⁷¹. На 2 януари 1939 година Синодът изпраща Послание №:15 до „благоевейните свещеници и чадата на българската православна епархия в Щатите и Канада“. Върховната управа на църквата декларира в този документ, че винаги е имала присърце потребностите на българите в Новия свят. Единствено тежките материални поражения, нанесени на България от войните, са причината за невинаги бързото удовлетворяване на някои потребности на българските църкви в Новия свят. Създаването на епархията обаче, е най-важната стъпка, която цели единствено да се въведе ред и последователност в църковния живот на емиграцията. От този момент нататък само липсата на единомислие и сплотеност сред българите в Америка можели да спъват нормалния вървеж на църковното им дело. **„Затова, възлюбени чедо – пишат владичите – голяма е скръбта на родната майка света църква, когато научава, че в новоучредената епархия още от самото начало се явяват настроения, недоразумения, несъгласия, па и разцепления. На всичко това могат да се радват само ония, които не желаят да ни видят единни, под свещения покрив на единната света родна църква.“**⁷²

Като подчертава, че БЦП „не прави преходната политика на деня“, а държи високо „скрижалите на националните завети“, Синодът декларира,

че епископ Андрей не бива да бъде въвличан повече в злободневните политически ходове. Събитията се променят бързо и главата на епархията не трябва да се оплита в ангажиментите от текущ характер. Това може да е цел само на обществените организации. Той трябва да се грижи за трайните духовни интереси на емиграцията, които имат непреходна стойност.

И в посланието на Светия синод на БПЦ, и в изявленията на българския пълномощен министър - Наумов липсват каквито и да било (да не говорим за обидни или недостойни) квалификации по адрес на ЦК на МПО. Подобни на тези, които вече се използват публично и в документите, и в изказванията на непримиримите привърженици на конфронтацията с епископа. Официалните представители на българската държава и върховната управа на БПЦ, съвсем съзнателно се стремят към културен диалог. Тяхната цел е постигането на разбирателство и изглаждане на недоразуменията с непримиримите в ЦК на МПО. Представителите на свободна България умишлено не отвърщат на конфронтационния курс с надеждата, че неговите идеолози в последна сметка ще осъзнаят безперспективността му, при конкретна обстановка на задаващата се нова световна война.

Епископ Андрей, който има най-големи основания да отправи открити нападки по адрес на мнозинството в ЦК, също се ориентира в края на 1938 г. към този „незлоблив стил на мислене и действие“. Най-напред той излиза със серия интервюта, които са публикувани в българския ежедневник в. „Народен глас“⁷³, издаван в гр. Гранит сити, щат Илинойс. Там епископът се издига високо над ежедневната злоба на своите критици. С достолепното си държание, въпреки нестихващите нападки от страна на непримиримите, главата на Българската православна епархия обезсмисля провокациите, насочени срещу него. Достойното поведение на епископа впечатлява особено по време на неговата втора голяма обиколка между емиграцията в САЩ и Канада, предприета в навечерието на коледните празници в края на 1938 година.⁷⁴ Тогава дори местните американски вестници отбелязват, че на откритите нападки Андрей противопоставя „поучителното слово и мъдрите съвети“.

Вместо конфронтация, епископът препоръчва навсякъде братската любов и разбирателството. Така със своето мъдро и напътствено слово, той освен, че лишава опонентите си окончателно от лесни поводи за прибързани атаки, като глава на епархията демонстрира впечатляващо и една значително по-висока обща и управленска култура. Андрей проявява безспорен политически такт и житейска мъдрост, плюс умение да се работи сред наро-

да. Тези качества му печелят нови симпатии и правят напълно безсмислени усилията на непримиримите в ЦК на МПО да го изкарат като един „елементарен глашатай“ на Георги Кьосеиванов. Така, че в последна сметка да го принудят и да се завърне в София.

С тактичното си поведение през 1938 г. ловкият църковен дипломат Андрей Велички на практика дава възможност на непримиримите в ЦК на МПО да разберат, че направо са подценили противника си. Осъзнаването на този факт през 1939 г. също оказва определено влияние върху безкомпромисните. Постепенно те усещат, че грубият конфронтационен курс срещу епископа може да подкопае и позициите на МПО сред емиграцията. Особено след като по време на коледната си обиколка епископ Андрей за първи път получава предложение, от страна на недоволни българи, да изгради нови, неполитизирани църковни общини. Само за няколко месеца, с благословията на Андрей, недоволните от конфронтационния курс, наложен от ЦК на МПО, регистрират седем нови енории – „Св. Спас“ за българските емигранти в Бетъл Криг, Джансън и Лансиг, щат Мичиган, „Св. Никола“ в Йънгстаун, Пенсилвания, „Св. Димитър“ в Кливлънд, Охайо, „Св. София“ в Чикаго и „Св. Ана“ във Ватерлоу⁷⁵.

Преценявайки, че първият и най-тежък тур от битката с ЦК на МПО е приключил, в основни линии, без сериозни успехи за критиците на епископа, през януари 1939г. епископ Андрей Велички заминава за Калифорния. Там той остава почти през цялата зима. По време на двумесечното си пребиваване по тихоокеанското крайбрежие на Америка епископът посещава всички по-големи градове в тази част на Съединените Щати, където има българска емиграция. В резултат на положените усилия, в най-отдалечения край на Новия свят са създадени още две български православни енории - „Св. Екатерина“ в Сан Франциско и „Св. Богоявление“ в Лос Анжелис⁷⁶. Прониквайки в Калифорния, главата на българската православна епархия в Новия свят подготвя условията за по-нататъшното развитие на своето настъпление. През 1940 г. то е реализирано по посока на Южна Америка, където вече живеят над 30 000 българи. Върху фона на тази мащабна мисионерска дейност, осъществена за първи път така целенасочено сред българската емиграция в новия свят, конфронтационният курс за непримиримите в ЦК на МПО изbledнява непрекъснато и губи всякакъв здрав смисъл. Особено след избухването на Втората световна война през септември 1939 година. Тогава на преден план отново излиза острата необходимост емиграцията да сплоти силите си и да поведе организирана борба, за да съдейства на

евентуалната ревизия на версайските граници и в Македония.

Рязко усложнилата се военновременна обстановка в света довежда и до прекъсването на пряката връзка между ЦК на МПО и Иван Михайлов. Това обстоятелство лишава привържениците на безкомпромисния курс от влиянието, подхранвало най-много непримиримостта. В израз на безсилие, най-непримиримите през 1940 г. се отдават на крайни действия, какъвто е случаят с нанесения побой на епископ Андрей в Торонто през 1940 година. Този инцидент обаче, ги компрометира окончателно пред здравомислещите слоеве на българската патриотична емиграция. Епархията продължава да съществува през целия период на Втората световна война. Независимо че войната, обявена от Богдан Филев на Съединените щати през декември 1941 г. води до прекъсването на дипломатическите отношения между София и Вашингтон⁷⁷. В резултат на тази промяна, настъпила в двустранните официални отношения между България и САЩ, епископ Андрей също е принуден да напусне Америка. За три години и половина той се завръща в отечеството си и изпълнява важна мисия в Цариград⁷⁸, а през 1945 г. отново е в Ню Йорк и поема отново управлението на епархията. Новата обстановка след налагането на комунизма в Източна Европа (включително и в България) създава база, върху която през втората половина на 40-те години настъпва нормализация на отношенията между епископ Андрей и ЦК на МПО. Проблем, който беше изяснен по-горе, в историята на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят.

* * *

Изнесената информация дава основание да се направи извод, че Светият Синод на българската православна църква осъзнава бързо необходимостта да поддържа постоянна духовна връзка с българската емиграция в Новия свят. Независимо от отдалечеността на Америка, проблемите, които Княжество България има в края на XIX и началото на XX век и различията в позициите, заемани от официалните власти в София и Вашингтон по време на Първата световна война, Синодът полага доста грижи за устройването и издигане престижа на българската православна общност в Новия свят. **През 1908 година в Съединените щати е изпратена първата българска православна църковна мисия, а само след три десетилетия – през декември 1937 г. са положени основите и на първата българска православна епархия в Америка. Така България се явява държавата, която**

след Гърция и Русия дават най-съществен принос за пренасянето на православието и Кирилската азбука в Новия свят. Главната цел, преследвана от върховната управа на БПЦ в това направление, е да се устрои добре духовният живот на православните българи зад океана, съгласно нравствеността и морала на православната вяра. По този начин да се осигури духовното единство между всички българи. Независимо от това, къде са родени те - в свободна България или в Македония. И без значение също така къде живеят тези хора след емиграцията им в Америка. До средата на 30-те години тази политика съдейства в решаваща степен, за да се запази духовното единство на българската емиграция в новия свят със старото отечество. В резултат, съществуването на българските православни енории създават благоприятна духовно-ценностна основа, която дава мощен тласък за възникването и еволюцията на българския патриотичен емигрантски политически фронт в Новия свят

Събитията, последвали след Деветнадесетомайския преврат 1934 година, провокират първата трайна криза в организациите на българската православна църква в Северна Америка. След разгрома на ВМРО през 1934 г., под въздействие на Иван Михайлов, мнозинството от членовете на ЦК на МПО надценяват възможността си, чрез натиск срещу новоназначения глава на първата българска православна епархия в Америка, да окажат влияние върху балканската политика на Георги Кьосеиванов. Най-твърдите привърженици на безкомпромисния курс пресилват опасенията си от поведението на управляващите в София, във връзка със сближението между България и Югославия, през втората половина на 30-те години. Със своята конфронтация, на практика те създават условия за разединение на българската духовна общност в Америка. А от там – и за вътрешни сътресения в българския емигрантски патриотичен политически фронт.

Търпимостта на официалните български институции (особено разумната позиция на Светия синод на БПЦ) и ловкостта на опитния църковен дипломат епископ Андрей Велички поставят в края на 30-те години позицията на ЦК в положението на политическа изолация. С избухването на Втората световна война и освобождението на Варварска Македония през 1941 г. „българският епископски въпрос“ в Америка губи всякакъв смисъл. През лятото на същата година споровете около него са прекратени. Обявената война между България и САЩ /декември 1941г./ прави обаче невъзможен по-нататъшния престой на епископ Андрей Велички в САЩ и той се завръща в България. Сред българската емигрантска общност в новия

свят обаче, е посаден вече и „духът на разцеплението“. При новите условия, възникнали след завършването на Втората световна война, той ще нанесе нови поражения върху цялостната еволюция на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят.

БЕЛЕЖКИ

- * Авторите, които са се докосвали до тази тема в общи трудове, посветени на българската емиграция в Америка, досега не са имали възможност да използват архивните документи, съхранени в Светия синод на Българската православна църква и ЦК на Македонската политическа организация (МПО) в САЩ, Канада и Австралия (вж. Altankov. N. Relations between the home church and the Bulgarian churches in North America., Papers presented at a Symposium Dukuene University, Pittsburgh, Pensilvania, USA, Tamburitz press (April, 1981), Pittsburgh, 1982; Гърдев, К. Македонските патриотични организации в Канада, С., 1991, с.121-127). Споменатите институции имат най-пряко отношение към появата и същността на българския епископски въпрос през 30-те години на XX век в новия свят. Използването на изворите от споменатите два архива, прави възможно темата да се разработи по-цялостно..
1. Bagranoff, S. Our Foreign – born Neighbours, St. Louis, 1932, p. 9 etc.
 2. Църковен вестник, № 22, 6 юни 1910.
 3. Пак там.
 4. Македонска трибуна, № 454, 31 окт. 1935.
 5. Църковен вестник, № 13, 22 май 1908.
- * Христо Карабашев завършва теология в Духовната академия на гр. Черновиц, Австро – Унгария, а архимандрит Теофилакт е възпитаник на Богословското училище в София.
6. Църковен вестник, № 14, 27 май 1908.
 7. Пак там, № 9, 5 март 1910.
 8. Църковно – исторически духовен институт (ЦИДИ), ф. 2, оп. 1, а. е. 26 (1911 г.), л. 78, 180 – 186.
 9. Църковен вестник, № 22, 4 юни 1911.
 10. Църковен вестник, № 22, 4 юни 1911.
 11. Пак там, № 11, 20 март 1910.
 12. Пак там.

13. Пак там, № 7, 19 февр. 1910.
14. 25 - годишен юбилеен алманах на в. „Народен глас“ и българите в Америка, /1908 - 1933/, Гранит сити, 1934, с. 353 - 361
15. Пак там.
16. Пак там; Гърдев, К. Пос. Съч., с. 121 - 123
17. Митев, Т. Македоно-българският централен комитет в САЩ, С., 1992, с. 225
18. Църковен вестник, № 18, 1 юли 1922; Гърдев, К. Пос. съч., с. 123
19. Народен глас, № 15, 24 февр. 1929
20. Пак там.
21. Archive of Central Commity of Macedonian Patriotic Organization of the United States and Canada. 124, West Wayne, Str. (ACC - МРО, Fort Wayne, Ind., USA), p. 124.
22. Македонска трибуна, № 127, 26 юли 1930.
23. АСС - МРО, Fort Wayne, Ind., USA (Протоколи на Двадесетия конгрес на МПО, ръкопис, непубликуван), л. 5 - 6
24. Ibedem (Документи на Тринадесетия конгрес на МПО), л. 32 - 35
25. Народен глас, № 96, 8 дек. 1936.
26. Пак там, № 44, 4 юни 1929.
27. Пак там, № 47, 14 юни 1929.
28. Пак там, № 88, 10 ноем. 1936; № 96, 8 дек. 1936; № 56, 23 юли 1937
29. АСС - МРО, Fort Wayne, Ind., USA (МПО „Прилеп“ до ЦК на МПО, 12 окт. 1937), p. 1 - 2.
30. Ibidem (МПО „Прилеп“ до ЦК на МПО, 12 окт. 1937), p. 1 - 2.
31. ЦИДИ, ф. 2, оп. 1, а. е. 61 (1937 г.), л. 241 - 242
32. Народен глас, № 61, 25 ян. 1938.
33. Пак там, № 15, 25 февр. 1938.
34. Зора, № 5627, 26 март 1938.
35. Пак там.
36. Народен глас, № 16, 1 март 1938.
37. Пак там, № 30, 19 април 1938.
38. Пак там.
39. АСС - МРО, Fort Wayne, Ind., USA (МПО „Прилеп“, Торонто, до ЦК на МПО), p. 1
40. Народен глас, № 29, 15 април 1938.
41. Пак там, № 33, 29 април 1938.
42. Пак там.

43. АСС – МРО, Fort Wayne, Ind., USA (ЦК на МПО до МПО „Бащин край“, 21 април 1938), р. 1
44. Народен глас, № 33, 29 април 1938
45. АСС – МРО, Fort Wayne, Ind., USA (МПО „Правда“ до епископ Андрей Велички, Торонто, 25 април 1938), р. 1 – 2.
46. Ibidem.
47. Народен глас, № 32, 26 април 1938.
48. Работническа просвета, № 42, 17 юни 1938.
49. Македонска трибуна, № 585, 5 май 1938.
50. Гърдев, К. Пос. Съч., с. 125
51. Македонска трибуна, № 587, 19 май 1938.
52. Пак там, № 585, 5 май 1938.
53. Пак там, № 591, 16 юни 1938.
54. Македонска трибуна, № 596, 21 юли 1938.
55. АСС – МРО, Fort Wayne, Ind., USA (ЦК на МПО до свещеник Васил Михайлов, 30 юни 1938), р. 1
56. Ibidem (Епископ Андрей до д-р Кръстьо Ценов. 28 юли 1938), р. 1 – 3
57. Македонска трибуна, № 603, 8 септ. 1938.
58. Гърдев, К. Пос. съч., с. 126
59. Македонска трибуна, № 608, 13 окт. 1938
- * Копия от писмата, изпратени от епископ Андрей Велички в София, ни бяха предоставени от господин Христо Низамов в гр. Индианаполис, САЩ, през май 1989 г.
60. ЦИДИ, ф. 2, оп. 1, а. е. 63 (1939), л. 121 – 160.
61. Български гласник, № 56, 29 юни 1938.
- * Копие от писмото е предоставено на автора от господин Христо Низамов през май 1989г. в Индианаполис.
62. Македонска трибуна, № 605, 22 септ. 1938.
63. АСС – МРО, Fort Wayne, Ind., USA (МПО „Правда“, Торонто, до ЦК на МПО, 9 ноем. 1938), р. 1.
64. Народен глас, № 79, 18 окт. 1938.
65. Пак там.
66. АСС – МРО, Fort Wayne, Ind., USA (Свещеник Х. Илиев до ЦК на МПО, 26 окт. 1938), р. 1.
67. Народен глас, № 83, 1 ноем. 1938.
68. Пак там, № 66, 2 септ. 1938.
69. Пак там, № 86, 11 ноем. 1938.

70. Народен глас, № 83, 1 ноем. 1938.
71. Неделен дневник, № 113, 3 ян. 1939.
73. ЦДИА, кмф. 19 инв. № 714, л.155
73. Народен глас, № 79, 18 окт. 1938.
74. Akron Beacon Journal, December 6, 1938
75. Народен глас, № 76, 7 окт. 1938; № 81, 25 окт. 1938; № 93, 6 дек. 1938; № 95, 13 дек. 1938; № 98, 23 дек. 1938; № 2, 10 ян. 1939
76. Народен глас, № 13, 14 февр. 1939; № 16, 28 февр. 1939.
77. Тошкова, В. България в балканската политика на САЩ (1939 – 1944), С., 1985. с. 123 и сл.
78. Пак там, с. 216, 217 и др.

2. ВЪЗНИКВАНЕ НА ЕМИГРАНТСКОТО УЧИЛИЩЕ И НЕГОВИЯ ПРИНОС ЗА СЪХРАНЯВАНЕ НА ЕЗИКА И БЪЛГАРСКИТЕ НАЦИОНАЛНИ ТРАДИЦИИ СРЕД ДИАСПОРАТА В НОВИЯ СВЯТ.

Училището е една от най-старите и най-значими институции, свързана с културния живот на българската родолюбива емиграция в новия свят. Неговите основи са поставени в САЩ и Канада в началото на ХХ век. Практически по едно и също време с възникването на първите патриотични политически организации на диаспората. В рамките на своята едновековна история българското емигрантско училище играе незаменима роля за съхраняване на духовно-ценностните основи на българската емигрантска общност. Именно то осигурява приемствеността между поколенията, защото в неговите класни стаи са израстнали онези дейци на българския емигрантски патриотичен политически фронт, които поемат задълженията от ръцете на своите родители – основатели и ръководители на българското патриотично дело в Новия свят до края на ХХ век.

В цялостната си еволюция българското емигрантско училище преминава през три основни периода на развитие. Първият обхваща времето от началото на века до края на Първата световна война (1906 – 1918г.). Вторият съвпада с междувоенните години (1919-1939г.), а третият – след Втората световна война. Всеки един от тези три периода има своите характерни особености. Те са продиктувани както от обема и спецификата в образователните и общи духовни потребности на емигрантското тяло, така и в зависимост от степента на интеграция на българската диаспора в структурата на американската и канадска нация. При всички случаи влияние оказва и политиката на патриотичната емиграция за осигуряването на траен интерес към неразрешените проблеми на българската нация. Особено тези, свързани със съдбата на онази част от етническото тяло, която е оставена по принудителен начин в границите на съседните на България държави.

По разбираеми причини, най-големи трудности българското емигрантско училище среща през първия период от своето развитие. Решаваща роля за това играят особеностите на българската емиграция в САЩ и Канада през началното десетилетие на ХХ век. Болшинството от българите, пребивава-

щи в Северна Америка по това време, имат гурбетчийски статут. Техните намерения са да работят 3-4 години в САЩ или Канада и след спечелването на известна сума пари, да се завърнат обратно в България. Вниманието на емигрантите е насочено изцяло към намирането на постоянна и възможно най-доходна работа. Поради това, тези хора често променят и своето местожителство. Масова практика е, големи групи от българи през летните месеци да работят по строежите на железопътни линии, в отдалечени части на САЩ или Канада, а през зимата да се завръщат в по-големите градски щатски центрове. Този „подвижен характер“ на тяхното битие затруднява формирането на трайни емигрантски колонии. Защото, освен всичко друго, там липсват и елементарни битови условия, където би могло да се организира едно училище.¹

Подвижният начин на живот и гурбетчийските амбиции на емиграцията са причина, болшинството от хората в началото на ХХ век да нямат още и семейства при себе си. Липсват децата, които евентуално да бъдат обхванати от училището. Към това трябва да се прибави и фактът, че болшинството от българите, оказали се в САЩ или Канада през първото десетилетие на ХХ век, са грамотни хора. Почти всички са преминали през българските светски училища в свободна България или в Македония. Тези хора могат да четат и пишат на литературен български език. Формално те не се нуждаят от елементарно огромяване на четмо и писмо. Единственият им проблем е научаването на английски език, за да могат да общуват с приемащата англосаксонска среда. Що се отнася до българското емигрантско училище за деца, то цял комплекс от сериозни причини наистина затруднява процеса за създаване и стабилизиране на тази духовна институция сред емиграцията в САЩ и Канада в началото на ХХ век.

В паралелен план обаче, почти едновременно започва оформянето и на една друга група от причини, които оказват противоположно въздействие. Те създават минимума от предпоставки, за да започне изграждането и на първите емигрантски училища и сред българите в Северна Америка. Най-напред пред българската емиграция изпъква проблемът, свързан с незнанието и употребата на английския език. Българин, който говори добре езика на домакините, винаги е предпочитан при назначаването му на работа. Поради това още с появата на българската диаспора в Северна Америка възниква проблемът: как емиграцията да научи английски? Употребата на няколкото тривиални думи, научени в хода на стихийната ежедневна практика, при общуването с американците, не върши работа. Особено, ако бъл-

гаринът е решил да се засели трайно в САЩ или Канада или пък да открие там дребен бизнес. Част от неговата клиентела ще са местните хора и следователно с тях трябва да се комуникира активно на приличен английски език.

Макар и бавно, все пак през първото десетилетие на XX век започва оформянето и на първите значими български емигрантски колонии в САЩ и Канада. Това става обикновено в близост до крупни металургични заводи. Непрекъснатият целогодишен производствен цикъл там и сравнително високата надница, плащана за полагадения физически труд, принуждават голяма част от емиграцията постепенно да предпочете материалната сигурност пред приключенията и възможностите за бързи, но понякога и рисковани, печалби в „дивия запад“. Типичен пример за рано оформили се, сравнително големи български колонии в новия свят (към 1905-1906 г.) са тези в градовете Гранит Сити (3500 българи) и Медисън (2000 души) в Южен Илинойс. Тези общо към 5500 души формират първото значимо ядро на българската диаспора в Северна Америка до края на Първата световна война. Споменатите два, разположени близо един до друг, градове се превръщат в своеобразна „столица“ на българската емиграция в Северна Америка.

Българите от първите емигрантски поколения, попаднали в новия свят (с малки изключения), както се каза вече, не знаят английски език. Това обстоятелство не само затруднява общуването им с работодателите. То става повод и за неедна измама или злоупотреба с труда на емигрантите-работници. По същите причини не се познават законите на САЩ и Канада, особеностите в традициите и обичаите на приютилите ги общества. В резултат нерядко българи влизат в противоречие с изискванията на емиграционното законодателство, правилата на местното управление и нравите на обществото. На такава основа се появяват и конфликти с властите, че дори и с органите на правосъдието. Понякога те завършват с глоби и /макар и в много редки случаи/ и с присъди за българи. Така, че обективната необходимост емигрантите да се запознаят с конституционните и законодателни основи на живота в САЩ и Канада, с оглед на техните собствени интереси, също налага да се потърсят форми и средства за изучаването на особеностите и правилата на новата за тях държавно-обществена среда.

Неблагоприятно отражение върху живота на българската емиграция в началото на XX век дава липсата все още на културно-просветни и религиозни български емигрантски организации в Северна Америка. До 1908г. Св. Синод на Българската православна църква например, не се занима-

ва сериозно с българската диаспора в новия свят, тъй като тази отломка от българското национално тяло, все още е във фазата на своето начално формиране.² Липсата на български православни черкви в САЩ и Канада, отсъствието на духовни лица и пр. разкриват определени възможности за настъплението на прозилитизма. Специално по отношение на българите от Македония, особено активно започва да работи гръцката и протестантската църковна пропаганда.

Отсъствието на семейни ангажименти, липсата на православния църковно-битов културен цикъл и особено отклоняващото въздействие на всевъзможните изкушения на живота в новия свят, създават обстановка за появата и на морален упадък. У някои българи се заражда страстта към хазарта. Има случаи на българи, заболяли с венерически болести и пр. Така че, се оформя заплахата и от ерозия на традиционните морални ценности на българина в новия свят. Емиграцията е изправена пред дилемата: или да се разработи и реализира една богата, културно-просветна политика, която да осмисли и даде хуманна насоченост във вътрешния живот на оформящата се българска диаспора зад океана, или по пътя на лекия живот в бъдеще да пропадне материалното състояние, като се съсипе и здравето на някои хора.

Към 1906г. очерталата се перспектива пред българите в новия свят е аналогична на ситуацията, съществуваща и сред останалите новопристигнали емигрантски общности в Северна Америка в края на XIX и началото на XXвек. От споменатите нежелателни последици, естествено, няма основания да е доволно и американското общество. Предвид на това, от втората половина на първото десетилетие на XX век, в САЩ и Канада са мобилизирани редица църковно-спомоществателни организации. Те си поставят за цел да осигурят условия за оптимална интеграция на новите заселници в структурата на американската и канадската нация. В това число и българите. Така българската диаспора също влиза в обсега на американизационно-интеграционните усилия, реализирани целенасочено в Северна Америка, от правителствата в САЩ и Канада в началото на XX век.

Тъй като практиката в новия свят от това време вече е доказала като цяло, че пълното „претопяване и абсолютната унификация“, между първата емигрантска генерация и американското общество са практически невъзможни, то в конкретната работа с новите емигранти е направен прагматичен компромис. Усилията за създаване на училища сред тези пришълци не целят само те да научат английски език, но да се осигурят и условия за

„акултурация“. Тоест, за създаване на условия за постепенно възприемане, разбиране и съблюдаване на обществените норми като връзка и механизъм за общуване на новата емиграция с приемащото я общество. Елементарното познаване на конституцията, законите, традициите и обичаите, се разглеждат като първо условие, за цивилизованото общуване между „коренното население“ на новия свят и новопридошлата емиграция.

В българския случай инициативата най-напред е поета от Синода на Презвитерианската църква в град Сент Луис, щат Мисури в САЩ. Фактът, че към 1905г. в Гранит Сити и Медисън се е оформила вече колония от над 5000 българи, дава повод да започне подготовката за създаване там и на първото емигрантско училище за българи в Съединените щати.

Най-старият писмен документ, който хвърля светлина върху началната фаза на този процес, е една статия („Българските училища“). Тя е поместена във вестник „Гранит сити прес“ на 5 декември 1907 година. От нея става ясно, че идеята „стартира година по-рано“ - тоест през 1906 г. (3) Тогава Синодът на Протестантската църква в Илинойс „започва подготовката си за откриването на училища в двата града“ (Гранит сити и Медисън). За тази цел е формиран специален „Синодален комитет“. В него влизат представители на църквата, на местните власти и обществени дейци – американци. Членовете на комитета обаче, нямат под ръка достатъчно подготвено лице, което да знае български език, за да възглави работата на място. Предпочита се културен българин, който да знае английски език, за да установи най-бързо и най-ефективно връзка със своите сънародници. Затова започва издирването на такъв подходящ човек.(4)

След половингодишни усилия Мисионерският комитет при Протестантския Синод на Илинойс влиза в следите на пастор Цвятко Багрянов. Той е българин, родом от град Панагюрище. Този млад протестантин завършва през 1897г. семинарията в гр. Обърлейн, щат Ню Йорк. От август 1905г. Цвятко Багрянов се заселва окончателно в САЩ. В продължение на една година той служи в църквата на градчето Бел Маунт, в щата Пенсилвания.(5) Там, през лятото на 1906г., той получава писмо от д-р Логан, председател на Мисионерския комитет при Презвитерианския синод на Илинойс. Багрянов е информиран за възникването на голямата българска колония около Гранит Сити и Медисън, както и за проблемите, свързани с битието на нейните представители. От него се иска да посочи българин- мисионер в САЩ, който евентуално би отишъл „да работи между тях“.(6)

Цвятко Багрянов отговаря, че не познава друг такъв човек и не би мо-

гъл да препоръча подходящо лице, тъй като по това време в САЩ няма друг българин, който да е завършил богословие и да работи вече като духовник. Следва второ писмо на д-р Логан. С него Багрянов получава предложение да се заеме лично с работата. Тъй като тя е свързана с промяната на местожителството, Синодът му предоставя финансови средства, за да посети Гранит сили и Медисън. Така, след като се запознае с условията на място, да вземе своето окончателно решение. При това положение в края на октомври 1907 г. Цвятко Багрянов получава едномесечен отпуск от черквата в Бел Маунт и заминава за Южен Илинойс.(7)

На 1 ноември 1907г. той вече е в гр. Гранит Сити. Там в продължение на един месец младият пастор се среща и разговаря с много българи. В хода на своите проучвания той установява, че значителна част от тях (особено родените в Македония) са взели окончателно решение да се заселят в САЩ, след разгрома на Илинденското въстание през 1903 година. Констатира също така, наличието на множество лични проблеми, стоящи пред емиграцията, във връзка с незнаенето на английски език или пък на емиграционното законодателство и пр. В резултат у Цвятко Багрянов се оформя убеждението, че в Южен Илинойс действително се открива широко поле за обществено полезна работа, в помощ на неговите сънародници, резидиращи вече в новия свят. Багрянов решава да се заеме с организирането на културно-просветната работа сред емиграцията в Гранит сити.

На 3 декември 1907г. (четвъртък) в присъствието на Багрянов, Синодалният комитет в град Сент Луис, натоварен с ръководството на работата около откриването на първите български емигрантски училища, провежда решаващо заседание. Председателства го членът на комитета Д. Дженингс. Цвятко Багрянов докладва, че наистина лично е констатирал наличието на 5500 българи в района, от които все още „много малко... разбират английски”. В резултат, хората срещали най-разнообразни трудности.(8) Предвид на това българският пастор дава съгласието си да се заеме с мисионерската работа между своите сънародници. Представителите на Презвитерианския синод декларират, че „застават зад пастор Багрянов и ще му изплащат заплатата”. (9) За всички останали разходи, свързани със създаването на училището, му е препоръчано той да потърси подкрепата и на „добрите хора в Гранит сити и Медисън”.(10)

На въпросното събрание окончателно е формулирана и целта на планираните училища. Според информацията във в. „Гранит сити прес”, „**училището няма да бъде сектантско или религиозно, но със задачата да**

учи българите на американския начин на живот и традиции с надеждата, че те ще станат по-добри граждани”(11) Очевидно и Синодът в Сент Луис, и Цвятко Багрянов са схващали, че възпитани добре в традициите на православното християнство, българите в Южен Илиноис не са благоприятна среда за бърза евангелизация. Затова, от самото начало училището си поставя предимно просветни и културно-цивилизационни цели. Те не се ангажират официално с религиозни задачи – независимо от факта, че инициативата принадлежи на Протестантския синод в Сент Луис. А за пръв уредник и учител е назначен протестантския пастор Цвятко Багрянов.

На 5 декември 1907г. Багрянов тръгва обратно за Пенсилвания, за да прибере семейството си. В Бел Маунт той получава официална телеграма от Синода в Сент Луис, че вече е назначен за титуляр на поверената му длъжност.(12) Вестникът в Гранит сити информира подробно обществеността за предприетата важна стъпка. „Добрите хора” в града и околността са поканени да подпомогнат материално усилията за създаване на първото българско емигрантско училище в новия свят.(13) Така са положени основите на една нова институция, предназначена специално да работи за предоставяне на знания и опит на българите в новия свят, с оглед на тяхната по-безболезнена адаптация към сложната обществена среда в Северна Америка.

В началото на януари 1908 г. семейство Багрянови се настанява окончателно в гр. Медисън. Междувременно у Цвятко Багрянов се зараждат нови идеи за разширяване на работата сред българите в Южен Илиноис. Затова при окончателното му заселване в Медисън той предлага да основе там своя самостоятелна „Протестантска мисия“. Идеята му е одобрена от Протестантския синод в Сент Луис. Тази мисия е наречена „Първа българска мисия в Америка“. Така първото българско емигрантско училище в новия свят, основано в Медисън, Илиноис, започва да функционира, като подразделение и под закрилата на тази духовна мисия. И зад двете нови обществени институции, предназначени за работа с българската емиграция, стои Презвитериантският синод в Сент Луис.(14)

За работата на училището е наето специално помещение. То се намира в сграда, разположена на централната улица в Медисън – „Медисън авеню“, № 192. Помещението е разположено на гърба на голям „салон” притежание на българи, където често в свободното си време се събират емигрантите. Още през януари 1908г. Цвятко Багрянов установява две основни форми на обучение – неделна и вечерна. Така, на практика от самото начало, училищата за възрастни българи по същество стават две – „неделно училище, и

„вечерно училище“. Пръв преподавател и в двете е пастор Цвятко Багрянов.

Изглежда в началния период не е съществувала голяма разлика в учебната програма на двете училища. По сведения на съвременник, в тях **„се преподаваха английски език, американско гражданско право, американска история, хигиена и пр. Често се държаха назидателни сказки,** – допълва споменатият автор. Специално за курсовете по английски език българските емигранти заплащат „нищожна такса за набавянето на учебници и помагала“. (15) Очевидно разликата между двете училища е била само в предоставянето на алтернативни възможности за емигрантите да посещават занятията. Онези, които работят през деня и са свободни само вечерно време, посещават „вечерното училище“. За почиващите в неделния ден по-удобно е било „неделното училище“.

Двете български емигрантски училища бързо печелят привърженици сред емиграцията. Хората оценяват голямата полза от тях и започват да посещават занятията им масово. Липсата на преднамерена пропаганда на протестантската вяра, (каквито са в началото опасенията) спечелва на Цвятко Багрянов славата на пръв български учител сред диаспората в Ню-вия свят. Тази негова позиция се стабилизира още повече през 1909г., когато училищата му в Медисън създават система за изучаване на английски език и „по пощата“. Тя е предназначена за български емигранти, работещи в отдалечените западни щати на САЩ и Канада, главно на обекти по строежите на железопътни линии, в дърводобива, рудодобива и пр. В едни бележки към брошура, издадена през 1910г. Цвятко Багрянов отбелязва съвсем ясно: „Писмени уроци се преподават и чрез кореспондиране на тези, които са далеч от Медисън и Гранит сити...“. (16) Съответно за тази цел Багрянов в началото решава да преведе на български език „учебници-самоучители“, каквито се използват по това време в САЩ за „дистанционно обучение“ на желаещите.

Идеята на Цвятко Багрянов е реализирана обаче, по оригинален начин от българина Димитър Медичков. Той е родом от с. Пътеле, Леринско. В началото на ХХ век емигрира в Съединените щати и завършва две висши образования – финанси и търговия, в Норт Уеътърн юнивърсити, в Чикаго. Настанява се на постоянно местожителство в гр. Индианаполис. Там, на ул. „Уест стрийт“, № 14, той открива второто по ред и първо специализирано „Българо-английско училище“ за изучаването конкретно на английски език.

За реализиране на учебния процес от дистанция, Медичков разработва и специален учебник. Той е озаглавен „Способ за изучаване на английски

език“. Чрез обяви, публикувани във в. „Навроден глас, авторът известява, че всеки който желае да научи езика, може да получи учебника срещу 3 долара такса. Съответно книгата се изпраща по пощата на предплатилите. Така учебникът на Димитър Медичков прави ненужен преводът, който Багрянов възнамерява да прави. Това учебно пособие се използва от над 70 000 българи, които пребивават в Северна Америка до средата на ХХ век, за научаването на английски. Онова, което е важно в случая да се каже е, че този процес е един и същ и при българите, родени в свободното царство, и онези, чиито корени са от Македония. Всички българи, формиращи диаспората в Северна Америка до средата на ХХ век, знаят български и научават английски език от учебника на Димитър Медичков.

Способът за навлизането в езиковата материя е съобразен максимално за лесно практическо самонаучаване. В началото се започва с едни от най-важните думи в английския език, които са в ежедневна употреба. Например: двор, хляб, падам, лош, шапка, вагон, война и др. Съответната дума се изписва най-напред на английски език, след това на кирилица се транскрибира нейното съдържание. Примерно „двор“ – на кирилица се изписва като „йард“, лош – като „бадъ“; „шапка“ – се изписва като „хатъ“ и т.н. По нататък, в отделни графи вече се поясняват особеностите при произношението на съдържанието на английските думи. По този начин хиляди българи научават сравнително бързо – средно за около година две битовия вариант на английския език. **Това всъщност е първият реален резултат, даден от българското емигрантско училище в Северна Америка, който е налице още към края на първото десетилетие на ХХ век.** Така новата езикова практика се превръща в незаменим инструмент, както за нормалната интеграция на българската диаспора в структурата на американската и канадската нации, така също и за по-ефективната изява на българския емигрантски патриотичен политически фронт в новия свят. Защото всички документи, които българските патриотични емигрантски организации пишат и изпращат до Държавния департамент и Белия дом във Вашингтон или до правителствата на европейските държави през ХХ век, задължително се превеждат и на английски език. Този факт, сам по себе си, придава по-голям авторитет и тежест на онова, което българите поставят във вниманието на отговорните политици.

И Цветко Багрянов, и Димитър Медичков остават свързани най-тесно с българския емигрантски патриотичен политически фронт до края на своя живот. Багрянов участва в работата и на четирите български еми-

грантски конгреси /1913, 1914, 1915, 1919 година/. През 1945 година той основава „Американо-българската добросъседска лига“. В продължение на три години тя полага усилия да запознае дипломатията на великите сили с българската национална проблематика, с надеждата да се постигне национално обединение и на разпокъсаната родина сред Берлинския конгрес. А Димитър Медичков, от 1927 година до смъртта си, оглавява „Борда на директорите“ на в. „Македонска трибуна“ – печатния орган на МПО. След Първата световна война езиковото училище за възрастни хора, постепенно губи своя начален смисъл. Първо, защото трайно уседналата част от българската емиграция в Северна Америка вече знае добре английски език и на второ място, тъй като новородените българчета там вече задължително посещават американските училища. В тях те получават много добра езикова подготовка, наравно с всички свои връзстници.

* * *

Успехът на начинанията, свързани с работата на езиковите училища, сред възрастните емигранти почти веднага ражда идеята за създаване и на училище за вече появилите се първи емигрантски деца в Медисън и Гранит сити. Наистина през 1908г. българчетата в споменатите градове все още не са много. Мисията на Цвятко Багрянов обаче, си дава сметка, че усядането на емиграцията и нейната натурализация са предпоставки за създаването и на нови семейства. В близко бъдеще сред емиграцията се очаквала появата и на второто поколение българи - децата. Освен всичко друго в района живеят хиляди семейства от други емигрантски общности (унгарци, поляци, албанци и пр.) Тяхната челяд също се нуждае от знания по английски език, култура и пр. Така, че и в тези среди, поне на първо време, също се чувства нуждата от знания по английски език за подрастващите. От там също можело да се набере допълнителен детски контингент. В резултат, през зимата на 1908г. са положени основите на третото по ред и първо „детско училище“ за българчетата в Северна Америка. То започва работа с деца от градовете Медисън и Гранит сити, Илинойс.

Учителските функции в него поема съпругата на пастор Цвятко Багрянов – Невена Багрянова. Тя е внучка на известната възрожденска учителка в България – Баба Неделя Петкова.(17) Наследила неукротимия просветителски дух на своята знаменита предшественичка, Невена Багрянова става първата жена-българка, учителка в новия свят. На нейните десетилетни

усилия дължат сродяването си с науката и културата няколко хиляди млади българи в САЩ. Заедно с това новото училище помага за запознаването на децата с българския език, история и култура. Родени в Америка, те нямат възможност вече, като своите родители, да се учат в българските училища. Затова новото образователно средище се превръща за тях в „духовно спасителна“ институция, що се отнася до съхраняването на корените им с българщината.

Училището за деца започва работа през зимата на 1908 година. В началото в класната стая влизат само 4 ученици, единият от които е първородния син на семейство Багрянови – Борис. Занятията се водят през деня в наетото помещение от мисията на „Медисън авеню“ № 192, в гр. Медисън. През пролетта на 1908 г. в училището идват още 6 деца на емигранти. Така първата учебна година завършва с общо 10 ученици.(18)

Съобразно особеностите на детската възраст за това училище е разработена специална учебна програма. Тя естествено е много по-богата от тази на „вечерното“ и „неделното“ училище на Цвятко Багрянов. В нея се съдържат всички основни елементи, включени в системата на началното училище на САЩ (обучение по език, литература, история, математика, химия и пр.). За разлика от американското училище обаче, учебното заведение на Невенка Багрянова дава знания и за майчиния език на възпитаниците си (т.е и по български език, българска история, география и фолклор). Родени и израснали в САЩ, тези деца преди това не са посещавали българското народно училище в „стария край“. Те слушат около себе си и небългарска, английска реч, нямат възможност да четат свободно книги на български език и т.н. Точно поради това Невенка Багрянова ги ограмотява на българско четмо и писмо, преподава им допълнително българска история, литература, география, народно творчество и пр. Според спомените на съвременници, учителката обръща изключително голямо внимание в своята работа и на усилията си децата да се научат да свирят добре на пиано, да могат добре да пеят, да имат културни обноски и т.н.(19)

През втората учебна година броят на децата нараства до 75 души. Поради това се налага занятията да се водят на две смени – по 30 и 35 деца. На третата година училището посещават „повече от сто“ деца.(20) Очевидният напредък и на това училище привлича вниманието на американската общественост в щата Илинойс. Свидетелство за подобно твърдение са честите публикации за неговата работа, поместени във вестник „Гранит сити прес“. А също така и множеството конкретни инициативи, предприемани

от влиятелни институции, за поощрение на двамата всеотдайни български педагози.

Например, на 4 март 1909г. „стаята на мисис Багрянова в Медисънското обществено училище“ е посетена от „две добре познати госпожи от гр. Сент Луис“ – мис В.Ф. Бойл, съпруга на градския съдия в Сент Луис и мисис А.В. Саутуърт, дъщеря на влиятелно духовно лице в града. В продължение на 25 години госпожа Бойл е президент на „Борда на църковно-училищните мисии“ в Сент Луис.(21) Въпросното посещение през март 1909 година, има за цел да провери равнището на преподаването и успеваемостта сред учениците на Невенка Багрянова. За целта двете дами канят почти всички деца в класа да четат и разказват на английски език, да пишат на черната дъска и пр. Във всички случаи инспектиращите представителки на Синода констатираат „отлична подготвеност“

След завръщането си в Сент Луис двете високопоставени дами изпращат специално похвално писмо до Цвятко Багрянов в качеството му на ръководител на мисията, в чиято структура са и училищата. Мис Боил публикува текста и в местния американски печат. По този начин българското емигрантско училище се дава за пример, с цел насърчаване на подобните образователни институции, свързани с други емигрантски общности в Илинойс. В това писмо е казано ясно следното: **„Уважаеми господин Багрянов, за нас беше истинска изненада и удоволствие да видим колко далеч и напред са отишли Вашите училища за късото време, в което ги имате. Те (учениците) са толкова внимателни и тихи...и толкова добре четяха и разбираха техните задачи! След това те писаха на черната дъска с красив почерк. Вие наистина имате основания да се чувствате щастлив за това, което сте постигнали за толкова кратко време. Нашето посещение в училището на съпругата Ви също беше много приятно. Момичетата и момчетата показваха уважението си към техния учител. Вие двамата изглежда сте спечелили любовта им, което е равно на половин спечелена битка. Ние сега се чувстваме окуражени да вървим по-нататък в нашата работа“** (22), в подкрепа на училището.

Успехите, а и високото обществено признание окуражават още повече семейство Багрянови. През 1909 г. у тях се заражда следващата важна идея: да построят нова, собствена сграда, предназначена специално за нуждите на мисията им. Там да се разположат и трите училища /вечерното, неделното и детското/. За целта през лятната ваканция двамата съпрузи предприемат няколко месечна обиколка с благотворителна цел, из източните

щати на САЩ. В резултат на положените усилия те успяват да съберат 6500 долара – една значителна сума за онези години. С тези пари през 1910 г. Цвятко Багрянов закупува, на името на „Първата българска мисия в Америка“ едно празно място на главната улица - „Медисън авеню“, в град Медисън, щат Илиноис. Негов познат архитект изготвя строителен план, съобразен с целите на сградата. Благодарение на доброволната, безплатна помощ на българските емигранти в Медисън, сградата е построена само за една година. Тя става най-внушителната и представителна постройка с обществено предназначение, разположена върху централната улица на град Медисън, в която се учат българите.(23)

Зданието е двуетажно с размери в основата 70 на 30 метра. Неговият първи етаж е предназначен изцяло за „образователни цели“. Затова там са обособени три главни помещения – учебна зала, зала за забавления и библиотека. Само за една година Цвятко Багрянов успява да събере и достави в библиотеката (главно чрез дарения от България) над 10 000 тома книги на български език.(24) Най-голям дял имат изданията на Хр Г.Данов в Пловдив. **Така в град Гранит сити, щат Илиноис, е създадена първата внушителна обществена българска библиотека в Новия свят.** В нея се съдържат съчиненията на Иван Вазов, Константин Величков, Стоян Михайловски, Петко Р. Славейков и други водещи представители на българската литература, както и много издания с религиозно, педагогическо, нравовучително, икономическо и научнопопулярно съдържание.

Пак по сведения на Багрянов, в библиотеката започват да пристигат редовно и редица американски и български вестници, като достъпът до тях за българите в Гранит сити и Медисън е неограничен и безплатен. На практика библиотеката поема функциите на читалище и в известен смисъл на книжарница, за разпространението на обществено полезни книги сред българите в Новия свят. В тази връзка през 1910 г. Багрянов е отбелязал следното:„При училището има и читалище с разни книги, и вестници в (на) български език – достъпни за всички. А полезни книжки се дават даром. Има и български библии (т.е. библията, издадена на български език – б.а.), и евангелията за продан. Библията е по 50 цента, а евангелията 15 цента“.(25) Тези данни свидетелстват, че при разпространението на книгите на български език в Северна Америка не се гони печалба. Целите са много повече - преди всичко да се създадат нови инструменти за поучение и възпитание на четящата публика. Създаването на първата библиотека и книжарницата при българските емигрантски училища в Медисън, Илиноис,

предназначени специално за българските емигранти, облекчава значително учебното дело на Първата българска мисия в Америка. Възникват нови възможности, да се увеличи обемът на обучаваните учебни потоци. На тази основа значително се подобрява и духовната среда, в която се развива вече формирация се български емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. Защото точно когато семейство Багрянови развиват първите български училища, в същия град – Гранит сити, д-р Станислав Шумков на пример издава в „Македония“, а през 1908-1909 г. се полагат основите и на българските конституционни клубове.

В цялост, към края на първото десетилетие на XX век, в гр. Гранит сити, на практика, е създаден първият наистина сериозен български учебен и културно-просветен комплекс в Новия свят, който съществува след това повече от 10 години без прекъсване. През 1919г. Първата протестантска мисия на Цвятко Багрянов премества седалището си в гр. Сент Луис и се преименува в „Близкоизточна протестантска мисия“. Промяната се налага по няколко причини: първо, българите в Медисън и Гранит сити научават добре английския език, запознават се с конституцията и най-важните закони в САЩ. Поради това вечерното и неделното училища за възрастни стават излишни; второ, децата от български произход тръгват задължително на училище в редовните американски учебни заведения и в резултат намалява значението и на мисионерското детско учебно заведение, за просвета. Не на последно място от значение е и натрупаният опит и авторитетът на семейство Багрянови. С преместването им в гр. Сейнт Луис и създаването на Близкоизточната протестантска мисия, те получават нова, още по-мощна задача – да работят вече не само сред българската диаспора, а с емигрантите от Югоизточна Европа.

Дотогава обаче, по сведения на Цвятко Багрянов, през трите училища, поддържани от мисията (вечерното, неделното и детското) преминават 5684 учебни групи с общо 82 250 обучаеми!?! Едно наистина уникално постижение в областта на емигрантската просвета. Така в Южен Илинойс, САЩ, е създаден и действа най-големият и значим учебен център на българите в Новия свят до края на Първата световна война. Той става образец за подражание и на редица други български емигрантски колонии из големите градове на Северна Америка. През второто десетилетие на XX в. от училищния център на Медисън вземат пример българите в Чикаго, Торонто, Детройт, Индианаполис, Стилтън и редица други американски градове. Там също са изградени вечерни, неделни и детски училища. Те играят мно-

го важна роля за подготовката на българската емиграция, с оглед на плавното ѝ интегриране в структурата на американската и канадска нация, но и за съхраняването на нейното национално самосъзнание. А тези два важни резултата имат незаменяемо значение за съществуването и еволюцията на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят.

Важно е да се подчертае, че тези училища в никакъв случай не бива да се разглеждат само като някакъв посреднически механизъм в гигантската асимилационна машина, работещ по това време с оглед строителството на „младите“ нации в Новия свят. Вярно е, че Българското емигрантско училище в САЩ и Канада има огромен принос за нормалното интегриране на българите в структурите на новоприютителите ги нации. Но ще бъде погрешно, ако не се отчита и другата негова голяма заслуга – за съхраняването на самобитността и националните особености на българската емиграция. Така че, тези хора да се инкорпорират в доминираните от англосаксонците етнически конгломерат като „американци от български произход“.

За доказателство на тази теза могат да се приведат множество сериозни аргументи. Например, за нуждите на българския емигрантски училищен център, изграден през второто десетилетие на XX в. в град Медисън, изпъква необходимостта от учебници и по български език, история, литература и пр. Дейците на емигрантското училище разрешават проблема по възможно най-бързия и същевременно най-правилен начин. Те просто си изписват съответните учебни пособия от София. Те са утвърдени от Министерството на просветата в България, но преподаването започва направо от тях.

Най-рано за нуждите на българското емигрантско училище в новия свят са използвани „Букварът и Първата читанка“. При препечатването на споменатите две учебни пособия от българската книгоиздателска къща „Народен глас“ в Гранит сити, Илинойс, в буквара и читанката са променени единствено мястото и година на издаване. Всичко останало, свързано със съдържанието на книжното тяло, е останало в непокътнат вид. Благодарение на това обстоятелство, представителите и на втората емигрантска генерация българи в Америка получават възможност да изучат майчиния си език по начин и в размери, характерни за техните връстници в България. (26) Защото основните четива, с които се илюстрира учебният материал в двете книги, са взети от съчиненията на българските класици.

Използването на учебни пособия, заимствани направо от българското народно училище в родината, за нуждите на българската емиграция в САЩ и Канада, играе неоченима роля особено за съхранението на езика и бъл-

гарското национално самосъзнание на македонските българи, изселили се в Новия свят. Защото почти всички от тях, а също и децата им, преминават (в различно време и степен), през учебната система на българското емигрантско училище в Америка. Докато във Вардарския и Егейския дял на областта, особено след 1913 година, българската учебна традиция е ликвидирана радикално **Така че тази отломка от българското национално тяло, която се установява в Новия свят, в много по-голяма степен от братята им в поробена Македония има възможност да контактува свободно с идеите и опита на модерното българско образование.** Една реалност, която обяснява съществуването на трайното единство между българските изселници от Княжеството и родените в Македония. То се проявява най-ясно в дейността на създаваните патриотични политически организации, сътворили историята на общобългарския, емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят.

До края на Първата световна война, освен букварът и читанката, доставени от София, емиграцията в САЩ и Канада не използва абсолютно никакво друго учебно помагало при ограмотяването на децата си на майчин български език. Не е известен нито един документ, който да доказва използването на някакви „македонски буквари“ в новия свят и между двете световни войни, защото те не съществуват. Нито пък са известни връзки на българите с емигрантските училища на сърби, гърци, румънци и пр. Тези факти свидетелстват както за етническата принадлежност на македонското славянско население, изселило се в Новия свят към началото на XX век, така също и за съществуването на единен (общ) духовен живот сред българската диаспора и в Новия свят, до разпокъсването на Македония през 1919 година. Независимо от това, дали българите са родени в свободното българско царство или във Вардарския и Егейския дял на областта.

Учебният комплекс на българската емиграция в Гранит сити и Медисън, щат Илинойс, полага основите и на българското книгоиздаване и книгоразпространението в Америка. На празнични дни в сградата на Първата българска протестантска мисия в САЩ редовно се провеждат различни сказки, лекции и други общополезни мероприятия. „Всяка света неделя в училището се държат сказки и слова, достъпни за всички – отбелязва Цвятко Багрянов, през 1910 година. Упътвания и услуги се дават на драго сърце“.(27)

Една от най-ценните услуги, която училищата предлагат на българската емиграция, е свързана с доставянето „даром“ на „полезни книжки“

на посетителите. Става въпрос за това, че от 1910 г. Цвятко Багрянов осъзнава ползата от безплатно раздаване на брошури, посветени на важни научни, морални, образователни, здравни и други теми. За целта през 1910 г. Багрянов започва сам да превежда, да пише собствени съчинения, но и да публикува и да разпространява тази поучителна литература. По такъв начин възниква първата българска периодична библиотека, създадена и разпространена в новия свят, за нуждите на българската диаспора. Брошурите се печатат под общото заглавие „Издания на Първа Българска мисия в Америка“. До края на Първата световна война от нея излизат общо 17 заглавия, разпространени в над 100 000 екземпляра тираж.

В специално приложение към брошурата „Какво мислите за Христа?“ Цвятко Багрянов е отбелязал изрично, че той е автор на всичките 17 брошури.(28) По реда на излизането им от библиотеката се появяват следните заглавия: „Де си?“, „Новата земя“, „Що е истина?“, „Алкохолът и човешкия организъм“, „От Сейнт Луис до София и обратно“, „Кой бе Исус?“ „Те умряха, а той още живее“, „Исус – князът на мира“, „Италия пред съда на народите“, „Чашата се прелива“, „Нашето или чуждото“, „Демокрацията – разпъната на кръст“, „В защита на България“, „Тази Божия война ли е?“, „Некоронованият цар“, „Ние, българите“, „Какво мислите за Христа?“.

От заглавията се вижда, че в библиотеката доминират нравоучителните теми и текстовете с подчертано патриотично съдържание, свързано със защитата на България и нейната политика. Тази тематика наистина е била най-необходима през първите няколко десетилетия, свързани с адаптацията на българската диаспора към новия свят. Трябва да се отбележи обаче, че дори брошурите с очевидна религиозна тенденция съдържат, преди всички интерпретации, върху най-възвишените идеали, прокламирани от Библията. Ценности, които човек винаги трябва да изучава, да познава и да цени като ръководство в своя живот. За илюстрация на казаното ще анализираме конкретни примери със съдържанието на три от брошурите, публикувани в споменатата поредица на поучителната библиотека, издадена от българския учебен комплекс в Медисън, Илинойс.

Брошурата „Де си“ е отпечатана през 1910 година. Тя е съкратен превод на един по-обширен и доста популярен тогава в САЩ труд на д-р А. Торси. Преводът е на Цвятко Багрянов. Брошурата е издадена в печатницата при Евангелисткото училище в Самоков, а след това тиражът е изпратен обратно в САЩ за безплатно разпространение сред емиграцията. Тези подробности разкриват важна страна и от връзките на българския образователен

комплекс в Гранит сити и Медисън с България. От там се получава ценна помощ, защото Багрянов реално не заплаща нищо за издаването на неговите трудове в Самоков. Там те се публикуват за сметка на обединените протестански мисии в България.

Основа на текста в брошурата „Де си“ е дилемата: Защо голяма част от хората не посещават редовно църковните служби и каква лична перспектива очаква „нередовните“ почитатели на Божия храм? Темата се интерпретира през призмата на рационалния прагматизъм. Търси се повече морално-етичната, нравствената страна в дилемата за нуждата от постоянно общуване между човека и висшата идея за Бога, отколкото да се насажда някаква абстрактна религиозна догматика сред обществото: „За непосещаването на религиозните служби!...Мнозина ще ви кажат, че те не посещават Христовата църква, защото не са облечени добре, други – защото са записани с домашни работи, трети – защото са уморени, а пък четвърти ще ви кажат, че не намират интерес в службата, че словата са или сухи, или прекалено „дълбоки“, или пък свещеникът е много строг и студен. Обаче от всички тези дадени обяснения, причината на причините - защо мъже, жени и младежи от двата пола не обичат да посещават църквата или събранията е, че амвонът, от който се проповядва истината, докарва грешниците лице срещу лице с Бога, присъствието на който кара престъпника да се черви и да трепери. Грехът, който се открива само от светостта е, който ги смущава. Престъпните им дела, които се преследават от Бога, са, които ги стряскат! И такива хора умишлено бягат”.(29) Следователно, ако някой иска да разбере, кое лице върши лоша, непрепоръчителна дейност, трябвало да се ориентира по това, дали то посещава редовно църквата или не? Защото хората с лоши навици, които не помагат, а вредят на своите събрата, имат гузна съвест. И когато те се сблъскат в храма с осъждането на делата, които вършат, това ги стряска и те не смеят да стоят дълго в черквата.

„Човекът, който не може да преодолее своята лична гордост обаче, за да се яви спокоен за самопреценка пред символа на истината в християнския морал, се обрича – пише Цвятко Багрянов – на по-нататъшно падение. За всеки човек, във всеки един момент трябва да е ясно „Къде е?“ по отношение на представата за добро и лошо. Само такъв човек може да бъде истински лично щастлив и обществено полезен.”(30)

В брошурата „Алкохолът и човешкия организъм“ Цвятко Багрянов си поставя за цел да обясни, от позициите на науката, вредните последствия от пианството за здравето на човека. Авторът е изградил тезата си върху

трудовете на популярните тогава американски учени и лекари от първата половина на ХХ век – Хауард Кели, Артър Бивънс, Густав Бунге и др. Като тръгва от постиженията на физиологията, химията и медицината за ролята на белтъчините, мазнините, солите, въглехидратите и захарите, в качеството им на храна за човешкия организъм, Цвятко Багрянов доказва, че алкохолът всъщност, не е „нито храна, нито спомагателни материали“, нужни за човешкото тяло. Той според автора не е „нищо друго освен слаби и силни отрови, според количеството“.(31)

За да увеличи въздействието на брошурата си, авторът се опира и на спомените на емиграцията за традиционните морални добродетели на българския народ: „Ако е вярно, че твоят дядо е бил здрав и живял дълъг живот, то това обстоятелство се дължи не на туй, че е пил опивателни пития, а на факта, че той е бил роден от здрави родители – пише авторът. Отхранен е бил с естествена и здрава храна – а именно с балканско месо, мляко, сирене, масло, яйца, ръжен хляб, зеленчуци и плодове. Пиел е балканска кристална вода, дишал е балкански животворен въздух (а не какъвто дишаме в американските градове и фабрики). Работил е по всяка вероятност на открито, под благотворните слънчеви зари. Работата му не е била убийствена или нощна (както е тук в Америка). Животът на твоя дядо и баба, както и тоя на моите праотци е бил по-естествен, по-безгрижен, по-задоволен и по-щастлив“.(32)

Разглеждан формално, цитатът не отговаря напълно на обективната истина, предвид разликата в жизнения стандарт на хората в САЩ и по българските земи, когато те все още са в рамките на Османската империя. Основната идея на автора, дори е в противоречие с една от главните цели на мисионерската работа в Америка - да се докажат предимствата на американския начин на живот, с оглед спечелването на емиграцията и нейното трайно заселване в Новия свят. Тези безспорни отклонения обаче, могат да бъдат обяснени единствено с обичта на Цвятко Багрянов към неговите сънародници в Америка, както и с желанието му да им бъде максимално полезен при тяхното оформяне като граждани на новия цивилизован свят. Това впрочем той признава изрично в краткото предисловие на брошурата „Алкохолът...“, където заявява: „Тази малка, но ценна книжка е плод на дълбокото ми убеждение, че българската емиграция в Америка има въпиюща нужда от повече морална и въздържателна литература“.(33) В същото време обаче, от анализираният текст, се чувства отчетливо и подчертано положителното отношение на автора към България и българското. Една тенденция в брошурата, която очевидно също има подчертано възпитател-

на роля, с оглед съхраняването на националното самосъзнание и интереса към родното и Родината.

Брошурата „Какво мислите за Христа?“ Цвятко Багрянов пише през 1916 година. В началните страници той признава, че бушуващата вече Първа световна война е поставила пред всеки нормален човек естествени въпроси: Защо е всичкото това кръвопролитие? Нямахме ли друг начин за разрешаването на великите международни въпроси? Има ли в края на краищата Бог, който да се погрижи за своите страдащи чеда през военните години? Подкопаната вяра в силата на разума, мъдростта, в чувството на човечеството за справедливост, подронва ли вярата в идеята за Христа, която е олицетворение на всички висши ценности на човешката цивилизация?

В тази си работа Цвятко Багрянов прави изричната уговорка, че иска да даде отговор на посочените сериозни проблеми, като избегне съзнателно отвлечение „мнения на догматиците“ и „теолозите“, защото „догмата е студено учение“, по неговия израз.(34) За да защити тезата си с факти, Цвятко Багрянов привежда десетки примери, свързани с живота и творчеството на Шекспир, Галилей, Шелинг, Хегел, Гьоте, Жан Жак Русо, Наполеон Бонапарт и др. Техният живот също е бил съпровождан от страшни войни и изпитания, но въпреки ужасните последици на подобни събития в човешката история, споменаните великани на цивилизацията не са се отказали от фундаменталните ценности на християнския морал. Те не са го поставили под съмнение, защото нищо по-възвишено не е измислено от хората, в сравнение с идеята за доброто, справедливостта и нравственото съвършенство на личността, възплътени в учението на християнството.

Войните не опровергават смисъла на ценностите, съдържащи се в християнския морал! Те само поставят тези ценности на поредното изпитание, за да излязат от огъня на военните действия все по-пречистени и по-величествени. Така, обикновеният български емигрант, вместо да се отчайва и да отрича смисъла на християнството за добро и зло, през годините на Първата световна война трябвало да се проникне повече от разбирането, че Христовото учение е вечния „път на истината“. Ако хората го следват съзнателно и твърдо, те могат да създадат едно по-добро общество за всички. Вече, след края на световния военен конфликт, подложил на изпитание човешката цивилизация.

От текста е видно, че анализираната брошура не е лишена от някои интерпретации на повдигнатата тема, които са продиктувани от необходимостта да се въздейства върху чувствата на не особено образования

емигрант. Въпреки това, очевидно е, че и тук Цвятко Багрянов също продължава реализацията на своята нравоучителна политика, заложена в дейността на Първия български образователен комплекс в Новия свят: авторът търси да даде здрави морални устои на интересуващата го човешка личност. Да я насочи към смислен и възвишен живот, да я отклони от кривите пътеки на битието, да я предпази от духовната разруха, породена от неправдите на войната.

Това са безспорни факти, които доказват по най-категоричен начин, че българското емигрантско училище в Новия свят, от най-ранната фаза на своето възникване и развитие, се стреми да съдейства българите в Америка да обогатят културата си. А водещата цел на тази дейност е, да се съхранят нравствените устои и да се преодолеят някои страхове и комплекси, породени от връзките им с новата среда в Северна Америка. Такава е главната обединителна идея, върху която се основава учебната литература, издавана и разпространявана от училищния център на българската емиграция в Медисън, Илинойс. Точно затова е безспорна неговата заслуга за съхраняването и обогатяването на традиционните морални добродетели на българския народ, пренесени от емиграцията в Новия свят. Така че, съвсем не е случайно защо до края на Първата световна война, българите в САЩ и Канада, никога не влизат в графите за най-често срещаните престъпления, на ежегодните статистики, публикувани от емиграционните власти, на двете северноамерикански държави.

Представата за българско училище в новия свят до края на Първата световна война не би била пълна, ако не се отбележи, че тази институция дава силен тласък за зараждането и на художествената самодейност, и на българската драматургия в задокеанските държави. По повод на важни празници в училищата се организират най-добрите представления, давани в емигрантските колонии на Гранит сити и Медисън. Една покана, публикувана във вестник "Народен глас" през януари 1918г., съдържа подробна програма за „литературно-музикалната вечеринка“, организирана в Гранит сити. Там се споменава, че след изпълнението на националните химни на САЩ и България („Май кънтри“ и „Шуми Марица“) ще следват декламации, живи картини, песни и сценки по сюжети от българската и американска литература.(35)

През 1915г. Невенка Багрянова и Стоянка Стефанова пишат и издават и първата оригинална „драмо-комедийка в 6 действия“. Тя е озаглавена „Женитбата на поамериканчения Бай Ганю“. Сюжетът, в известен смисъл, заим-

ства идеята за подвизите на безсмъртния Алеков герой. Заедно с това обаче, авторките споменават изрично, че „дългогодишното им живеее между нашите сънародници в Америка, както и сериозното изучаване на техния живот тук, в Новия свят, им е позволило да съберат много конкретни факти и да ги сгрупират във вид на една комедия”.(36)

Действието започва на перона в Софийската гара. Две български семейства изпращат вече порасналите си деца (Драган Дойчев и Еленка Димова), за да завършат висшето си образование „в училища в Америка”.(37) Драган мечтае да се дипломира в Валпарайзо, защото „там в университета са доста българи”, а Еленка заминава за „Филаделфия с намерението да постъпи в един от тамошните колежи”. Една година по-късно, двамата се срещат случайно във Филаделфия. Драган узнава, че Еленка е сгодена вече за българина Майк Пит, дошъл в щатите преди 15 години и вече замогнал се човек. Въпреки това Еленка кани стария си приятел Дойчев на гости в семейството на българския адвокат Николов от Филаделфия.

Във връзка с предстоящото посрещане на годеника в къщата се събира почти цялата българска колония в града. Всички искат да видят снимката на Еленкиния избраник - Майк Пит. Изведнъж в компанията настъпва смут. Семейство Обрешкови разпознава на портрета съелянина си Марин Петров, съпруг на тяхната братовчедка - Станка. Изоставил жена си и двете си деца, преди петнадесет години, този измамник искал да се ожени сега за учената българска девойка, с тайната надежда тя да го издържа материално. Защото той всъщност не бил „никакъв богаташ“. Майк Пит е разобличен и предаден на полицията. Развълнуваният Драган Дойчев признава на Еленка, че се е влюбил в нея от пръв поглед. Но поради свенливост не успял да и каже това на кораба. Накрая пиесата завършва щастливо с годежа на студентите Драган и Еленка.(38)

На този фон се водят дълги монолози и остри диалози между българските емигранти във Филаделфия: „Ичовица от Леринско”, например разказва надълго и нашироко, как гръцките митничари в Пирея записват нарочно в паспорта ѝ, че тя не е българка, а „гръккия”. Те дори сменили името на сина ѝ Крум на „Малтиядис”, пак с цел американските емиграционни власти да не отбележат, че в Егейска Македония живее българско население. Адвокатът Николов разправя всевъзможни случаи от съдебната си практика, свързани с българските емигранти, изпаднали в типични затруднения. Най-хаплива в разказите и оценките си обаче е Баба Неделя. (За неин прототип Невенка Багрянова използва буквално и името и образа на

своята баба – българската възрожденска учителка баба Неделя Петкова.) Това живо олицетворение на българския морал и възрожденския характер, подлага на безпощадна критика сенчестите страни от живота на „пустата Америка“: „Уф, уф, тази пуста Америка -заявява Баба Неделя в един от многобройните си монолози. - Тук не е за стар човек, кешки да си бях в България, че да има на кого да се изприказвам. Да си отида аз въднъж, та торба жълтици да ми дават, не идвам пак тука и който ме пита, все ще му казвам: „Не ви трябва тази пуста Америка!“ (39)

Вплитайки в сюжета реални исторически личности, авторките на „драмокомедийката“ - „Женитбата на поамериканчения Бай Ганю“, създават една чудесна поучителна творба, която десетилетия наред ще се играе по любителските сцени на българската емиграция в новия свят. Основната идея, заложена в нея е: независимо къде се намира българинът, той не трябва да забравя добродетелите, морала и традициите на своя народ. Тя хармонира изцяло с основните цели на българското емигрантско училище. Творбите от подобно естество увеличават още повече ролята и значението на разглежданата институция, с оглед вграждането на българската емиграция в структурата на американската и канадска нация като градивен, положителен обществен фактор. Но и за съхраняването на българските национални добродетели – изключително важен фактор за възникването и еволюцията на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят.

Преценявани цялостно, заслугите на българското емигрантско училище в живота на българската емиграция до края на Първата световна война, могат най-общо да се сумират по следния начин: емигрантското училище наследява, пренася и по своему доразвива в Северна Америка особеностите, стила на работа и задачите на българското народно училище от края на XIX и началото на XX век. При конкретните условия, в които са поставени да живеят българите в Новия свят, училището се превръща в една от най-важните организационни форми на техния относително автономен културен живот. Защото през първия четвърт век от историята на емиграцията, (заради съществуващата езикова бариера), тя не може да общува пълноценно с американската култура. Заедно с това, българското емигрантско училище в Америка е първия траен мост, хвърлен между българската и англосаксонската цивилизация в задокеанските държави. По този мост преминават в еднаква степен, както знанията, необходими за адекватното поведение на личността в новата обществена среда, така също и ценностите, нужни за съхраняване на достойнството и самочувствието на тези хора като пред-

ставители на един от най-старите и културни славянски народи в Европа. **Ако българите в Новия свят се интегрират в структурата на задокеанските нации като представители на българския народ (независимо дали отделните лица са родени в свободна България или поробена Македония), една от най-големите заслуги за това се пада на емигрантското училище.**

Неоценим е приносът на тази обществена институция специално и за съхраняването на българския народностен облик на македонските българи, оказали се в САЩ и Канада след разгрома на Илинденското въстание през 1903 година. До края на Първата световна война те посещават само българските емигрантски училища, учат децата си на майчин език единствено по българския „Буквар“ и „Първа читанка“, четат книги, пишат и говорят само на литературен български език. Не е известен пример македонските българи в Новия свят да са предпочели друго (примерно сръбско или гръцко) емигрантско училище и да са пренебрегнали българското. Затова емигрантското училище е една от най-важните институции, свързани със съдбата на българската диаспора в задокеанските държави. Тя осигурява приемственост в единния духовен живот на българите, независимо от това, кой къде е роден – в свободна България или в поробена Македония, а също така и между поколенията, родени в „стария край“ и тези, които израстват в Америка. За едно десетилетие в САЩ и Канада е натрупан богат опит, създадени са кадри и традиции, които позволяват да възникне и развие своята дейност общобългарският емигрантски патриотичен политически фронт. След 1919г. българското емигрантско училище ще навлезе във втория си значим период от своето развитие.

БЕЛЕЖКИ

1. The Granite city Press, December, 5. 1907; „Юбилеен сборник на вестник „Народен глас“/1907-1918/, Гранит сикти, САЩ, 1918г. с.69; Медичков, Д.“Способ за изучаване на английски език“, Гранит сити, 1910,127стр.
2. Митев, Тр. Българската емиграция в Америка и борбите за освобождението на Македония (1919-1945).С.,1993,с.287
3. Bagranoff, C., Our Foreign Born Neighbors, St. Louis, Mo.1932, p.1
4. The Granite City Press, December, 5. 1907
5. Bagranoff, C. Our Foreign Born Neighbors. P.1

6. I b I d e m
7. I b I d e m
8. The Granite City Press, December, 5. 1907
9. I b I d e m
10. I b I d e m
11. I b I d e m
12. Bagranoff, C. Our Foreign Born Neighbors. P.8
13. The Granite City Press, December, 5. 1907
14. Bagranoff, C. Our Foreign Born Neighbors. P.8
15. 25-годишен юбилеен алманах на в."Народен глас"(1908-1933), Granite City,1933, ц365; Багрянов, Ц. Де си?, Самоков, 1910, с.24
16. Багрянов, Ц. Де си?, Самоков, 1910, с.24
17. Пак там
18. Bagranoff, C. Our Foreign Born Neighbors. P.24
19. I b I d e m
20. I b I d e m
21. The Granite City Press, March 4, 1909
22. I b I d e m
23. Bagranoff, C. Our Foreign Born Neighbors. P.22
24. The Granite City Press, January 18, 1912
25. Bagranoff, C. Our Foreign Born Neighbors. P.29
26. „Буквар и първа читанка“,Granite city, Iliy, USA, 1906, с.88
27. Багрянов, Ц. Де си?, Самоков, 1910, с.24
28. Багрянов, Ц. Какво мислите за Христа? – Печатница „Народен глас“, Гранит сити, САЩ, Илинойс(б.д), с. 20-23
29. Торси, д-р А., Де си? Де си?, Самоков, 1910, с. 5-6.
30. Пак там с. 20-23
31. Багрянов, Ц. Алкохолът и човешкия организъм. Сейнт Луис, с.9.
32. Пак там с. 13
33. Пак там с. 2
34. Багрянов, Ц. Какво мислите за Христа?с.12
35. Народен глас, г. XI, №5, 9 ануари 1918г.
36. Багрянова, Н. „Ст. Стефанова. Женитбата на поамериканчения Бай Ганьо(Из живота на българите в новия свят), б.д., с.3.
37. Пак там с. 5
38. Пак там с. 49-52
39. Пак там с.

3. ЕВОЛЮЦИЯТА НА БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАНТСКА ОБРАЗОВАТЕЛНА ПОЛИТИКА СЛЕД ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Между двете световни войни настъпват съществени изменения в статута, възможностите и перспективите на българската емиграция в Новия свят. Появява се една нова група от обстоятелства, които оказват благоприятно влияние върху по-нататъшната съдба на българското емигрантско училище в задокеанските държави. Друга група условия обаче, налагат, през 20-те и 30-те години, да се уточнят още по-ясно целта и основните форми за работа, реализирани в тази обществена институция, свързана най-тясно с политическата дейност на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. В резултат, емигрантското училище преодолява някои от най-съществените си особености и слабости от предишния период и продължава да изпълнява своите полезни функции – маркар и със значително изменен статут и по-други задачи.

Благоприятно влияние върху по-нататъшната съдба на българското емигрантско училище оказва цялостната стопанска и политическа стабилизация на българската емиграция в Новия свят през 20-те и 30-те години на XX век. През четирите години на Първата световна война настъпват съществени промени в материалните възможности на емигрантите. Колосалните военни поръчки, изпълнени от индустрията на Съединените щати, за задоволяване потребностите на Антантата с оръжие, храни и медикаменти, осигуряват постоянна и добре платена работа за хората в Северна Америка. Свободната работна сила все по-трайно се насочва към разрасналите се до гигантски размери индустриални центрове на Щатите. От там процесът, свързан с усядането на емиграцията и формирането на повече и по-многобройни български колонии, получава нов силен тласък. Между двете световни войни в Чикаго, Детройт, Ню Йорк, Индианаполис, Торонто, Гранит сити, Медисън, Форт Уейн, Стилтън, Сан Франциско и др. съществуват вече трайни и многолюдни български колонии, които в някои градове варират от пет до десет хиляди души. Материалната осигуреност, заедно с напредване възрастта на хората, стимулира появата и на все повече и повече семейства. В резултат, рязко се увеличава броят на българските деца в Северна Америка, за чието обучение на български език, история, география и пр.

са необходими повече нови училища и то във всички големи центрове на емиграцията.

Разпокъсването на Македония по силата на Ньойския договор от 1919г. в паралелен план оказва огромно влияние за появата и утвърждаването на нови промени в целите и статута на българската емиграция в новия свят. След 1919г. тези хора вече не желаят да се завърнат във Вардарска и Егейска Македония, за да не попаднат под ударите на сръбската или гръцката диктаторски власти. Затова, македонските българи се ориентират окончателно към трайно заселване в САЩ, Канада и Австралия. Приемат гражданство, разширяват частния си бизнес и изтеглят от „стария край“ членовете на своите семейства. Така до навечерието на Втората световна война общият брой на българите в задокеанските страни непрекъснато нараства.

Децата за пръв път надхвърлят една трета от общо стохилядният български емигрантски контингент. Затова през 20-те години на XX век се появява много по-голяма нужда от доразвиване и усъвършенстване на българското емигрантско училище. Така, че да се обхване чувствително нарасналият младежки контингент в емигрантското тяло, на базата и на „доведените“ българчета от Вардарска и Егейска Македония. Защото те в началото, подобно на своите родители преди световната война, не знаят английски език и трудно биха могли веднага да се включат автоматично в американската образователна система. В този случай българското емигрантско училище не само че не намалява, но точно обратно – рязко увеличава своята роля и значение за образованието на младите българи в Северна Америка.

Благоприятно влияние върху по-нататъшната съдба на българското емигрантско училище в новия свят играе и приключилият процес на обособяване сред културно-просветните и патриотичните политически организации на емиграцията. Между двете световни войни Българската православна църква вече е една стабилизирана българска духовна институция в Северна Америка. Нейните основни енории разполагат вече със собствени храмове. Към тях са изградени специални зали за културно масова и просветна дейност. Така, че църковните настоятелства са в състояние да обръщат голямо внимание върху работата си с емиграцията в новия свят, включително и по въпросите, свързани с образованието на децата. Както се каза вече, през 1922 г. е издигнат и статута на българската православна общност в Северна Америка. От църковното пратеничество е създадена „Българската православна мисия“ в Америка. (1) Нейната основна задача е да обедини

създадените православни енории на БПЦ в Новия свят в единен организационен организъм, за да се ръководят по-успешно процесите в емигрантските енории, съгласно правилата на Екзархийския устав и каноните на православната вяра. Под ръководството на нейния началник – протопресвитер д-р Кръстьо Ценов, за 17 години в САЩ и Канада са построени още 7 български православни храма. Около тях също се формират дейни енории, чиито църковни настоятелства се ангажират пряко с духовната работа сред енорияшите си. Включително и с образованието на подрастващите поколения(2).

През периода до края на Първата световна война не е така. Съществуващите тогава 4 български черкви в САЩ и Канада току що са създадени. Тогава те реално прохождат в своята дейност: строят се храмовете, довеждат се свещениците от България, набавя се богослужебната литература. Това са все дейности, които не позволяват да се разгърне и достатъчно активна образователна дейност около българските черкви. И сред възрастните емигранти и сред техните деца. Между двете световни войни тези проблеми вече са преодоляни. Поради това и българските православни енории вече разполагат с много по-големи възможности, за да се ангажират активно с цялостната еволюция на българското емигрантско училище в Новия свят.

През 1922 г., както се каза вече, са положени основите и на Македонската политическа организация в САЩ и Канада (МПО). Със своите 25 многобройни патриотични организации в едни от най-големите градове на САЩ и Канада, където емигрантските контингенти са най-внушителни, тази патриотична политическа организация обхваща повече от половината от емигрантския контингент. Нейното влияние тогава реално се простира над около 50 000 души. Поради това, ЦК на МПО също си поставя за цел да работи неотстъпно за съхраняването на българщината. Както сред емиграцията в Новия свят, така също и във Вардарска и Егейска Македония. В резултат, през втората половина на 20-те години ЦК на МПО също се ангажира най-пряко с българското емигрантско училище(3). ЦК преценява правилно, че то е една от най-сигурните форми за родолюбиво възпитание на българите и в Новия свят. Намесата на МПО се оказва решаваща за окончателното определяне на патриотичния облик и новите практически задачи на тази важна културна институция, сраснала се вече плътно и с живота на емиграцията, и с еволюцията на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят.

Неблагоприятно (или по-точно казано, коригиращо) въздействие,

оказват една втора категория обстоятелства, които се появяват ясно именно между двете световни войни. На първо място трябва да се има предвид, че с приемането на американското гражданство от родителите в семейството, автоматично българските деца също стават граждани на САЩ и Канада. По силата на съществуващите закони, в тези две държави, всяко дете задължително трябва да посещава официалното щатско училище. Родителите, чиито деца не ходят на училище, плащат сериозни глоби. Поради това, пренебрегването на споменатото законово изискване на практика е изключително рядко. Оттам, между двете световни войни за пръв път рязко се увеличават ангажиментите и намалява свободното време на децата, за да могат те да посещават редовно и българското емигрантско училище при черквите или около местните патриотични организации на МПО. Както и да полагат те необходимите усилия за научаване на преподадения им там материал по български език и история, география, народно творчество и пр. Защото българското емигрантско училище, на практика, е една автономна, допълваща и самодейна структура на обществени начала, неангажирана с официалната щатска учебна система. Занятията в него се провеждат в извънучилищното свободно време на децата.

След Първата световна война качествени изменения настъпват и вътре в самото американско училище: чувствително се демократизира достъпът до учебните заведения; създадена е и функционира несравнимо по-добра материална база, необходима за учебния процес; започва масовото отпускане на стипендии за учащи се в колежи и университети; преподават много по-подготвени учители; използват се по-нови учебни пособия и методи. Така рязко се повишава положителният ефект от работата на официалната учебна система. Чувствително се подобрява и качеството на подготовката на учащите се. Така че, младите българи са заинтересувани вече от това, да завършат с успех преди всичко отделните степени на държавната образователна система. По този начин те си осигуряват едно значително по-добро бъдеще за житейска реализация, в сравнение с битието на своите родители. А българското емигрантско училище постепенно се превръща в „съпътстваща доброволна форма за доограмотяване“ на майчин език и българска история и география.

Към всичко казано до тук трябва да се прибави и появата на принципно новата мотивация, движеща младите хора в САЩ и Канада по посока на едно или друго училище. До края на Първата световна война българският емигрант в новия свят се нуждае главно от чуждоезикова (англоезична)

подготовка. Без английски език той не е в състояние да си намери по-доходна и удовлетворяваща го работа. След Първата световна война езиковият проблем постепенно губи своята предишна острота. Той не е необходимост от първа величина, защото в семействата, освен на български, се говори вече и на английски език. Българчетата контактуват в кварталите със свои американски връстници и т.н. В резултат младите по-бързо и по-лесно научават английския. От там потребността от българските емигрантски училища, които дават езикова подготовка, не намалява рязко, но все пак нуждата от тях не е така остра, както в началото на ХХ век. Младите генерации израстват в англоезична среда и много по-бързо преодоляват комуникационните неудобства в обществото. Голямата дилема на подрастващите млади българи в новия свят, от 20-те години вече не е да научат езика и да се адаптират в новата среда на сравнително високо равнище. Проблемът вече е: как да се постъпи в по-престижно училище, което разкрива по-големи възможности за равностойна, творческа реализация и на българските младежи в англосаксонското общество. Тоест, проблемът е - как младият човек да се възползва от възможностите, които му предоставя американското общество, за да стане квалифициран специалист, равен на всички от неговото поколение. Ясно е следователно, че точно заради това при втората емигрантска генерация много по-голяма работа върши не българското емигрантско училище, /както е в началото на века/, а редовното и задължително посещение на американско учебно заведение.

Потребността от училището вече не е битово адаптационна, както е при първата емигрантска генерация. Тя е средство за придобиване на равни условия за личен шанс и просперитет – мотиви, които движат впрочем всеки един млад гражданин на САЩ и Канада между двете световни войни. С оглед на максималната му самоизява и личностна реализация в бъдеще. В същото това време, ясното българско национално самосъзнание на родителската генерация и добре разбраната потребност младите българи да се интегрират в структурите на новите нации като хора със свой собствен облик, подхранват много сериозно разбирането на емиграцията за необходимостта да се съхрани и доразвие и българското емигрантско училище. Още повече, че след окончателното разпокъсване на Македония с Ньойския договор от 1919 година, проблематиката, с която се сблъсква българският емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят се променя съществено. Необходимостта от трайно поддържане на българското национално самосъзнание сред диаспората нараства значително.

Самият факт, че второто българско емигрантско поколение расте в чуждоезикова среда, че българският език има вече предимно битово значение (защото той се използва в границите на семейството), принуждава дейците на българското емигрантско училище в новия свят да търсят неговия нов облик. Така, че тази културна институция да се съобрази с променените обществени условия сред емиграцията. В същото време обаче, да не се прекъсне и връзката с родовия корен. В резултат на доста търсения и различни експерименти, през 20-те и 30-те години на ХХ век се налагат трайно няколко нови тенденции, които определят облика на българското емигрантско училище до и след Втората световна война.

На първо място, окончателно се налага разбирането, че българското емигрантско училище не може и не трябва да „измества“ елементите на задължителната образователна система в САЩ и Канада. Емигрантското училище не разполага нито с финансовите средства, нито с подготвените кадри, нито с по-добра материална база, за да може да стане равностоен компонент, а още по-малко заместител на държавната и щатската образователна система в Северна Америка. Българското емигрантско училище се утвърждава като незадължителна, а доброволна и при това паралелна просветна организация, за повишаване на образователното равнище на подрастващите. Тя се посещава от всяко българско емигрантско дете, но само след като то вече е било в задължителното американско училище. И то при положение, че занятията в българското емигрантско училище се водят във време извън ангажиментите, свързани с посещението на официалното американско училище в съответния град. Обикновено учебният процес в българското емигрантско училище, между двете световни войни, се провежда в почивните дни (събота, неделя). Тогава, когато децата са свободни от ангажиментите си, свързани с официалното американско училище.

Второ, през 20-те и 30-те години българското емигрантско училище се утвърждава още повече като институция, издържана и управлявана единствено от стабилизиралите се български емигрантски общности в големите градове на САЩ и Канада. За разлика от първия български училищен комплекс в град Медисън до 1919г. примерно, където Протестантския синод на Илинойс е и инвеститор, и контролиращ орган на българското емигрантско училище. През 20-те и 30-те години училищата вече се организират, финансират и управляват главно от българските емигрантски общности. По този начин е намалена възможността за прокаране на идеи, чужди на основното предназначение на тази обществена институция. В частност, премахва-

та е възможността на протестантската църква да печели, чрез училището нови привърженици за диоцеза на своята религиозна деноминация между православните емигранти-българи. Така че, дистанцирането на българската диаспора от протестантските просветни центрове в Северна Америка се явява следващият важен успех, постигнат от българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят между двете световни войни.

Третата особеност на българското емигрантско училище през 20-те и 30-те години на ХХ век е, че под влияние на създаващите се големи български колонии в най-значимите градски центрове на САЩ и Канада българското емигрантско училище „напуска провинцията”. То става все повече елемент от градската обществена среда на най-значимите центрове на англосаксонската цивилизация в Новия свят – градове като Детройт, Торонто, Чикаго, Индианаполис, Форт Уейн и др. А това обстоятелство позволява да се възприемат повече нови форми и средства, които се използват в учебния процес, несъществуващи в българската емигрантска училищна практика до края на Първата световна война.

На четвърто място, между двете световни войни окончателно са прецизирани задачите и съдържанието на учебната програма, използвана в емигрантското училище. Главното ѝ предназначение вече е да се работи за съхраняване елементите на българската национална култура и при условията на все по-цялостна интеграция на американците от български произход в структурата на новоприютите ги нации. Предвид на това, ако една от главните задачи на емигрантското училище до 1919 г. е усвояването на английския език и основите на американския конституционализъм, след 1920 г. тази задача отпада почти напълно и безвъзвратно. Обратно, изучаването на матерния български език, а заедно с него и на българската история, география, литература и Закон Божи стават главните и най-важни задачи на училището.

До 1919г. тази институция съдейства за по-безболезнената и резултатна интеграция на българите с обществото в Новия свят. След световната война функциите му са други – да работи за съхранението на идентичността и особеностите на вече интегрираната българска диаспора в новия свят, с оглед на нейното достойно присъствие в англоезичното общество. Като американски и канадски граждани, но с български духовен облик. Тоест, училището трябва да поддържа вече преди всичко жив интереса към доказаните морални ценности на предците – на българския народ. Тази цел се разглежда като добра атестация за стойността и на новите граждани на

САЩ и Канада, които имат български произход. Няма съмнение, че от подобна образователна политика, реализирана в българското емигрантско училище, българският емигрантски патриотичен политически фронт печели нови и нови позиции и сред младите поколения сред диаспората.

Под влияние на така очертаната принципно нова обстановка, една от най-характерните особености на българското емигрантско училище, между двете световни войни, е свързана с обстоятелството, че Българската православна църква и местните патриотични организации на МПО поемат най-големия дял от работата около неговата организация, издръжка и ръководство. В резултат, не остава голям американски и канадски град, където съществува български православен храм или местно настоятелство на МПО, около които да не е изградено и училище.

В документацията от периода между двете световни войни тези образователни структури се наричат вече „български народни училища“. Най-старото „българско народно училище“ в Северна Америка е открито в гр. Торонто, Канада. В обширна дописка, публикувана във вестниците на 1 юни 1920 г., се казва изрично, че по това време то е „едничкото наше ново училище в новия свят“(4). В случая се има предвид преди всичко, че към онзи момент, само то е активно функциониращо учебно заведение сред българската диаспора в Северна Америка. Създател и пръв учител в него е ръководителят на Българското православно пратеничество в Америка - архимандрит Теофилакт (Димитър Малин). Главната цел на училището вече е формулирана така: „учениците и ученичките да се учат на майчиния си език“(5). Като спомагателна форма на обучение при училището е изградено и „Юнашко спортно дружество“ за деца. Заниманията там, се провеждат извън класната стая, в специален спортен салон или на открито. Управлението на българското народно училище в Торонто е поверено на „кръжок в помощ на училището“. В това българско училище за пръв път е въведена напълно традицията на българските народни училища от „стария край“ за най-тържествено завършване на учебната година. Празникът на Св.св. Кирил и Методий през месец май се чества с годишен ученически изпит, в присъствието на родителите и много граждани. Децата демонстрират знанията си по български език и литература, отговарят на въпроси, свързани с българската история и география. Като цяло училищното тържество по случай 24 май постепенно се превръща в един от най-красивите и обичани празници на българската емигрантска общност в Канада. Затова членовете на колонията в Торонто периодично даряват парични средства за отопле-

ние, за закупуването на учебни пособия и други потребности на своето „народно училище“.(6)

На 15 септември 1921г. е открито второто българско народно училище в Новия свят. То започва работа при българската православна църква „Св. Благовещение“ в гр. Стилтън, Пенсилвания. Основава го свещеникът при храма – протоиерей Давид Наков. Той е бивш български учител от Македония и председател на Македонобългарския ЦК в САЩ, действал през 1918-1919 година. Първоначално училището се помещава в празния локал на И. Кормушев, на ъгъла между улиците „Фронт“ и „Франклин“. През първата година постъпват 22 деца. Те, по сведения на училищното настоятелство, „с голямо усърдие и любов са започнали изучаването на майчиния език и в кратко време са популяризирали училището между колонията“.(7) Учителят започнал обучението с наизустяването на кирилската азбука, а в часовете по пеене и на български народни и религиозни песни. На Рождество Христово детската група посетила домовете на всички българи в Стилтън. Хората „останали възхитени от постигнатия успех и подарили доста пари в полза на училището“.(8) През втория срок Давид Наков въвежда преподаването и на българска история, както и на Закон Божи, с оглед развитието на нравственото възпитание на обучаемите. За празника на славянската писменост през месец май 1922 година е подготвена и първата ученическа вечеринка. Тя е посетена от почти цялата българска общност в гр. Стилтън, с което и в този американски град се налага нова, ярка българска културна проява.

През 1922г. свещеник Давид Наков временно напуска Стилтън. За кратко време в училището го замества Йордан Станков. През 1923г. в града се установява и началникът на новоосновената „Българска православна мисия в Америка“ – протопрезвитер д-р Кръстьо Ценов. От 1923г той се заема лично с работата в училището при черквата „Св. Благовещение“. През 1925 г. училището в Стилтън отново е поверено на неговия основател - свещеник Наков. Броят на учениците нараства непрекъснато, като през втората половина на 20-те години не пада под 40 души годишно. Учебният процес продължава 9 месеца – от септември до май. Занятията се водят 3 пъти седмично – четвъртък и петък следобед, когато децата не посещават американското училище и в събота сутрин. Съботните занятия са по 4 учебни часа.(9) До Втората световна война през това българско народно училище минават всички български деца, родени или израснали в град Стилтън и околността (над 200 души). Всяко от тях е учило в българско народно учи-

лице минимум по 3 години. Затова, през 30-те години на ХХ век, тези млади хора, ако и да са родени и израстнали в Северна Америка, знаят да четат и пишат на български език. Много от тях пишат писма на техни роднини в Македония, откъдето добиват чудни отзиви. Роднините им в „стария край“ отговарят често по следния впечатляващ начин: **„Вие в Америка научихте български език, а ние тук, в Македония, сме заставени да забравим майчиния си език“**.(10) Ежегодно българските ученици в град Стилтън, подготвят и изнасят по 3-4 „забави на майчин език“. В училището има спортна организация, с отбори по футбол, бейзбол и волейбол. Изграден е и училищен хор, с богат репертоар, в който се изпълняват едни от най-популярните български народни песни.

Завършващите ученици по правило продължават да пеят в църковния хор при храма „Св. Благовещение“ в Стилтън. Във връзка с различни поводи, български ученически самодейни състави изнасят много концерти, с български народни песни и танци и в различни американски клубове. Изявяват се дори по местното радио. От 1927г. училището се настанява в специално построената „църковна зала“. „Училището се издържа от българската православна енория в Стилтън, като всяко дете ежегодно заплаща по 50 цента училищна такса“- по сведения на учителя, свещеник Давид Наков. (11). Този факт доказва, че българското народно училище в Америка между двете световни войни действително се издържа само от емигрантските общности, без да е особена материална тежест за нейните членове.

През 1925г са открити две нови български народни училища в Съединените щати. При тях вече дори се избира и училищен патрон. Едното се нарича „Неофит Рилски“ и се намира при църквата „Св. Троица“ в гр. Медисън, Илинойс. Другото е кръстено „Св. Климент Охридски“ е в съседния град Гранит сити, при църквата „Св. Кирил и Методий“. Създател и постоянен учител и в двете училища е свещеник Велко Попов. На практика, той е прекият продължител на делото, започнато от българския просветен център, ръководен от Цвятко Багрянов, съществувал в тази част на Съединените щати до края на Първата световна война. Тъй като след световната война и двете споменати черкви за дълъг период от време са обслужвани от Велко Попов, а разстоянието между градовете Медисън и Гранит сити е около един километър, то отец Попов обслужва учебните занятия и в двете български училища. „Училищата са под покровителството на църковните настоятелства при двете български православни църкви“, се казва в един документ.(12) Ежегодно в тях се обучават не по-малко от 90 ученици (35 от

Медисън и 55 от Гранит сити).

През 1932г. в гр. Индианаполис, при българската православна черква „Св. Стефан“, е открито четвъртото българско народно училище в Съединените щати. За учител там е избран Ив. Стефанов. Ежегодно той обучава по 50 българчета, макар че част от семействата не посещават храма, тъй като изповядват протестантство. Въпреки това, родителите държат децата им да научат български език, история и география. Учениците „напреднали доста много в изучаването на българския език“ (13), е отбелязал лаконично един съвременник през 30-те години.

От втората половина на 20-те години, паралелно с училищата при църквите, български народни училища в САЩ и Канада започват да основават и някои от местните патриотични, емигрантски организации. **По този начин, българското емигрантско училище за пръв път реално се превръща в структурна съставка и неразделна част от дейността на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят.** Най-рано и най-трайно с учебното дело сред диаспората се ангажира Македонската политическа организация в САЩ и Канада (МПО). Първата стъпка е направена през 1927г. в гр. Форт Уейн. По това време в града вече живеят над 200 български семейства. Поизрастналите им деца се нуждаят от просвета на майчиния език. По това време във Форт Уейн все още няма българска църква и практически моделът на вече изброените училища в останалите български емигрантски центрове се оказва неприложим.

Обсъждането на ситуацията за намиране на изход започва на 20 януари 1927 година. Свикано е извънредно събрание на местната МПО „Костур“. Участниците в заседанието привеждат най-разнообразни аргументи, все в полза на идеята за създаване на българско училище. Избрано е първото училищно настоятелство в състав Майк Козма, Никола Гулев, Тодор Малчев, Стефан Дамянов и Павел Чуковски. Решено е също така, първите двама да изяснят въпроса за мястото, където да се провеждат занятията, а останалите трима да изготвят устава и учебната програма. Във водените протоколи на заседанието е подчертано, че тъй като в града все още няма българска православна черква, училището ще се изгради „към организацията“ на МПО във Форт Уейн. Тя единствено и ще го „направява“. Оформя се тезата, че за да се пестят средства, училището трябва да се настани в клуба на МПО „Костур“, в гр. Форт Уейн (14).

На 6 февруари 1927г. във Форт Уейн е проведено второ извънредно събрание, специално посветено на „училищния въпрос“. Стефан Дамянов до-

кладва, че е открил подходящо помещение за нов клуб, където да започнат и учебните занятия (срещу 60 долара годишен наем). В станалите повторни дебати е наложено разбирането - да се потърси по-евтино помещение. При полагане основите на училището обаче, да се наложи следният основен принцип: в българското народно училище при МПО „Костур“ във Форт Уейн имат право да постъпват и учат всички български деца в града и околността. Независимо от това, откъде са родителите им (от свободна България или Македония) и без разлика на членове или нечленуващи в патриотичната организация лица. Тук изрично трябва да се подчертае, че това решение се отнася само до българските деца, а не до сръбските, гръцките и пр., тъй като в града има и гръцка и сръбска общности. Този факт също говори за националната принадлежност на македонските българи. Единственото задължение за всяко семейство, чието дете се обучава в училището, е да се внася определената минимална за всички такса, за закупуването на учебници и помагала.(15)

На 13 март 1927г. (на третото специално събрание) е прочетен и гласуван член по член Уставът на училището. Съгласно чл.1 то е наречено „**Македонско-българско народно училище**“. Чл.2 определя неговите задачи и цели - да се осигурят условия децата на „цялата емиграция“ да научат литературния български език, историята, география и фолклора на българския народ. Затова и преподаването да се осъществява „**само на български език**“ /а болшинството българи във Форт Уейн са от Костурско/. Според чл. 3 на устава всеки родител е длъжен да осигури със свои средства, учебниците на децата си в Македоно-българското народно училище, за да облекчи настоятелството с издръжката на новата обществена институция.(16)

Училището започва редовна работа в клуба на МПО „Костур“ през 1927 година, в навечерието на Великденските празници. Записани са всички деца, навършили 7-годишна възраст. За пръв учител е назначен Стефан Дамьянов. На 1 май 1927г. той докладва пред ръководството на МПО „Костур“ за „успеха, постигнат в късо време и интереса, който учениците проявяват“. (56) Практически, веднага в училището започва подготовката и на „вечеринки“. На 24 май 1927г. за пръв път, по стар български обичай и във Форт Уейн е отбелязан светлият празник на българската писменост и култура. В тази връзка учениците преминават по централната улица на града, носейки американския флаг и черно-червеното знаме на борческа Македония.(17)

За да се навакса изгубеното време, през лятото на 1927г. учениците са разпуснати само за две седмици. През останалото време те се обучават в

Македоно-българското народно училище, въпреки че учебните занятия не се водят и в щатските училища. Така се ражда една нова жизнена форма на българското емигрантско училище, която твърде бързо дава плодове и в други градове на САЩ и Канада. Там, където има големи български колонии, но все още не са построени и църкви.

За нуждите на Македоно-българското народно училище в новия свят, през 1927 г. ЦК на МПО взема решение, да се издаде нов „Буквар“ и „Първа читанка“. Основната причина се крие в обстоятелството, че издадените едноименни първи учебници на български език през 1906 година в САЩ, отдавна са се превърнали в библиографска рядкост. Така, че по същество започва да се чувства липсата на това основно учебно пособие в българското емигрантско училище. Важно е да се подчертае също така, че споменатите нови учебници съхраняват всички основни елементи на Българския „Буквар“ и читанката, използвани дотогава в останалите форми на българско емигрантско училище. Макар че новият български Буквар и Първа читанка са издадени от ЦК на МПО в САЩ, текстовете, с които се илюстрира учебният материал, са почерпени само от съчиненията на българските автори Иван Вазов, Ангел Каралийчев, Ран Босилек, Асен Разцветников, Дора Габе, Константин Величков, Веса Паспалеева, Йордан Стубел и др. Тези пособия в допълнителна степен облекчават създаването и на други македоно-български училища в САЩ и Канада, към местните структури на МПО. Внася се нова духовна енергия и в общобългарския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят.

ЦК на МПО не само подкрепя инициативата, родила се в във Форт Уейн, но дори я взема под своята специална протекция. Върху страниците на в. „Македонска трибуна“ са публикувани редица теоретични статии по „училищния въпрос“. В тях се очертават същността, задачите и спецификата, при работата на МПО с училищата в САЩ и Канада. Още в края на 20-те години конгресите на голямата и силна патриотична организация също започват да се занимават с училищния въпрос. В отчетните доклади и изказванията на делегатите се изясняват всички страни на училищната проблематика. А в „Македонска трибуна“, с честите публикации на метериали, свързани с училищата, се превръща и в своеобразна трибуна, за обмяна на идеи и опит, свързани с работата на българското емигрантско училище. В резултат, МПО се очертава като българска патриотична организация в новия свят, която се ангажира най-трайно и дава най-съществен принос за съхраняването на българщината в задокеанския свят.

Примерът на костурчани от Форт Уейн е последван най-рано от българската колония в град Детройт. По инициатива на МПО „Татковина“ през 1930 г. там също е основано македоно-българско училище.(18) През 1932г. възникват още три такива училища – в гр. Торонто (с 60 ученици), в гр. Лорейн, Охайо (с 50 ученици), и в гр. Кичинер, Канада. (19) През 1933г. македоно-българско училище основава и МПО „Й. Гурков“ в гр. Лакавана, щат Ню Йорк.(20)

Макар и в по-ограничени размери, през различните години между двете световни войни българските емигрантски училища откриват и някои други български емигрантски организации („Македонската просветна група“ в Медисън през 1932 г. с 40 ученици, „Българското благотворително дружество“ в град Толидо, Охайо, 1933г, с 60 ученици, „Македонската прогресивна група“ в Детройт (второ училище, 1932г, и т.н).(21) Като цяло обаче, всички останали емигрантски организации, взети заедно, не успяват да надхвърлят по брой училищата, създадени от Българската православна църква и тези на МПО. Заслуга на споменатите други организации е, че през 30-те години, благодарение и на техните усилия, в редица градове на новия свят (Медисън, Детройт, Торонто, Индианаполис и др.) по едно и също време са създадени и работят едновременно вече не по едно, а по две български емигрантски училища. Те не се конкурират, а обратното – взаимно се допълват, защото целите и учебните им програми са еднакви. Чрез „раздвояването“ на учебния процес се избягват затрудненията, свързани с осигуряването на подходящи учебни помещения.

Към навечерието на Втората световна война окончателно се утвърждават единните изисквания към учебния процес, реализиран в българското народно емигрантско училище. Обстоятелството, че с издръжката и ръководството на тази обществена просветна институция се ангажират вече преди всичко Българската православна църква в новия свят и патриотичните политически организации като МПО, съдейства за съхраняването на възрожденската дарителска и просветна традиция сред диаспората. А тя на свой ред способства за търсенето на едно ново единство в българската емигрантска общност. Всичко това гарантира приблизително еднакво равнище на преподаването, използването на едни и същи учебни пособия, преследването на общи за цялата емиграция цели и т.н.

Без колебание, през периода между двете световни войни вече може да се говори за съществуването на единна, по-съвършена и плодотворна общо емигрантска училищна политика. Тя гарантира сравнително висока

степен за подготовка на учениците и възможност за относително равномерно съхраняване на българското национално самосъзнание из всички центрове на диаспората в новия свят. Затова българският език, занятията за историята, географията, фолклора и традициите на нашия народ остават да живеят сред американците и канадците от български произход в САЩ и Канада през втората половина на XX век. След Втората световна война, та и до наши дни, българското национално съзнание се запазва и сред второто поколение на диаспората в Америка, родено и израстнало вече в Новия свят. Независимо от постоянно напредващия американизационен и интеграционен процес, както и доста драматичните на моменти официални отношения между България, от една страна и САЩ и Канада, от друга. /Главно по време и след Втората световна война/. Не е тайна, че в резултат на „студената война“ много силно са затруднени дори духовни връзки между България и нейната диаспора в новия свят.

Въпреки всичко, благодарение на българското емигрантско училище, в Северна Америка израства втората значима генерация лидери. От 60-те години до края на XX век те ще поемат ръководството и с достойнство ще продължат дейността на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. Сред тях на първо място трябва да се споменат имената на Иван и Георги Лебамови и Афродита Ацева - от гр. Форт Уейн, на Виржиния Низамова - от Индианаполис и др. В продължение на близо 40 години те ще стоят начело на ЦК на МПО и ще оставят незаличима следа в цялостната еволюция на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. Техният път в патриотичното поприще тръгва от българското емигрантско училище.

Тази българска духовна институция в новия свят съществува и до днес в споменатите държави в непроменен вид.²² За нейното оцеляване изключително голямо значение имат натрупаният вече почти вековен опит и традициите, сред просветните дейци. Особено благодарение на исторически наложилото се разбиране сред емиграцията, че изучаването на майчиния език навсякъде по света е плюс и положителна атестация за високо културния човек, а не минус или срамен факт, в биографията на цивилизованата личност.

* * *

Обобщена цялостно, историята на българското емигрантско училище през XX век несъмнено трябва да се оцени като един от най-важните и най-интересните дялове на народната ни история, свързана със съдбата на българската диаспора в новия свят. За един век, в повече от 20 най-големи града на задкокеанските държави, където са концентрирани значителни български емигрантски колонии, тези скромни просветни институции, издържани и управлявани изцяло със силите на емиграцията, се превръщат в своеобразни „огнища на българщината“. Не би било пресилено, ако се каже, че след Българската православна църква, училището е онази институция, свързана с живота на емиграцията, за чието развитие българите в Новия свят са инвестирали най-много средства и се изразходвали най-много време и сили. Благодарение на емигрантското училище, елементите на българската национална култура (кирилската азбука, българския език, книжна, бит, фолклор и пр.) днес присъстват в мозаечните структури на едни от най-мощните цивилизации на планетата. Постиженията на българското емигрантско училище са незаменимо градиво и в идейната палитра на българския емигрантски патриотичен политически фронт, оставил златни страници в новата ни история през XX век.

Българското емигрантско училище се оказва една от най-жизнените форми за поддържане на българското духовно присъствие в Новия свят. Неговите традиции, възможности и перспективи определят едни от безспорните приоритети (като национален интерес), който българската държава трябва да преследва в бъдеще при поддържане на връзките си с емиграцията. Изпращането на учебници, учебни пособия и книги, е сравнително най-малката, но безспорно най-перспективната инвестиция, която трябва да се прави от страна на България, за да се осигури непрекъснатата връзка с новопоявяващите се млади български поколения в Новия свят. Така както правят всички европейски държави, а най-вече балканските съседи на България.

БЕЛЕЖКИ

1. Митев, Тр. Българската емиграция в Америка..., с.290
2. Трайков, В История на българската емиграция в Северна Америка. С.,1993, с.203
3. Митев, Тр. Българската емиграция в Америка..., с.54 и сл.
4. Народен глас, г. XII, 1 юни 1920г.
5. Пак там
6. Пак там
7. 25-годишен юбилеен алманах..., с.382
8. Пак там
9. Пак там с.383
10. Пак там
11. Пак там
12. Пак там с.384
13. Пак там
14. АСС-МРО, Fort Wayne, Ind. USA (протокол №4 на ПМО" Костур", 20 януари 1927), р 1-3.
15. I b I d e m(протокол №5 на МПО "Костур", 6 февруари 1927)р.1-2
16. I b I d e m(протокол №8на МПО "Костур", 13 март 1927)р.1-3
17. I b I d e m (протокол №9 на МПО) "Костур", 1 май 1927) р.1.
18. I b I d e m(протокол №10 на МПО "Костур", 17 май 1927) р.1.
19. 25-годишен юбилеен алманах..., с384
20. Пак там с.385
21. Пак там
22. Пак там

4. ВЕСТНИК „МАКЕДОНСКА ТРИБУНА“ – ФЛАГМАНЪТ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕМИГРАНСКИ ПАТРИОТИЧЕН ПЕЧАТ В НОВИЯ СВЯТ ПРЕЗ ХХ ВЕК

Една от най-отличителните черти на българската емиграция, появила се в Северна Америка през третата четвърт на XIX век, се заключава в обстоятелството, че почти всички от тези хора са завършили българските народни училища. Включително и родените в Македония, където училищната система се ръководи от Екзархията в Цариград. Поради това всички имат ясно българско национално самосъзнание. В продължение на няколко десетилетия упорит труд, българите в Новия свят постепенно стабилизират своите икономически позиции и пристъпват към изграждането на различни взаимоспомагателни, културно-просветни и патриотични организации. По-горе тази проблематика беше разгледана подробно. Тук се спираме върху нея само за да подчертаем факта, че в хода на изграждането на българския емигрантски патриотичен политически фронт печатните издания са важна част от родолюбивата дейност на емиграцията. През 1890 година в Ню Йорк са положени основите на първото българско патриотично дружество „България“. Негоните членове са предимно студенти и те не издават собствен вестник. Между 1899 и 1904г. по инициатива на Марко Калудов, Спас Шумков и Христо Недялков в Съединените щати е изграден първият български патриотичен политически съюз „Левски“, с 16 местни организации. Постепенно те се превръщат в първата родолюбива българска емигрантска патриотична политическа организация. Именно тя полага основите на българския емигрантски политически печат с патриотична насоченост. Съюзът „Левски“ издава първия вестник на български език в Новия свят – в. „Борба“.

На 12 септември 1907 г. в гр. Гранит сити, щат Илинойс, започва да излиза един от най-дълго просъществувалите вестници, издавани на български език в Новия свят, ангажиран трайно с всички политически структури, работили по линия на българския емигрантски патриотичен фронт. Това е вестник „Народен глас“. Постепенно той се превръща в седмичник и изиграва огромна роля за окончателното вътрешно сплотяване на емиграцията в единно, родолюбиво настроено обществено тяло. По същото време д-р Спас

Шумков издава в Гранит сити и в „Македония“.

Първата национална катастрофа става повод архимандрит Теофилакт, Марко Калудов и Жеко Банев да поемат инициативата и през септември 1913 г. в Чикаго е проведен Първият общобългарски емигрантски политически конгрес. Неговите делегати гласуват решение за създаването на нова патриотична организация - „Македоно-български народен съюз“. Той започва да издава четвъртия значим печатен орган на българския емигрантски патриотичен фронт - в. „Свобода“, редактиран от Жеко Банев.

Ньойският мирен договор от 27 ноември 1919 г. потвърждава териториалните граници, прокарани в Македония през 1913 г. и разпокъсва окончателно българския народ. Перспективите за национално обединение или създаването на самостоятелна държава Македония, с преобладаването на български етнически облик, се отдалечават за неопределено бъдеще. При така очерталата се необратимост на перспективата, македонската българска емиграция през 20-те години взема историческо решение: да уседне трайно в САЩ, Канада и Австралия, които се превръщат в „новите отечества“ за тази отломка на българската национална общност. По този начин представителите на българското емигрантско тяло в Новия свят демонстрират по неопровержим начин своето категорично несъгласие да се превърнат в поданици на изкуствено уголемените съседи на България – Сърбия и Гърция, по волята на великите сили- победителки.

От началото на 20-те години емигрантите масово приемат американско, канадско и австралийско гражданство и започват постепенно да „изтеглят“ своите семейства от Вардарска и Егейска Македония. В резултат само за пет-шест години тези три велики държави в Новия свят заемат съответно втора, трета и четвърта позиция, след свободна България, по броя на емигранти-българи. Северна Америка се очертава като регион, в който вече са налице исторически традиции, богат собствен политически опит и най-важното – икономически стабилна и активна, родолюбиво настроена диаспора. Фактори, които позволяват там да възникне един качествено нов – **„западен щит“** за защита на българските национални интереси на Балканите. (Под „източен щит“ емиграцията тогава разбира свободна България, чиято политика е насочена към всестранно подобряване положението на насилствено откъснатата част от нейното население). Най-важна роля, за извършването на този истински „исторически преход“ в цялостната дотогавашна родолюбива дейност на българската емигрантска диаспора зад океана, изиграва създаването на Македонската патриотична организация

(МПО). Нейните основи са положени на учредителен конгрес, проведен от 1 до 4 октомври 1922 г., в град Форт Уейн, щат Индиана.

За пръв председател на организацията е избран Атанас Стефанов, подпредседател – Траян Николов, временен секретар на ЦК – Михаил Николов, касиер – Атанас Лебамов и съветник Павел Ангелов. Същността и характерните особености на новата патриотична организация на македонските българи в Новия свят са отразени най-пълно в Устава на МПО. Член 3 на Устава дефинира основните средства на борбата и тактиката на организацията: „Организацията си служи със следните средства: организира в Съединените щати и Канада и другаде местни организации; издава **вестници**, книги и брошури за разпространение истината относно каузата на Македония и осветлява световното обществено мнение върху правилното разрешение на македонския въпрос; представлява каузата на Македония пред други страни и народи, законодателни тела, международни институции и общества чрез меморандуми, петиции, изложения, резолюции и пр.; влиза в съглашение с македонските легални организации в целия свят, борещи се за същата цел; влиза в сношения с организации на подтиснатите народи от Балканския полуостров с цел да се поведе обща борба за премахването на робството; устройва конгреси, събрания, сказки и разисквания за популяризиране целта на организацията; също предприема уреждане на прояви от културен, религиозен, социален и благотворителен характер”.¹ За официално седалище на ЦК на МПО е обявен адрес на ул. „Жон стрийт”, № 1801, гр.Форт Уейн, щат Индиана, САЩ.

Мащабно разработената политическа платформа показва пределно ясно, че МПО няма да може да изпълнява предначертанията си, ако не изгради собствена печатна база, в която да се реализира богатата гама от издания и документи, които се предвижда да бъдат разпространявани от нейно име. Ето защо като начало, още на Учредителния конгрес, е гласувано решение, организацията да започне най-напред да публикува периодично свой „**Бюлетин**”. В изпълнение на конгресното решение на 8 декември 1922 г. секретарят на ЦК Михаил Николов изпраща първото Окръжно писмо до местните структури на организацията. Поставена е задача да започне формирането на бюджета, чрез редовно изпращане на предвидения членски внос, за да може ръководството да се снабди със средства и да пристъпи към реална работа. На първо място да предприеме издаването на „Бюлетина”. Структурите по места се отзовават веднага. Така през декември 1922 г. ЦК на МПО вече разполага с необходимите парични средства, за да започне

и своята издателска дейност.

Най-напред е закупена първата пишеща машина с кирилски шрифт. С нея са написани най-ранните материали от името на новосъздадената патриотична организация на македонските българи. Набавено е и малко циклостилно устройство, предназначено главно за размножаване на текстове /най-вече на окръжните писма/, които ще се изпращат от името на ЦК до местните структури. Проведени са успешни преговори със стария деятел на българското емигрантско патриотично движение в САЩ - Жеко Банев. Той притежавал малката печатница на кирилица, инсталирана в Чикаго, на която до 1917 година се издава в. "Свобода". Той се съгласява да започне печатането на „Бюлетина“ на МПО. Сигналният екземпляр излиза през март 1923 г. и съдържа информация за тежкото положение на българите във Вардарска и Егейска Македония. Взето е решение „Бюлетинът“ на МПО да излиза веднъж в месеца. Така са положени основите на една качествено нова фаза от историята на българската печатна патриотична политическа пропаганда в Новия свят.²

Сравнително рядката поява на „Бюлетина“ (веднъж месечно) и негово ограничено разпространение, главно между местните структури на МПО обаче, налагат проблемът за бъдещето на организационния печат да се разгледа отново по време на Втория редовен конгрес на организацията. Той е проведен от 1 до 4 септември 1923 г. в залата на българската православна черква „Св. Стефан“ в гр. Индианополис, щат Индиана.³ За да се гарантира по-стабилен бюджетен приход, делегатите решават всеки член на МПО, освен месечния си членски внос, да започне да дарява и по една едnodневна надница в полза на организационната каса. Специално е разискван въпросът за необходимостта да започне издаването на „организационен вестник“. Появата на „Бюлетина“ се отчита като успех, който обаче не можел да удовлетвори амбициите на МПО да разгърне една много по-мощна, двуезикова пропаганда - чрез статии на български и на английски език, за да се увеличи ефекта от пропагандната патриотична дейност на организацията.

За редовното издаване на собствен вестник обаче, се изисква сериозна финансова и организационна подготовка. Ето защо, преценявайки правилно, че реализацията на идеята ще отнеме няколко години след конгреса, ЦК се разпорежда местните структури да се абонират за в. „Независима Македония“ и сп. „Илинден“, издавани в София. Задачата е изпълнена в указания срок. Така от есента на 1923 до 1927 г. ЦК на МПО компенсира частично негативите от липсата на свой собствен вестник. Чрез изданията, получа-

вани от София, емиграцията в Северна Америка има възможност да следи живота на своите събратя-бежанци в свободна България; черпи поуки от техния политически опит за подпомагане на собствения си идеен и организационен възход като неразделна част от единния патриотичен политически фронт, изграждан от македонските българи по света за борба срещу несправедливия Ньойски договор. Така, в продължение на около 4 години реално, изданията на легалните организации на македонската българска емиграция, издавани в София, играят успешно ролята на печатни трибуни в изявите на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Северна Америка. Работата, свързана с подготовката за създаването на собствената печатна база и вестник на МПО обаче, продължава с неотслабващо темпо.

Освен решенията на конгресите, влияние за това оказват и някои новопоявили се проблеми от ежедневната политическа практика. През зимата на 1924 г. в местните структури на МПО е проведен широк дебат за тяхното организационно активизиране. В хода на този колективен разговор става ясно, че на много от местните комитети им липсва организационен опит: как да провеждат редовно събранията на своите членове; с какви въпроси да се запълва дневният им ред; какви проблеми да се анализират най-често и как да се претворяват практически решенията, които се гласуват по места. Казано по друг начин, изпъква проблемът за необходимостта от „организационно политическо ограмотяване“ на местния ръководен кадър в организацията. Като се има предвид, че обстановката в САЩ и Канада се различава коренно от тази в България, след военния преврат извършен на 9 юни 1923 г. от Военната лига и Народния сговор, очевидно вестниците, идващи от София, не във всички случаи са били в състояние да „дадат правилния съвет за публични действия“ на емиграцията в Америка. На тази база още повече закрепва становището, че въпросите, свързани с формирането на трайни политически и организационни умения в средите на МПО, могат да се разрешават само с помощта на един собствен организационен вестник, който да се превърне в „трибуна“ за тяхното изясняване.

Освен това опитът, показал и някои чисто технически неудобства от перспективата МПО да разчита само на печатните издания, идващи от София. Най-напред броевете на „Независима Македония“ и „Илинден“ пристигали в Съединените щати минимум с 2-3 седмици след датата на тяхното отпечатване. Така, нерядко, важна информация по определени въпроси се появява при емиграцията в Северна Америка със закъснение. Освен това

някои пратки били загубени по пощата. С повече работа е свързана и процедурата за абониране на членовете за софийските издания, след това следвало изпращането на сумите в България, налагали се запитвания във връзка с нередовно получавани пратки и т.н. Все въпроси, свързани с губене на време и финансови разходи. Освен всичко друго, по време на дискусиата през зимата на 1924 г., членовете на МПО се изказват, че ако тяхната организация създаде свои нов печатен орган в Северна Америка, с това ще възникне още една „много висока трибуна“, която, прибавена към изданията в България, ще спомогне да се даде още по-широка гласност на истината по македонския въпрос сред цивилизования свят.

В хода на тази организационна дискусия, проведена през първата половина на 1924 г., се появяват вече няколко конкретни проекта, за това как практически да се разреши и проблемът със собствената патриотична печатна пропаганда. Например, местната организация „Костур“ на МПО от гр. Форт Уейн, предлага следната формула: до събирането на необходимите финансови средства за създаването на собствена печатна база, МПО да получава редовно изданията от София. Но да основе и свой официален политически орган, като започне да издава вестника си в „чужда печатница“. За целта всички членове на организацията да съберат по 5 долара като абонамент. С тази сума да се заплати на български печатар, работещ в Съединените щати, който да реализира изданието технически. Издателят обаче, да няма никакво право да се намесва в съдържанието на текста, за да се осигури адекватност на информацията, движеща се „от“ и „към“ ЦК на МПО. В случая очевидно се имат предвид главно старата и модерно оборудвана печатница на Васил Стефанов и Васил Граматиков, издаващи в „Народен глас“ в Гранит сити, или тази на Жеко Банев в Чикаго, която издава „Бюлетина“. Някои местни структури на МПО предлагат дори да започне използването и на издателските бази на малките американски градски вестници. В тях също можело да се публикуват отделни статии, съобщения или решения, които да подпомагат организационния растеж на патриотичните структури по места. При това чрез черпенето на опит и от американската политическа традиция и т.н.

На базата на това широко обсъждане, проведено в местните организации на МПО през първата половина на 20-те години, става възможно разработването и на окончателния план за създаването на собствена печатна база, която чрез изданията си, да разпространява идеите на организираната част от македонската българска емиграция в Новия свят. ЦК го опо-

вестява със специално окръжно писмо от 14 февруари 1924 година. За да е в състояние да постигне своите културно-просветни и пропагандни задачи, членската маса на МПО е призована да ускори работата си по набирането на фонда за създаването на собствена печатница. Набавянето на модерна печатарска техника най-добре би удовлетворило потребността да се издава организационния вестник; едно теоретично политическо списание на английски език, предназначено за англоезичния читател; политически мемоари, свързани с особено актуални теми по македонския въпрос; алманаси, годишни календари, бланки за кореспонденция и други канцеларски материали.

За да се постигне целта, членовете на МПО са поканени да положат основите на една собствена „корпорация“ – акционерно дружество. Нейният капитал да се събере чрез продажбата на акции, като стойността на отделната акция да е 20 долара. Надзорът върху управлението на корпорацията да стане колективно дело на членовете, които да избират по време на годишните конгреси на организацията едно „Управително тяло“ за ръководство на практическите дейности на дружеството. По този начин да се сложи край на дългогодишната практика – издаването на официалните вестници на българските патриотични организации в Северна Америка да се поверява на частни лица (издатели). Използвайки своето монополно положение в издателската ситуация, те често се намесвали и оказвали влияние върху политическата линия, следвана от вестниците, които печатали. Общата грижа за печатницата и колективния контрол над нея и вестника се очаквало да сплотят още повече членската маса на МПО вътрешно. И най-важното – да се гарантира една трайна сигурност за периодичността на печатната пропаганда на македонския въпрос сред анлоговорящия свят. Във въпросното окръжно ЦК заявява, че предлага само план. Той обаче трябвало да се обсъди подробно по време на предстоящия Трети редовен конгрес на МПО, след което щяло да стане имитирането на акциите и тяхната продажба.

Планът, разработен от ЦК на МПО, не остава в тайна. Информация за него получават и издателите на вестник „Народен глас“, излизащ в гр. Гранит сити от 1907 г., който има по това време славата на най-четеното българско издание в Новия свят. Ето защо на 20 юни 1924 г. неговите собственици Васил Стефанов и Васил Граматиков изпращат лично писмо до всички местни организации на МПО в САЩ и Канада /прескачайки обаче ЦК на организацията/. В своето възвание двамата издатели изразяват готовност, вместо МПО да издава нов вестник на български език, веднъж седмично

Стефанов и Граматиков да предоставят страниците на „Народен глас“ за нуждите на МПО.⁴

Настоятелствата на местните патриотични организации отминават това предложение без сериозно внимание по две причини. Първо, защото е пренебрегнато ръководното тяло на патриотичната им организация, факт, който противоречи на Устава на МПО. И на второ място, заради непоследователния и неизбистрен облик на вестник „Народен глас“, след Първата световна война. Тъй като Стефанов и Граматиков се стремят да продават изданието си на цялата емиграция, те постоянно дават възможност за изява върху страниците на техния вестник на най-различни възгледи. Често пъти много от материалите противоречели на ясната патриотична линия, която възнамерява да провежда вече ЦК на МПО като основна структура на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят.

Освен всичко друго в „Народен глас“ се пълнел и с много рекламни съобщения, което олекотявало сериозно тежестта му като политически, а особено като солиден теоретичен вестник, занимаващ се с политика. Не били налице и твърди гаранции, че Стефанов и Граматиков ще удържат на думата си да се занимават ежеседмично и с македонския въпрос. И то напълно безпристрастно - в смисъл, че няма да се намесват в линията, възприета от МПО. Съществували и опасения, че двамата опитни издатели в случая се стремели да си осигурят само допълнителни финансови приходи, защото ако МПО издаде свой вестник, това означавало хиляди българи в Северна Америка вече да не се абонираат за в. „Народен глас“. Поради това дискусиата в местните структури по „издателския въпрос“, в навечерието на Третия редовен конгрес на МПО, останала общо взето във вътрешно организационните си рамки.

Междувременно на 2 август 1924 г. в Съединените щати пристига активният деец на легалните бежански организации в България - Йордан Чкатров. Той носи препоръчително писмо, лично от Тодор Александров. Благодарение на това обстоятелство Чкатров е посрещнат изключително радушно от македонските българи в Съединените щати. Той се настанява в гр. Форт Уейн и от 12 август се включва в предконгресната дейност на местната структура на МПО - „Костур“. В средата на август е формулиран и дневния ред на предстоящия Трети конгрес. Документът е изпратен за обсъждане от местните организации. Членовете на МПО са поканени да обсъдят разработения план за създаването на „акционерното дружество“ с издателско предназначение: кой да бъде избран за секретар на ЦК, за да се

залови той за изпълнението на амбициозните начинания; да се обсъдят и предложат кандидатури и за главен редактор на бъдещия вестник на МПО; да се даде отговор на проблема – какъв общ политически термин да се възприеме за именуването на местните структури на организацията. До този момент някои се наричат „братства“, други „дружества“ - тоест, съществувало голямо и ненужно разностилие във вътрешно организационната терминология.

Предложеният дневен ред е обсъден през втората половина на август 1924 година. По въпроса за секретар на ЦК надделява мнението Третия конгрес да се обедини около кандидатурата на Чкатров. По това време той вече е известен с големия си ораторски талант и доказани организационни качества като политик-практик. По идеята за редактора на вестника надделява становище, че този въпрос е повдигнат преждевременно. МПО трябвало най-напред да реализира плана за създаването на собствената си печатна база. И чак когато тя вече съществува, тогава да се обсъжда „редакторския въпрос“. А това очевидно не можело да стане по-рано от една година, тъй като сериозната финансова сума все още не е събрана. Затова мнозинството смята, че разглеждането на кандидатурите за редактор и неговият избор трябвало да се остави за Четвъртия конгрес през 1925 г.

Третият редовен конгрес на МПО е открит на 31 август 1924 г. в гр. Форт Уейн, щат Индиана. Делегатите дават единодушната си подкрепа за плана, изработен от ЦК през февруари, във връзка със създаването на акционерното издателско дружество на организацията, което да се заема най-напред с редовното публикуване на официалния печатен орган на МПО. Утвърждава се становището, издателството да е дело и притежание на цялата организирана патриотична емигрантска общност. По този начин да се сложи край на едноличните, частни издателски предприятия, гравитиращи около българския емигрантски патриотичен политически фронт в миналото. До средата на 20-те години изданията на предишните български емигрантски патриотични политически организации се публикуват от частни издатели. Най-често тази роля изпълняват д-р Станислав Шумков, Жеко Банев и Марко Калудов. Този модел облекчавал ръководните тела на старите патриотични организации във финансово отношение. Но той не осигурявал трайна ритмичност и дълголетие на изданията. Защото осигуряването на печатаните материали не било задължителна дейност на местните структури на патриотичните организации, а преди всичко на издателите на вестника.

Освен всичко друго, някои от техните собственици в миналото са се домогвали предимно до личните си финансови изгоди, чрез „печатното обслужване“ на патриотичното движение. За да се сложи край на подобна практика в бъдеще, Третият конгрес на МПО гласува специална резолюция. В нея като илюстрация се използва непоследователното съдържание на в. „Народен глас“. По този начин този наистина влиятелен български емигрантски вестник окончателно е изтласкан от пропагандната дейност, реализирана от организираното патриотично движение на българската емиграция в Новия свят. От есента на 1924 г. в. „Народен глас“ постепенно се трансформира в културно-просветен и рекламен вестник на българската емиграция, произхождаща предимно от границите на свободната българска държава. Така е „разчистен терена“ за налагането на бъдещия официален печатен орган на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Северна Америка, чийто основен представител от средата на 20-те години на ХХ век вече е МПО.⁵

Делегатите на Третия конгрес гласуват решение за промяна и в седалището на ЦК от гр. Форт Уейн в гр. Индианополис. Съображенията, които надделяват в полза на Индианополис, са няколко. Като столица на щата Индиана, там се издават множество влиятелни американски вестници. Това обстоятелство позволява на ЦК да получава обилна информация, свързана с външната политика на Съединените щати, както и за обстановката в Европа и света. Подобен факт се преценява като изключително важно обстоятелство за качеството на обзорните материали, които ще се публикуват в бъдещия организационен вестник на МПО. От друга страна резидирането в щатската столица е по-престижно, от гледна точка авторитета и влиянието на МПО и разпространяваните от нея печатни материали. Освен всичко друго, там се намира една от най-многолюдните и активни български емигрантски колонии със собствена черква – „Св. Стефан“.⁶

На Третия конгрес са извършени важни промени и в състава на ЦК. Тъй като мнозинството от основателите на МПО живеят във Форт Уейн и не са в състояние да изоставят своите бизнеси в този град, те не могат да се преселят в Индианополис. Затова за нов председател на МПО е избран Пандил Шанев, за секретар Йордан Чкатров, касиер - Таше Попчев и съветник Лазар Киселинчев. На 5 септември Третият конгрес е закрит с пламенни речи, произнесени от Чкатров и Лазар Киселинчев. Чкатров обещава, че решението за създаването на собствена издателска база ще бъде реализирано в скоро време, тъй като тя ще изпълни с истински смисъл предназначението

на МПО като продължител на каузата, защитавана от българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. А Лазар Киселинчев разяснява подробно предимствата, произтичащи за патриотичното движение от това, че официалният орган на МПО ще бъде колективно дело на целия съюз. А не частно предприятие, чийто собственик ще прави компромиси със съдържанието, за да си гарантира предимно финансовата печалба. В заключение Киселинчев предлага – в перспектива МПО да набере необходимия фонд и за построяването в някой град на Съединените щати и на един „Народен дом“ на българите в Америка. Там „да има места за редакцията и канцеларията на ЦК, приспособено място удобно за провеждането на конгреси и пр.“

В науката вече е доказано, че с решенията на Третия конгрес на МПО се маркира края на първия и началото на втория етап в историята на българската патриотична пропаганда в Новия свят между двете световни войни. До 1924 г. съюзът на МПО преодолява най-сериозните затруднения, свързани с началото на неговото политическо прохождение. Песимизмът и някои колебания, че в Новия свят не е възможно да бъде изграден един мощен, постоянно действащ пропаганден център от българи, в защита на историческата истина за Македония, отстъпват място на оптимизма, градивното политическо съзидание и пропагандното настъпление.

След закриването на Третия конгрес ЦК на МПО се премества от Форт Уейн в гр. Индианополис. Кантората му е установена на централната градска улица „Вашингтон“, №561. Междувременно от България пристига вестта за убийството на Тодор Александров. Тя внася временно объркване сред някои местни организации на МПО, тъй като от събитията дейно се възползват представителите на българските емигрантски комунистически групи в САЩ и Канада. В техните среди за пръв път е развита тезата за „фашисткия“ характер на ВМРО и „престъпната терористична дейност“, която тя развивала на Балканите. Тези две формулировки, /лансирани от българи/ прозвучават твърде тревожно при условията на американската демократична политическа традиция, фаворизираща предимно легалните, демократични методи на политическа дейност.

За да стабилизира положението в съюза и да продължи изпълнението на конгресните решения, новоизбраният секретар на ЦК - Йордан Чкатров, предприема веднага една двумесечна обиколка между местните организа-

ции в САЩ и Канада. Навсякъде той държи пламенни речи за необходимостта членовете да не се поддават на отчаянието, а да продължават уверено по избрания път. Бъдещите успехи на МПО се сочат като най-достойно продължение на делото, завещано от национално освободителното движение в „старя край“ и дейците на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Северна Америка от предвоенния период.⁷ На място Чкатров събира членския внос и едnodневните надници като дарения, правени от членовете в полза на издателския фонд. Така в края на 1924 г. в касата на ЦК на МПО вече са събрани над 1000 долара „свободна сума“, специално предназначени за предстоящото създаване на издателската база.

За да се неутрализира враждебната пропаганда, разгърнатата от страна на българските емигрантски организации с прокомунистическа ориентация, във връзка с убийството на Тодор Александров и започналата криза във ВМРО, Чкатров прави промени и в издателската политика на МПО. Започва корекции и в дотогавашните методи, използвани в политическата пропаганда на организацията. Първите стъпки са осъществени чрез разпространението на „Бюлетина“ на МПО. Най-напред Чкатров увеличава неговия тираж. По този начин той започва да го изпраща вече не само до местните бюра, а и на всеки член на съюза. За целта за пръв път е въведен и абонамент.

За да се увеличи ефектът на противодействието срещу активизираната антипатриотична пропаганда от прокомунистическите организации, издателят на Бюлетина - Жеко Банев, е склонен да се премести от Чикаго в Детройт. Там той инсталира частната си печатница на ул. „Ръсел“, №537. През 20-те и 30-те години Детройт е един от най-големите центрове на индустриалния пролетариат в Съединените щати. Поради това, там е седалището и на ръководния център на българските емигрантски комунистически групи. Идеята на Чкатров е чрез издаване и разпространение на Бюлетина на МПО, именно в Детройт истината за българското патриотично движение в Новия свят да стане по-разбираема за емиграцията. А оттам да намалее чувствително ефектът и от пропагандата на българските комунистически структури. По същото време Лазар Киселинчев въвежда за пръв път практиката, особено важни статии, свързани с политиката на МПО по македонския въпрос, които се публикуват в „Бюлетина“, да се превеждат и на английски език.⁸ Така започва разпространението на материалите, обслужващи българската патриотична пропаганда и сред определени среди в САЩ и Канада заинтересувани от балканската политическа проблематика.

/Изданието се дарява в университетските библиотеки, редакции на печатни медии, градски библиотеки и др.),

Наличието на финансов ресурс и особено усложнилата се обстановка за емигрантския патриотичен политически фронт след убийството на Тодор Александров, налагат с още по-голяма категоричност нуждата от създаването на собствена печатна база на МПО. През зимата на 1925 г. местните организации на съюза изявяват вече готовност да започнат да закупуват и акции от проектираната издателска корпорация. Междувременно обаче, се появява една непредвидена трудност. За да получи официално разрешение за имитирането на ценните книжа, МПО, резидираща вече в Индианаполис, трябвало да бъде официално „инкорпорирана“ /т.е. регистрирана/ от централната власт на този щат. Това означава – регистрирана от държавните власти като легално юридическо лице с идеална цел, което да е в състояние да организира разпродажбата на ценните си книжа. Дотогава организацията няма право да имитира акции, ако не желае да попадне под ударите на закона. В случая по същество се налага воденето на едно административно дело в съда, което отнема около половин година.

Регистрацията на МПО като законна, легална демократична политическа организация приключва на 6 юли 1925 година. С официално издаден „афидавид“ - документ от типа на нотариалните актове, подписан от държавния секретар на щата Индиана, е прокламирано правото на съюза на МПО да се смята и третира като официално юридическо лице. Така ЦК на МПО получава възможност да предприема всякакви легални обществени инициативи, съобразени със законите и Устава си. Благоприятното уреждане на юридическите подробности, свързани с предпоставките за създаването на българския пропаганден център в Индианаполис, приключва през втората половина на 1925 г. Така че, в навечерието на Четвъртия редовен конгрес на МПО процесът за закупуването на печатната база продължава. Към септември редица местни организации се изказват ясно и за необходимостта – първият редактор на бъдещия организационен вестник да се покани от София. Това да е някой вече утвърдил се журналист, измежду най-изявените и опитни български публицисти, свързани със Съюза на македонските братства. Членовете на МПО са на мнение, че сред македонската българска емиграция в САЩ и Канада по това време все още няма подходящо опитно лице - журналист.

Междувременно, докато се подготвя и гледа делото около официалната регистрация на МПО като политическа структура на гражданското обще-

ство в щата Индиана на Съединените щати, през пролетта на 1925 г. Йордан Чкатров провежда втората си обиколка из онези градове на САЩ и Канада, в които вече съществуват многолюдни поселения от македонски българи.⁹ В нейния ход той основава още 4 местни подразделения на съюза в Детройт - щат Мичиган, Гранит Сити и Медисън - щат Илинойс, и Лакавана. Така че, МПО се явява на Четвъртия си редовен конгрес, открит на 6 септември 1925 г., с 23 редовно функциониращи местни патриотични политически структури в САЩ и Канада.

На конгреса е дадена висока оценка за извършената градивна дейност от Йордан Чкатров. Формулирана е и официалната теза на МПО във връзка с убийството на Тодор Александров. Събитието е оценено като опит на Коминтерна да постави под свой контрол освободителното движение на македонските българи, за да го използва „в своите революционни опити“. За целта ВМРО трябвало да бъде обезглавена и поради това Тодор Александров бил компрометиран. Тази външна намеса в дейността на общобългарския емигрантски патриотичен политически фронт налагала още повече да се активизира пропагандната дейност на МПО. Излезлите четири нови броя от „Бюлетина на МПО“ между Третия и Четвъртия конгрес са оценени като сериозно постижение в пропагандата на истината по македонския въпрос в Новия свят. Подчертава се, че изданието като цяло подпомага и организационния растеж на съюза. За пръв път обаче е констатирано, че липсата на собствена печатница започва да пречи за редовното излизане и на това, все още единствено периодично издание на МПО - Бюлетина. В резултат е гласувана резолюция, че обстановката след Четвъртия конгрес налага, с още по-голяма сила, необходимостта да продължат усилията за създаването на собствената печатна база, в която на първо време да започне публикуването на политически вестник.

Формирана е специална комисия, която да разгледа проблема и да излезе с официално предложение за бъдещото седалище на печатната база на МПО. Упълномощените делегати дебатирали около две кандидатури - Индианаполис и Питсбърг. При гласуването обаче мнозинство получава тезата - седалището на издателството да бъде град Индианаполис, за да съществува непосредствена връзка между ЦК на МПО и издателската дейност на организацията. Делегатите на Четвъртия конгрес гласуват решение, според което официалното регистриране на МПО позволява на ЦК вече да започне подготовката за практическото имитиране на акциите, от чиято разпродажба се очакват основните приходи за закупуването на печатницата.

Отчетено е, че до този момент е декларирана готовност от страна на членовете да бъдат закупени 288 акции, от които в касата на ЦК да постъпят 5760 долара. Основната практическа дейност по непосредственото изграждане на издателската база обаче, е формулирана като главна задача на организацията през предстоящата 1926 година.¹⁰

За пръв път по време на Четвъртия конгрес се води политически дебат и за името на бъдещия вестник на МПО. Изказани са няколко различни предложения. Търси се формулировка, която да не противоречи на легалистките настроения на американското обществено мнение и политическите традиции на страната. В същото време да не се повтарят вече издавани вестникарски заглавия, но още от пръв поглед главата на изданието да говори и за същността на каузата, която вестникът защитава. В последна сметка надделява становището бъдещият официален печатен орган на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Северна Америка да се нарича в-к „Македонска трибуна“. Делегатите гласуват пълномощия на ЦК да изработи устав за управлението на акционерното дружество, което предстои да се формира и за ръководството на издателската дейност.

След конгреса ЦК пристъпва към изпълнението на възложените му задължения. Изработен е „Проектоустав“ на акционерното дружество, което е наречено „Македониян трибюн Ко“. Документът предвижда номиналната стойност на една акция да възлиза на 10 долара. По този начин да се даде възможност на максимален брой членове на организацията да закупят ценни книжа и така начинанието да се спонсорира по-бързо и демократично. За да се избегне монополът обаче, в устава е фиксиран и максимален брой акции. Не се разрешава едно лице да притежава повече от 10 акции. Ценни книжа от дружеството могат да притежават само членовете на МПО - мъже и жени. Уставът предвижда сключването на договор с банката, в която ще се съхранява капиталът на издателската компания, за да не се разрешава отпускането на парични средства извън нуждите на издателската дейност.¹¹

В края на септември 1925 г. ЦК на МПО прави постъпки пред съдебните власти в град Индианаполис за инкорпорирането (узаконяването) и на акционерното дружество „Македониян трибюн Ко“ - вече като производено предприятие – издателство, което да се заеме на първо време с публикуването на организационния вестник. На 21 септември 1925 г. ЦК на МПО изпраща официална покана до известния български журналист в София - Кръстю Велянов, да заеме поста главен редактор на в. „Македонска трибуна“. Изготвено е и Окръжно №1, което е изпратено до местните структури на съюза.

В него членовете на МПО са запознати подробно с извършеното след Четвъртия конгрес и са приканени да обсъдят проектоустава на акционерното дружество и да организират кампанията по изкупуването на полагащите им се дялове от неговите акции. На 9 октомври 1925 г. ЦК публикува последния брой и на „Бюлетина на МПО“, в който са поместени резолюциите на Четвъртия конгрес и резюмета на основните решения, за да се облекчи дейността на структурите по места.

От октомври до декември 1925 г. местните организации на МПО провеждат десетки политически събрания. Членовете са запознати подробно със същността на новите решения и характера на свързаните с тях документи, за да се осмислят и произтичащите от там задачи. За да разяснява специално процедурата по набирането на капитала за акционерното дружество, съветника в ЦК на МПО - Лазар Киселинчев предприема по това време специална обиколка из щатите Ню Йорк, Охайо, Илинойс и Пенсилвания. Там той посещава патриотичните организации във Форт Уейн, Чикаго, Ленсинг, Детройт, Лорейн, Сиракуза, Хемънд, Толидо и Олбъни. По същото време ЦК работи активно за узаконяването на акционерното дружество.

През януари 1926 г. усилията се увенчават с успех. Властите в Индианаполис дават разрешение в града да се основе акционерното дружество „Македониян Трибюн Ко“ с начален базов капитал от 10 000 долара. Незабавно са емитирани акции с номинална стойност от 10 долара, които са снабдени с всички атрибути на ценните книжа. Като отличителен знак в горния ляв ъгъл на акциите е отпечатана картата на Македония. Вписването на конкретните акционери върху бланките започва през втората половина на януари 1926 г. Формирано е и „Временно управително тяло“ на акционерното дружество „Македониян Трибюн Ко“. В него влизат Пандил Шанев, Гел Сърбинов, Таше Попчев, Кирил Чалев, Георги Хаджиев и Димитър Медичков.¹² Практически новооснованото акционерно дружество с издателски предмет на дейност е възглавено от ЦК на МПО, с изключение на секретаря Йордан Чкатров. Той няма право на пост в управителния орган на издателската компания, тъй като не е гражданин на Съединените щати. Докато останалите вече имат официален американски граждански статут.

Основната политическа задача, с която са ангажирани местните структури на МПО през пролетта и лятото на 1926 г. е донабирането на необходимия акционерен капитал, чрез изкупуването на акциите. Положените усилия дават добри резултати. Това се доказва от факта, че някои местни структури, като МПО „Костур“ в гр. Форт Уейн например, вече е в състояние

да заделя суми в порядъка от 1200 долара за отпечатването и на самостоятелни „Отворени писма“, които се разпространяват сред емиграцията, за да агитират за успеха на набирателната кампания. Това е една сериозна за времето си сума като се има предвид, че дневната надница на работник в американските фабрики тогава варира от 1,5 до 3 долара. От Форт Уейн са разпространени общо 7 „Отворени писма“. Подобни инициативи несъмнено подпомагат сериозно кампанията, около набирането на базовия дружествен капитал.

Централна тема по време на тържествените чествания и свързаните с тях лекции и беседи, във връзка с отбелязването празника на славянската писменост и култура през май 1926 г., е бъдещето на „Македониян Трибюн Ко“. За окончателното приключване на набирателната процедура, свързана с капитала, много голяма роля изиграва и третата организационна обиколка, реализирана от секретаря на ЦК на МПО - Йордан Чкатров. От февруари до юни 1926 г. той посещава онези градове на Съединените щати, където съществуват големи поселения от македонски българи.¹³ С някои местни организации на МПО се срещат още Лазар Киселинчев, Жеко Банев, Никола Митров и други активни дейтели на българския патриотичен емигрантски фронт в Северна Америка. Те също съдействат за напредъка на кампанията по набирането на основния капитал на „Македониян Трибюн Ко“. В резултат в навечерието на Петия редовен конгрес на МПО през септември 1926 г. ЦК на организацията отчита, че освен нужните 4000 долара за издръжката на ръководното тяло (наем за помещенията на ЦК, канцеларски потреби, заплатата на Йордан Чкатров и др.), за пръв път през тази година в касата на организацията се е появил и финансов излишък, извън набирания капитал за издателското дружество.

Петият конгрес на МПО, открит на 6 септември 1926 г. в гр. Харисбург, Пенсилвания. Делегатите констатираха с удовлетворение големия напредък, отбелязан от организационното реструктуриране на българския емигрантски патриотичен фронт през изтеклия отчетен период.¹⁴ Прави се извод, че МПО се е превърнала вече в реален политически фактор и достоен партньор на Съюза на македонските братства в София, в общата борба за защита каузата на македонските българи. Въпреки пораженията, нанесени от Ньойския договор, вече можело да се говори за възстановяване на общобългарския емигрантски патриотичен политически фронт за защита на българите в Македония. Централната тема и в отчетния доклад, и в конгресната дискусия, естествено е предстоящото издаване на така очак-

вания вестник „Македонска трибуна“. Делегатите са информирани, че поради лични затруднения Кръстю Велянов, поканен официално от Четвъртия конгрес за главен редактор на вестника, не може да пристигне в Америка. В отговора си обаче, той препоръчал на ЦК да го замести не по-малко популярния вече български журналист - Борис Зографов. Той междувременно приел отправеното и към него предложение от името на ЦК. Делегатите са информирани, че се очаквало Зографов да пристигне в Съединените щати до края на 1926 г. Неговата кандидатура е гласувана и одобрена с пълно единодушие от делегатите на Петия съюзен конгрес. По този начин между двата полюса на общобългарския емигрантски патриотичен фронт - този в България и другият в Северна Америка е осъществено ново, ценно единство в името на общата кауза.

ЦК на МПО дава подробен отчет и за създаването на акционерното дружество „Македониян Трибюн Ко“. Съобщен е и състава на Управителното тяло на дружеството, който чрез гласуване получава официален мандат от делегатите на конгреса, да представлява организацията при управлението на компанията. Специална благодарност е изказана към местните патриотични организации в Торонто (Канада) и Индианаполис (САЩ), където са закупени най-много акции. Обсъдена е идеята да се организира и една вътрешно организационна лотария. Наградата на печелившия да бъде един автомобил „Бюик“, за да се осигурят допълнителни финансови постъпления. Конгресът препоръчва, до появата на официалния организационен вестник, да продължи издаването на „Бюлетина“ на МПО. Въпреки неритмичното му излизане и сравнително високи издателски разходи, той все пак запълвал празнотата при отсъствието на политически вестник, ангажиран специално със съдбата на македонските българи.

За пръв път по време на Петия конгрес на МПО е обсъдена и идеята за откриване и на „книжарница на съюза“. Тя постепенно да се превърне в главен разпространител в Съединените щати и Канада на литературата, свързана с освободителните борби в Македония. Така всеки, който се интересува от Балканите и конкретно от българската проблематика в тази част на Европа, предварително да е наясно от къде може да си набави нужните му книги, списания и вестници в Америка. В случая се имат предвид главно университетски професори, журналисти, учители, експерти по европейска и блискоизточна политика, представители на протестантската църква, имаща мисии на Балканите, приятели на българския народ и др. Предвиждало се в книжарницата, освен изданията на МПО, да се продава също така

и научна и политическа литература, получавана от България.

Петият конгрес завършва с гласуването на обширна обща политическа декларация. В нея организираната, патриотично настроена част от българското емигрантско тяло, изказва дълбоката си благодарност към правителствата и народите на Съединените щати и Канада. След Парижката мирна конференция те единствени са предоставили неограничени възможности за открито разпространение на истината за съдбата на българското население в насилствено разпокъсаната Македония през 1919 година. Подобна благоприятна ситуация за пробългарска политическа пропаганда по това време не съществува в нито една друга от великите сили в Европа. Напротив. В документа се подчертава, че техните правителства полагат системни и целенасочени усилия в точно обратната посока - да заглушат гласа на истината по македонския въпрос.¹⁵

Вниманието на ЦК и на членската маса на МПО през есента и зимата на 1926-1927 г. е насочено изцяло към официалното стартиране дейността на акционерното дружество и издаването на политическия орган на съюза - в. „Македонска трибуна“. През октомври и ноември ЦК провежда първата общосъюзна лотария с голямата награда - лека кола „Бюик“. Разпродадените билети позволяват да се събере сума от около 2000 долара. На 30 ноември се тегли печалбата. Късметлия се оказва билет №6, изтеглен от члена на МПО „Илинден“ в Ню Йорк - Атанас Шинков. На 1 януари 1927 г., ръководен от патриотични подбуди, Шинков се отказва от автомобила и подарява сумата, предвидена за неговото закупуване, на капитала на „Македоният Трибюн Ко“.¹⁶ Този благороден жест позволява на ЦК на МПО в началото на 1927 г. да събере минималния дружествен финансов фонд, за да закупи основните машини нужни за печатница. Те включват една линотипна печатарска машина, една преса, електрическа набиращка и останалите допълнителни съоръжения, нужни за нормалното протичане на издателския процес.

По финансови съображения е взето решение на първо време да не се строи специално здание за съюзната печатница, редакцията и експедиторската служба. Като по-изгодно е преценено да се вземе под наем едно помещение в град Индианополис. Назначен е и първия щатен печатар - македонски българин, с немалък опит в книгопечатането. С решение от декември 1926 г. ЦК задължава всички местни организации на съюза да абонират своите членове за вестник „Македонска трибуна“. Разпоредено е също така отпечатването на бланки, картички, покани и всякакви канцеларски материали в бъдеще да се възлага само на „Македониян Трибюн Ко“, за да се

осигурява работа на машините, а и приходи за организацията. Междувременно ЦК поема пътните разноски на бъдещия редактор на в. „Македонска Трибуна“ - Борис Зографов. В края на декември 1926 г. той тръгва от София и на 5 януари 1927 г. пристига в Индианаполис.

През януари 1927 г. ЦК избира окончателно подходящо помещение, на ул. „Саут уест стрийт“, №20, което е взето под наем за издателството. След преодоляване на известни затруднения печатарската техника е закупена, транспортирана е до Индианаполис и е инсталирана в сградата. Първоначално има решения първият брой на „Македонска трибуна“ да излезе на 20 януари, но поради закъснението, свързано с доставката на машините, се налага известно отлагане. Годишният абонамент е определен на 3 долара, а пред местните настоятелства е поставена задача да работят за привличането на абонати и между все още неорганизираната част от българската емиграция в Северна Америка. За да се избегнат възможни нередности, свързани с получаването на вестника, ЦК на МПО изисква местните структури да изпратят точните адреси на абонатите във всички градове на Съединените щати и Канада, където предстояло да се появява редовно, новото политическо издание на български език.

Междувременно Борис Зографов влиза веднага в изпълнение за своите задължения като главен редактор на в. „Македонска трибуна“. По негов проект е одобрен дизайнът на изданието. В главата на вестника - най-горе, на литературен български език, с красив едър шрифт е записано „Македонска трибуна“, а под заглавката текстът е преведен и на английски език. Отдолу вляво е изписано „Орган на македонските политически организации в С. щати и Канада“. А в дясно същият текст - на английски език. В левия и десен горен ъгъл, над заглавието (съответно на български и на английски) е написано, че вестникът излиза всеки четвъртък, а годишният му абонамент е 3 долара (за шест месеца - 2 долара). Под линия в заглавката се посочват дата и година на поява на изданието и адреса на редакцията.¹⁷ Решението вестника да излиза в четвъртък не е случайно. Идеята е след като поредният брой се изпрати на абонатите, през петъчния и съботния ден, той да пристига при своя получател. Така в свободния неделен ден читателите да имат възможност свободно да се запознаят и обсъдят онова, което вестникът им е донесъл като нова информация.

След като всичко е подготвено напълно, на 10 февруари 1927 г. от печат излиза брой първи на вестник „Македонска трибуна“. Уводната статия там е озаглавена „Македонска трибуна“ и е написана от Борис Зографов. В нея

се прави преглед на усилията, положени от МПО, за създаването на печатната база и осигуряването на благоприятни условия за редовното издаване на новия патриотичен вестник; подробно е изложена програмата на изданието – да работи за разпространение на историческата истина, свързана с неправдата, наложена от великите сили над Македония по време на Парижката мирна конференция; да се изучава и популяризира историята и натрупания политически опит от изминалите борби за свобода; да се възкресят подвизите на мъчениците, положили кости за свободата и независимостта на своето отечество; да се работи за популяризирането на хуманни демократични политически идеи, за изграждането на един по-справедлив международен ред на Балканите, при които способностите на македонските българи да получат възможности за изяви, подобно на останалите свободни народи в тази част на Европа; вестникът обещава, че ще работи за издигане на качествено ново равнище организационния живот на МПО като постоянно ще обобщава натрупващия се опит, ще се предлагат и обсъждат различни творчески идеи и инициативи; особено внимание ще се обръща на задачата да се съхрани **„светата ни привързаност към националното име“**. Изобщо, обобщава Зографов, „с издаването на новия вестник се запълва отдавна чувстваната празнина в живота на тукашната емиграция. Той ще бъде защитник на нейните интереси в името на Македония и ще посочва истинския път за постигането на нейното освобождение“.¹⁸ Каквато е крайната цел на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят от момента на неговото основаване в края на XIX век.

С появата на вестник „Македонска трибуна“ започва качествено нова фаза в цялостната история на организираното патриотично движение на българската емиграция и на нейната родолюбива пропаганда в Новия свят. Всяка неделя в домовете на тази солидна отломка от българското национално тяло се появява вестник, който се издава на литературен български език. Борис Зографов налага вътрешна структура на изданието, която предлага четива от най-разнообразно естество. На първа страница обикновено се поместват важни документи на ЦК на МПО. Те се озаглавяват различно (окръжни писма, декларации, възвания, решения, разпореждания). Така ръководството на организацията вече е в състояние да поддържа постоянна връзка с местните си структури; както и да ръководи по-оперативно текущата политическа активност на членството.

На втора страница се помества богата информация, свързана с положението в Европа и на Балканите. Особено внимание се обръща на съобще-

ния, разпространявани от световните информационни агенции за преследвания, съдебни процеси или политически убийства на българи в границите на Югославия и Гърция. На трета страница преобладават материалите, свързани с живота и инициативите на местните структури на МПО. Изпращат се дописки за проведени събрания, обсъждания на задачи поставени от ЦК, избора на нови ръководни тела по места, обявяват се имената на абонатите на вестника и т. н.

Във връзка с редовното поддържане специално на трета страница възниква т.нар. „кореспондентски въпрос“. Налага се всяка местна организация на МПО да определи някой от своите най-грамотни членове, който периодично да изпраща писмена информация в редакцията на вестника. Тъй като в началото сред емиграцията липсвал богат опит в това отношение, а и мнозинството от емиграцията се занимава с търговия или работи по фабриките, Борис Зографов непрекъснато отправя съвети как да се събере нужната информация; как да се подредят фактите в нея; по какъв начин да се направят изводите. При това той щедро се ангажира да редактира всеки ново получен материал, така че той да бъде приведен в достатъчно приличен вид за публикуване. Благодарение на тези усилия, положени от страна на главния редактор на в. „Македонска трибуна“, емиграцията, освен че се учи „да мисли зряло върху политиката“, да обсъжда различни алтернативи и да взема решения по важни политически въпроси, започва „и да пише текстове с политическо съдържание“. Те са свързани с всички страни на дейността реализирана от българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. Казано по друг начин, издигнато е равнището на вътрешно организационният политически дебат и онова, което обикновено се нарича равнище на политическата култура.

Четвъртата страница най-често се заделя за културно просветна информация: печатат се откъси от книги с историческо съдържание; спомени на дейци участвали в освободителните борби в Македония; разказват се развлекателни истории; постепенно там започва да навлиза и „младежката тематика“. От първата половина на 30-те години проблемът за насоките, в които трябва да се възпитават децата на емиграцията, постепенно изпъква като първостепенна задача за МПО. Вече става дума за духовния облик на тези млади македонски българи, родени в САЩ и Канада, след масовото задомяване на изселниците, извършено в началото на 20-те години, които вече навлизат в активна възраст. ЦК на МПО поставя задача в. „Македонска трибуна“ да работи за изясняване и на формулата, за патриотичното въз-

питание и на първата генерация българи, родени и израснали вече на американския континент. А за да може вестникът да се разпространява и сред определени американски институции, свързани по някакъв начин с Балканите, през първата половина на 30-те години е осъзната необходимостта периодично да се печата и т.нар. английска страница. Това обикновено е четвъртата страница, на последния брой за месеца. В нея се публикуват резюмета на най-важните материали издавани от МПО, които биха заинтересували учените, журналистите, политическите анализатори и църковните дейци, интересувани се от Балканите.

Още в края на 20-те години в „Македонска трибуна“ се превръща в арена за активно обсъждане и на редица качествено нови инициативи реализирани от българския емигрантски патриотичен политически фронт в Северна Америка. Особено голямо внимание е отделено например на „училищния въпрос“, за който се говори подробно по-горе. Той възниква, във връзка със споменатата поява на многолюдното младо поколение, родено и израснало в Съединените щати и Канада. Животът и законите на двете държави налагат тези деца от български произход да посещават задължително американските и канадските училища. Само така те биха могли да се реализират в перспектива практически в живота. В същото време обаче, там преподаването е само на английски език. Ето защо още през 1927 г. подробно е обсъдена идеята и започва създаването и на „българските народни училища“ в Съединените щати и Канада. Не само при местните православни църкви, но и като младежки подструктури на българския емигрантския патриотичен политически фронт.

Вестник „Македонска трибуна“ непрекъснато следи развитието на „народното ни училищно дело“. По страниците на вестника се печата подробни описания, как са организирани класните стаи, как да се преподава по впечатляващ начин българска история, български език, география и българското народно творчество. Благодарение на тази народополезна, просветителна функция, с която се ангажира в „Македонска трибуна“, българското емигрантско училище през 30-те години на ХХ век се налага постепенно като една от най-важните и трайни форми за съхраняване на националното самосъзнание и сред втората генерация българи, израснала вече изцяло на англоезичната културна среда на САЩ и Канада.

Вестник „Македонска трибуна“ изиграва незаменима роля и за цялостното налагане на самобитния, български културен цикъл в космополитните духовни условия, при които живее емиграцията в Северна Америка. Той

обикновено започва с подробното отразяване на начина, по който българите посрещат Коледните празници. През април централен акцент в културната хроника на изданието заемат материалите отразяващи великденските тържества, организирани по инициатива и под ръководството на местните структури на МПО. Изключително важен акцент, „Македонска трибуна“ поставя на отразяването празника, свързан с честването делото на светите братя Кирил и Методий. Като правило на този ден българите в Новия свят не работят. В народните училища се провежда годишният изпит на децата, които демонстрират наученото през годината по български език, история и география. Поят се възрожденски и училищни песни. А кореспондентите по места отразяват тържествата с най-големи подробности.

Денят 2 август - датата, на която е обявено Илинденското въстание, постепенно се превръща в нещо като „втори национален празник“ за българите в Северна Америка. /Официалният национален празник на САЩ е 4 юли./ За целта вестник „Македонска трибуна“ задължително публикува биографични статии за Гоце Делчев, Дамян Груев, Тодор Александров и останалите ръководители, герои и ратници, дали живота си в борбата за освобождението на Македония. По места се провеждат паметни събрания, на които емигранти, взели участие във въстанието, разказват спомени за своя личен принос в освободителните борби. ЦК на МПО задължително организира официална траурна панихида в черквата „Св. Стефан“ в град Индианополис. След това цялата дейност, реализирана във връзка с 2 август, се обобщава в подробни материали, които се публикуват в няколко поредни броя на вестника. Особено ценни са онези текстове, в които емигрирали българи, участвали в Илинденското въстание, разказват своите спомени за паметните събития от 1903 година. Информация за тези моменти от развитието на революционния процес в Македония, може да се открие само върху страниците на вестник „Македонска трибуна“. Защото освен разказването на своите спомени тези знайни и незнайни българи не оставят друго лично мемоарно наследство. Най-голям принос за тематичното разнообразяване на вестника, след Борис Зографов (през 1930 г. той се завръща в България), изиграват следващия редактор Любен Димитров и Христо Низамов, секретарите на ЦК Асен Аврамов и Петър Ацев, председателят на ЦК Иван Лебамов, дълго годишния касиер на ЦК Георги Лебамов, а в най-ново време г-жа Виржиния Низамова.

Вестник „Македонска трибуна“ се превръща в мощен и неунищожим мост за поддържане жива връзката между македонската и българска еми-

грация в Новия свят и нейните братя в свободната българска държава. В международната страница на изданието непрекъснато се поместват информации за политическите събития в България; за различните инициативи, предприемани от правителствата в София пред ОН или Великите сили, за облекчаване съдбата на българите във Вардарска и Егейска Македония; с изключителен интерес се следи дейността на онези представители на българската наука, които се занимават с академичното изследване на важни въпроси от историята и културата на Македония.

По разбираеми причини най-детайлно са отразени събитията свързани с кризата обхванала ВМРО след убийството на Тодор Александров; борбите, водени от българските патриоти във Вардарска и Егейска Македония; културно-просветната и политическа дейност развивана от Съюза на македонските братства в София и разбира се от „Македонския научен институт“, ръководен от проф. Любомир Милетич. Неговите издания и особено сп. „Македонски преглед“ се реферират често върху страниците на вестник „Македонска трибуна“ с препоръката те да бъдат закупувани, тъй като се прави оценката, че само там може да се намери напълно безпристрастно отразена истината за македонския въпрос. Впрочем още в края на 20-те години идеята за създаването на книжарница при издателството на МПО е реализирана. Чрез договаряне с българските книгоиздатели там започват да се получават периодично всички новоизлезли научни трудове, свързани с българския национален проблем, класическите съчинения на българска художествена литература и поезия и т.н.

Когато се търсят измеренията на начина, по който се интерпретира специално темата „свободна България“ върху страниците на в. „Македонска трибуна“, задължително трябва да се отбележат няколко важни особености. Първо, българският емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят винаги е признавал безкористния стремеж на свободната част от българския народ да подпомогне освободението на поробените си братя в Македония. Второ, в това отношение по страниците на вестник „Македонска трибуна“ не може да се намери нито едно обвинение, че правителствата в София са провеждали някаква „завоевателна“ политика спрямо Македония. Напротив - тази политика винаги се интерпретира върху страниците на вестника като пълен антипод на агресивните и асимилаторски домогвания на правителствата в Белград и Атина. Особено ясно тази тенденция личи от начина, по който българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят посреща навлизането на българската ар-

мия и администрацията във Вардарска Македония през април 1941 година, спомогнали за временното възраждане на българщината в тази изстрадала земя.

МПО и вестник „Македонска трибуна“ не заемат открито страна по чисто вътрешните, политически борби в България. Единствените поводи, във връзка с които политиката на официална София е била подлагана на критика, върху страниците на в. „Македонска трибуна“ са събитията около разгрома на ВМРО, от правителството на деветнадесето майците, през лятото на 1934 г. На критика е подложена също недалновидната политика на Георги Димитров по македонския въпрос от 1945 до 1948 година. Особено при опитите за насилственото „македонизиране“ на българското население в Пиринския край, довели до последвалия втори погром на ВМРО под натиска на Титова Югославия.

Като главен, наистина винаги безкомпромисно критикуван фактор в балканската политика, който е третиран традиционно като най-голямата заплаха за българщината във Вардарска и Егейска Македония, вестник „Македонска трибуна“ разглежда преди всичко политиката на Белград и Атина. Няма брой на изданието, в който да не се поместват съобщения за нови решения на сръбските и гръцките власти за ограничаване на политическите свободи и културната автономия на македонските българи. Непрекъснато се съобщават сведения за прогонването на българската интелигенция или за убийства и затваряния на доказани български патриоти. Само защото те не скланят глава пред ново наложената им диктатура и защитават своето национално достойнство. Вестник „Македонска трибуна“ дава широка гласност на известния Скопски студентски процес, който разтърсва кралска Югославия и Балканите в края на 20-те години. Чрез страниците на това родолюбиво издание стават известни инициативите, предприети от българските патриоти пред ОН в Женева, както и подвизите на смелите народни борци като Мара Бунева, Менча Кърничева, Страхил Развигоров, Владо Черноземски и десетки други, които със своята саможертва вселяват страх у потисниците и дават самочувствие на деятелите, ангажирани с легалния фронт на освободителната борба.

Макар и кратко, настоящото изложение все пак дава възможности, да се направят няколко принципно важни изводи, свързани с появата на вестник „Македонска трибуна” – най-дълго просъществувалата между значимите печатни трибуни, на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. Преди всичко въвн от всякакво съмнение е, че вестник „Македонска трибуна” трябва да се оцени като едно от най-крупните събития в политическата и културна историята на българската емиграция в Новия свят. То е такова, защото е резултат на една добре премислена и много сериозно осигурена, в практически план пропагандна стратегия и тактика. Вестник „Македонска трибуна” се явява колективно дело на цялата българска патриотична емиграция в Новия свят. Със своята добра политическа организация, финансови възможности и ясни политически цели, тази родолюбива отломка от българското етническо тяло, осигурява яснота в позициите и прагматичното в конкретните задачи, които трябва да разрешава вестника.

Това издание не е плод на нечия „сентиментална прищявка” или продукт на стопанското предприемачество в областта на културата, чиято цел е създаването на предприятие за печеленето на пари. Точно обратното е истина - то е отговор на една обективна историческа потребност, свързана с духовния и обществен живот, на една огромна част от българския народ, оказала се принудително извън родните предели. То е рожба на стремежа да се служи на една наистина велика политическа кауза - защитата на Родината, народността и българската културна идентичност. Главните обстоятелства, които съставляват фундамента благодарение, на който устоя и продължава да живее това най-дълго просъществувало издание, организирано от българи, извън пределите на свободна България. Споменатите обстоятелства обясняват защо, никъде другаде по света няма друг такъв вестник, издаван от българската диаспора, който да има толкова богата собствена история и принос в народната ни борба, за свобода и човешко равенство. Предвид на посочените причини вестник „Македонска трибуна” трябва да се третира като една от най-крупните, самостоятелни и достойни страница от българската народна култура, реализирана зад граница в ново време. Това е страница, която тепърва трябва да се чете и осмисля внимателно. Особено от онези, които при новите исторически условия в света, от началото на двадесет и първия век, се опитват да играят ролята на народни

трибуни по отношение на безпрецедентно нарасналата численост на българската диаспора, разпръснатата вече по целия свят.

БЕЛЕЖКИ

1. Митев, Тр., Устави и правилници на български емигрантски организации в САЩ и Канада. В:Военноист. Сборник, №61 1992, с.139.
2. Митев, Тр., Българската емиграция в Америка и борбите за освобождението на Македония /1919-1945/, С., 1993, с.19.
3. Пак там, с.21.
4. АСС-МРО Fort Weune Ind., USA./Протокол на МПО „Костур“, 2 юли 1924г./р.312.
5. Тодоров, К.,Героят от Прилеп. Йордан Чкатров в драматично време за ВМРО,С., 2015, с.39 и сл.
6. Митев, Тр., Българската емиграция в Америка и борбите...,с.33
7. Тодоров, К., цит. С. С.41 и сл.
8. Митев, Тр., Българската емиграция в Америка и борбите...,с.37.
9. АСС-МРО Fort Weune Ind USA./Окръжно на ЦК на МПО, №31 24 октом. 1924.,р.1.; Също: Окръжно на ЦК на МПО, 8 януари 1925г.р.1./
10. Митев, Тр., Българската емиграция в Америка и борбите...,с.43.
11. Пак там., с.46 и сл.
12. Този извод е направен възоснова на най-старата известна за сега акция на в. „Македониан Трибюн &“, притежавана от Кирил Чалев, която се съхранява в Архива на ЦК на МПО в гр. Форт Уейн, щат Индиана.
13. Тодоров, К., цит. Съч. с.47.
14. Митев, Тр., Българската емиграция в Америка и борбитге...,с.50.
15. Пак там.
16. Пак там., с.51.
17. В.Македонска трибуна, г.І, бр.1, 10 февруари 1927г.
18. Пак там.

5. РОЛЯТА НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ В СОФИЯ /МНИ/ ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА БЪЛГАРСКАТА НАУКА СРЕД ЕМИГРАЦИЯТА В СЪЕДИНЕНИТА ЩАТИ И КАНАДА

Българската художествена и научна литература започва да прониква в Америка от началото на ХХ век. Главен фактор за пренасянето на нейните постижения зад океана е оформящата се по това време българска емигрантска общност в САЩ, Канада, Аржентина, Бразилия, Австралия и Нова Зеландия. Тръгвайки от България или от Македония, изселниците обикновено вземат със себе си буквари и читанки, томове със съчиненията на Христо Ботев, различни книги на Иван Вазов, всевъзможни здравни справочници, историческо четиво, списания, вестници и пр.¹ В американска среда тази книжнина започва един нов и интересен собствен живот. Отделните книги пътуват през Атлантика и Тихия океан, след това се разменят между българите, които живеят в различните градове на Америка, за да бъдат прочетени. Притежателите им грижовно ги преподвързват, обезателно ги надписват кой, кога и откъде е донесъл съответното книжно тяло в Новия свят. Като правило „книжовните късове“ от Родината се пазят до старини и се предават като свидна семейна реликва от поколение на поколение. Така в Новия свят започват да възникват българските семейни библиотеки по домовете на онези американски и канадски граждани, чиито корени са от България или Македония. Прегледът на подобни стари български библиотеки из семейства в Ню Йорк, Чикаго, Детройт, Индианаполис, Лос Анджелис, Гранит сити, Медисън, Форт Уейн, Стилтън, Торонто и пр. показват, че до края на Първата световна война там е събирано безразборно почти всичко, излизало на литературен български език. И като тематика, и като издателства – като се започне от социалистическата книжнина, мине се през сериозната българска и преводната художествена литература и се стигне до научни издания, от областта на историята, философията, богословието, изкуството и културата. Важен принос в началото за въвеждането на ред при доставката на новоиздаваните книги в България внася книжарницата при издателската и търговска къща „Народен глас“ в гр. Гранит сити, щат Илинойс.

След Първата световна война стремежът на емиграцията да си набавя

навреме новоизлезлите книги в родината като цяло се запазва. Ако може да се говори за появата на нова тенденция в читателския интерес на българската диаспора зад океана от 20-те до 40-те години на XX век, то тогава тя може да се характеризира като рязко нарастване търсенето на книги, свързани с историята и развитието на македонския въпрос. За налагането на този нов и подчертано изразен интерес роля играят серия от обективни причини.

На първо място, от решаващо значение се оказва оформилят се специфичен облик на българското емигрантско тяло зад океана между двете световни войни. Във връзка с мобилизацията на армията между 1912 и 1915 година мнозинството от емигрантите – българи, родени в границата на свободна България, се завръщат в отечеството си, защото всички те са военноотчетни лица. Евентуалното им неявяване в строя автоматически ги поставя на подсъдимата скамейка по закона за въоръжените сили. От там обаче, в САЩ и Канада след 1915 г. остават предимно българите, родени и израснали в Македония. Като поданици на Османската империя до 1912 г. те не се водят на военен отчет и тях никой не ги призовава под знамената² В резултат през периода между двете световни войни над 70 % от българите в САЩ и Канада съставляват вече македонските българи. Така че тези хора по естествен начин започват да проявяват най-голям интерес към македонската проблематика, отразена в книжнината.

Втората причина за налагането на тази тенденция трябва да се търси в катастрофално приключилата през 1919 година четвърт вековна кървава борба на българската нация за освобождението на Македония от чужда власт. В нея взема активно участие ВМОРО. След 1903 година обаче, тя преживява сложен период на вътрешнофракционни борби. Каква роля са играли т. нар. „върховисти“ и „санданистите“ в освободителното движение? Чия е главната отговорност за загубата на Междусъюзническата война и разпокъсването на Македония през 1913 година? Защо българите бяха сполетени и от втора национална катастрофа през 1919г., обречла окончателно Македония на раздяла? и т.н. Това са все нови изключително важни и нелеки въпроси, които се изправят пред българите в Новия свят най-силно именно след Първата световна война. Техният отговор можеше да се намери само след сериозно изследване на фактите и документите – обстоятелство, което също увеличава нуждата на емиграцията от сериозна научно изследователска книжнина, третираща македонската проблематика.

На трето място от значение е създаването през 1922 г. на Македонска-

та политическа организация (МПО). За няколко години тя се стабилизира като най-силната и настъпателна политическа структура в историята на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. МПО изражда свой местни организации в почти всички големи градове на САЩ и Канада. От 30-те години и в Австралия, а след края на 40-те години и в Нова Зеландия. Ръководното тяло на организацията завързва тесни връзки с учени – слависти, историци, журналисти, политици и влиятелни общественици, които се интересуват от Балканите и от македонския въпрос в частност.³ Благодарение на контактите си с тях, от края на 20-те години МПО започва да гради успешно едно неголямо, но влиятелно пробългарско лоби в Съединените щати.⁴ За успеха на работата, реализирана сред тези влиятелни обществени фактори обаче, също е необходимо използването на убедителна документация и сериозно написана научна литература. Поради предимно икономическия характер на българската емиграция в Новия свят, през 20-те и 30-те години, интелигенцията все още е един изключително тънък слой сред диаспората. МПО не разполага със свои учени. Първият българин учил история в САЩ – д-р Станислав Шумков се завръща в България преди балканските войни. Другите двама историци – Вангел Сугарев и Христо Анастасов, през 20-те години все още прохождат в областта на научното поприще. А и издаването на малотиражна научна книжнина на български език в Америка тогава е изключително скъпо и нерентабилно занимание. Затова ЦК на МПО също съзнателно се ориентира към доставката на сериозни научни издания по македонския въпрос, отпечатвани в България.

Като четвърта причина трябва да се посочи създаването на Обществото на народите (ОН) със седалище в Женева. Замислена като справедлив арбитър в международните отношения, по време на своите годишни сесии, световната организация периодично поставя на разглеждане и т.нар. „малцинствени въпроси“. Те са изключително актуални след Първата световна война, поради прокарането на изкуствените граници на континента, по волята на държавите победителки от Антантата. Във връзка конкретно със съдбата на българското малцинство в Югославия и Гърция са подписани и специални международни договори. Правителствата в Атина и Белград обаче, не ги спазват. Те отнемат правото на българите да учат децата си на майчин език, да имат православна църква със собствен клир и проповед на български, забранени са всякакви собствени печатни издания на литературен български език и пр. Затова организираната българска патриотич-

на емиграция в Новия свят е принудена периодично да сезира ОН, за да се застъпи то и за правата на българите във Вардарска и Егейска Македония.

За тази цел обикновено се пишат обстойни изложения, добре аргументирани меморандуми и петиции. За сега са известни около 50 подобни документа, изпратени от МПО между двете световни войни специално до централата на ОН в Женева.⁵ За съставянето на тази официална и изключително отговорна документация, вече се изисква ръководното тяло на организираната българска патриотична емиграция в новия свят да разполага с детайлно разработена научна информация. И то по всички аспекти на македонския въпрос: демографската картина в областта; развитието на национално освободителното движение; историята на мирните договори и преговорите, свързани с тях; политиката на отделните балкански държави към Македония през XIX и XX век; конкретният принос на отделните велики сили, за да стигне македонският въпрос до своята „задънена улица“ и т.н. Тоест – каузата на българите в Македония между двете световни войни вече не може да се защитава, ако пропагандата не стъпи здраво и върху безспорните постижения, регистрирани от авторитетните представители на историческата наука, славистичното езикознание, етнографията, статистиката и пр. Още през войните, а особено след тях, управляващите в Атина и Белград използват умело труда на сръбските и гръцките учени за обосноваване на собствената си политика в Македония. Често пъти дори с фалшификации по отношение на историческата истина. Така че тяхната пропаганда през междувоенния период вече е на високо равнище. Срещу нея можеше да се противодейства адекватно, само със средствата на безспорното историческо познание.

Точно по тези причини ВМРО и НК на македонските легални братства в София основават през 20-те години Македонския научен институт (МНИ). Той обединява около себе си учени със световна известност – академиците Л. Милетич и Ст. Младенов, професорите Ив. Снегаров, Ил. Георгов, М. Арнаудов и много други. В резултат МНИ бързо се превръща в един от най-авторитетните центрове на хуманитарното знание в България и на Балканите. Неговите изследвания върху историята, културата и езика на населението в Македония са напълно съпоставими, /а в много отношения те и превзхождат/ резултатите, регистрирани от световната славистика изобщо. Така МНИ по един естествен начин се превръща в този център на науката и книжнината, чиято продукция в най-голяма степен започва да задоволява естествените политически потребности и на българската емиграция в Новия

свят. Определено може да се каже, че от края на 20-те години до края на 40-те години на ХХ в. този център на българската наука придобива най-голямо влияние върху духовния живот на диаспората зад океана. На практика публикациите на МНИ по степен на използване, изместват на по-заден план научната продукция реализирана от учените в СУ „Св. Климент Охридски“, Духовната академия „Св. Иван Рилски“ и изданията на БАН. Тоест, МНИ започва да играе роля, която до тогава изпълняват именно тези центрове на българската академична наука при разпространението на научната книжнина в Новия свят.

Как се доставят, разпространяват и използват трудовете на МНИ в Новия свят? Непосредствено след Първата световна война доставките на книги от България в Америка протича общо взето стихийно. Първотачално, познати, приятели или роднини в София, започват да изпращат в колети до получателите в САЩ и Канада отделни издания. Някои от легалните емигрантски организации в България (най-често Илинденската) праща периодично цели връзки от появилата се през изтеклата година книжнина по македонския въпрос и т.н.⁶ Това положение продължава до към 1924 година. Появилите се по това време усилия от страна на БКП, да привлече ВМРО в Единния фронт, появата на намиращи се под влияние на Коминтерна левичарски структури в Северна Америка /и в национално освободителното движение и сред самата емиграция/, заплашват при разпространението на българската литература след емиграцията, да се зароди пълен идеен и политически хаос. Възниква възможността заедно със сериозната научна и патриотична книжнина по македонския въпрос, да проникват и нежелателни или напълно излишни заглавия. Ето защо през 1924 г. ЦК на МПО поема инициатива за въвеждане на ред в доставката, разпространението и използването на необходимите книги от България, след организираното българско емигрантско патриотично движение в Новия свят. В резултат от средата на 20-те години е изградена стройна система, която осигурява постоянно и трайно присъствие сред емиграцията и на изданията, подготвени от МНИ в София.

Принципите на централизираната система за доставката на книги по българската национална проблематика /и в частност по македонската тема/, са изяснени по време на визитата, направена през втората половина на 1924 г. от члена на НК на Македонските братства в София – Наум Христов. Той посещава САЩ и ЦК на МПО във Форт Уейн, Индиана, през октомври-ноември 1924 година. Тогава е постигнато следното споразумение:

за всяка доставка на литература или други печатни издания от България (книги, списания, календари, гравюри, снимки и др.) НК на македонските братства най-напред да информира ЦК на МПО във Форт Уейн, за новоизлязлата продукция на български език в София. След това на ЦК на МПО да се изпратят мостри от новите издания. От своя страна ръководното тяло на МПО ще информира настоятелствата на местните си патриотични дружества в САЩ и Канада за получената информация като им изпраща екземпляри от мострите. В резултат, по места се вземат решения какво количество от всяка книга трябва да се изпише от София. Заедно с това се събира сумата за заплащане цената на книжното тяло. Парите се изпращат на ЦК на МПО, а той от своя страна ги прехвърля по сметки на НК на братствата в София. Заедно със списъка на заплатените заглавия. Накрая изписаните нови книги заминават по обратния път (от НК на братствата – през ЦК на МПО – до настоятелствата на местните патриотични дружества). А по места те предават съответното издание на своите читатели.⁷

Тази система започва да работи стабилно още от края на 1924 година и остава в сила до началото на Втората световна война. Тя осигурява възможност за организирано разпространение на най-ценните и необходими книги, без да се пилеят излишно време и средства. МНИ е осигурен с един постоянен консуматор на продукцията му, от когото периодично постъпват известни финансови средства, за издаването на нови заглавия. Създава се надеждност в системата за разпространението на българската научна книжнина (преди всичко произведенията на хуманитаристиката, разбира се) в Новия свят. Гарантира се стабилност на общобългарските духовни общувания.

От втората половина на 20-те години ЦК на МПО въвежда правило при пристигането на пратките с новите книги от София (предимно от мострите) да се отделят по няколко екземпляра за изграждане на централната библиотека при централата на МПО. Тя се формира около редакцията на печатния орган на организацията в „Македонска трибуна“. До 1947 г. библиотеката се помещава в сградата на ЦК на МПО. **Към края на 30-те години тя наброява вече над 5 000 тома сериозна научна книжнина и се смята за една от най-богатите обществени библиотеки с българска литература в Новия свят, през периода между двете световни войни. Централно място по нейните лавици заемат естествено изданията на МНИ в София.**⁸ Паралелно с изграждането на „централната научна и книжовна банка“ на организираното българско патриотично движение в Новия свят,

ценни библиотеки започват да си изграждат и местните подразделения на МПО из градовете на САЩ, Канада, Австралия. А както стана ясно по-горе, дори и в Нова Зеландия, през втората половина на XX век. В навечерието на Втората световна война всяка от тези публични библиотеки брои вече по няколко стотин български книги.

В онези градове на САЩ и Канада, където местните организации на МПО разполагат със собствени клубове, локалните български библиотеки се помещават в клубовете. Така е в Индианополис, във Форт Уейн, в Детройт, Медисън, Микиспорт и др. Там, където съответните родолюбиви организации на МПО нямат отделни клубове, локалните български библиотеки се помещават в залите, изградени при българските православни църкви, както е в Гранит сити, Индианополис, Стилтън и др. На много места локалните български библиотеки на емиграцията са разположени и в шкаfoве из кафенетата на влиятелни местни дейци на МПО. Така посетителите им могат да четат освен новопристигналите вестници от София и книги, по време на престоя си в заведенията.

Към края на 30-те години подобни локални български библиотеки съществуват в около 30 от най-големите градове в САЩ и Канада. След 1934 г. първата подобна локална българска библиотека, свързана с македонския въпрос и използваща широко изданията на МНИ, е създадена и в гр. Мелбърн, Австралия.⁹ Чрез локалните библиотеки трудовете на МНИ, издавани в София, достигат до цялата родолюбива българска емиграция в Новия свят. Хората вземат по ред за прочит всяка новопристигна книга. Във връзка с появата на особено интересни заглавия са правени и колективни обсъждания. В резултат без преувеличение може да се твърди, че между двете световни войни, изданията на МНИ изигравят незаменима роля за поддържане будно българското национално самосъзнание сред емиграцията. Нещо повече – за неговото издигане на по-високо, научно равнище! Тази книжна продукция на свой ред определено дава най-голям принос (далеч по-голям от този на СУ, БАН или Духовната академия) за научаването на българския език, за формирането на българско самосъзнание и при втората емигрантска генерация, родена и израснала вече в Америка.

Важно направление, по което се използват изданията на МНИ от българската емиграция в Новия свят, е третирането на тези издания като основополагаща научна литература при подготовката на официалната политическа документация на ЦК на МПО. Става дума за всички онези изложения, декларации, прокламации и пр., изпращани до държавните глави на ве-

ликите сили, до ОН в Женева, до правителствата на европейските и балканските държави, дипломатическите представителства във Вашингтон и всевъзможни обществени организации. Съчиненията на нито един друг научен център на България, между двете световни войни, не са използвани толкова често зад граница, за защита на националните интереси на българския народ, както това става с трудовете на МНИ, използвани от българския емигрантски патриотичен политически фронт в САЩ и Канада.

Редовна практика е заглавията на МНИ да се използват и в печатните издания, реализирани от емиграцията. Най-много откъси от книги са публикувани по страниците на в. „Македонска трибуна“. (Обикновено като подлистници или под формата на статии). Това се прави по две причини: от една страна, ЦК на МПО периодично опреснява представите на читателите на вестника с последните постижения на науката, свързани с историята и практиката по македонския въпрос. В резултат се издига непрекъснато и теоретичното равнище на определено най-разпространявания и най-четен вестник на български език в Новия свят между двете световни войни - в. „Македонска трибуна“. От друга страна МПО компенсира липсата на локални български библиотеки в онези по-малки градове на САЩ, Канада и Австралия, където не е изградено все още местно подразделение на организацията и съответно липсва локална библиотека. Там живеят обаче по няколко десетки българи и те също проявяват интерес за новостите в науката по македонския въпрос.

Макар и рядко, трудовете на МНИ са препечатвани и цялостно /като второ издание на български или на английски език/, за разпространение в Новия свят. Типичен пример в това отношение е статията „За езика на македонските българи“, с автори Ст. Младенов и Ст. Романски.¹⁰ Първото ѝ издание е реализирано от двамата автори по страниците на сп. „Македонски преглед“, печатната трибуна на МНИ в София. През 1931 г. ЦК на МПО я превежда от английски език и я отпечатва като отделна брошура. Малките мащаби на материала позволяват той да се изпрати в плик по пощата на повече от 2 000 адреса. Това са главно редакции на вестници, университетски преподаватели, публични библиотеки, фондации с хуманитарна насоченост и пр. Тази практика впоследствие ще се повтаря и при препечатването на други нови научни изследвания, чиито български автори правят безспарни приноси, при изясняване на проблематиката свързана с етническата картина в Македония.

Най-сериозният опит обаче научният потенциал на МНИ да се използ-

ва за издаването на специално списание на английски език в САЩ е направен през 1932 година. Тогава ЦК на МПО финансира издаването на новото списание „Macedonia“. Това е първото издание на българския емигрантски патриотичен фронт в Новия свят излизало само на английски език, с тематика - македонския въпрос. От сп. „Maiedonia“ се появяват 12 книжки.¹¹ 60 % от авторите, публикували статии в него, са членове на МНИ в София. Обикновено в „Maiedonia“ се реализират препечатки на материали от сп. „Македонски преглед“, преведени на английски. Всеки брой на списание „Macedonia“ е разпространен в над 2 000 екземпляра из университетски библиотеки, редакции на вестници и седалища на фондации с хуманитарна насоченост в САЩ, Великобритания, Канада и др. Благодарение на това издание, една година изследванията, правени от членовете на МНИ, проникват в най-влиятелните центрове на науката в англосаксонския свят. Включително и там, където нито дотогава, нито след това са успявали да проникват изследванията на професорите от СУ „Св. Климент Охридски“ или от БАН. Така МНИ дава определен принос за появата на „българския информационен пласт“ из центровете на академичната наука в англоезичната общност – и по специално в Северна Америка. Особено значими колекции от тази научна продукция се събират в Хувър институт, при Станфордския университет в Калифорния, в Конгресната библиотека на Вашингтон, в публичните библиотеки в Чикаго, Ню Йорк, Детройт, Торонто и пр.

Много важно направление, по което се използват трудовете на МНИ, е изпращането им директно в личните библиотеки на видни американски историци, пътешественици, професори и журналисти, които се интересуват лично от Балканите (Най-често получатели са Алберт Сонинксен, Джон Бейкълс, Алберт Ендриус, Хари Гибънс, Дейвид Стар Джордан, д-р Едуард Хаскел и мн. др./ Типичен е случаят със Сонинксен през 1930 година. По това време добрият познавач на македонския въпрос е поканен от издателите на влиятелната „Сошъл енциклопеди“ в Ню Йорк да напише четири статии за личности, свързани с ВМОРО. Тъй като Сонинксен не разполага с най-новите изследвания правени след войната, той се свързва с ЦК на МПО с молба да му се предоставят последни издания. От своя страна ЦК на МПО се обръща с молба към НК на македонските братства в София да изпрати специална пратка за Сонинксен. Съответно големият познавач на македонския въпрос и приятел на българите получава нужната му научна литература и в изданието на енциклопедията от 1931 г. са поместени четири статии за Г. Делчев, Д. Груев, Хр. Татарчев, Хр. Матов.¹² **Така че, доставяйки тру-**

доведе на МНИ лично на видни специалисти, свързани с балканската и българската проблематика, българският емигрантски патриотичен политически фронт, лидерстван вече от МПО, компенсира частично и липсата на системна политика от страна на българската държава, между двете световни войни, за поддържане постоянно на информационните банки на българистите в англосаксонското общество.

Какви обобщаващи изводи могат да се направят в заключение на този важен подвъпрос?

Очевидно е, че благодарение използването на постиженията, регистрирани от МНИ между 20-те и 40-те години на ХХ век, от страна на организираната българска патриотична емиграция в Новия свят, рязко се увеличава ролята, която българското академично знание изобщо играе през периода между двете световни войни, за информиране на световната славистика, с българската проблематика. Съответно и за подобряване на научната основа, при защита на националните интереси на нашия народ. Пробългарската пропаганда на емиграцията решително е освободена от съзливата фразеология, /на моменти и от теоретичната безпомощност/, характерни за някои изяви през периода до края на Първата световна война. Един от значимите центрове на българската наука през 20-те и 30-те години реализирал впечатляващ успех зад граница всъщност е МНИ.

Не би било пресилено, ако се каже, че подобни мащаби за използване на научната си продукция извън България – по света, тогава не постигат нито СУ „Св. Климент Охридски“, нито БАН. Благодарение на МНИ е „продължен животът“ на българското национално самосъзнание сред емиграцията в Новия свят. Обогатени са културните и, което е особено важно – научните общувания, между свободната българска държава и българската диаспора, пръсната из Новия свят. Направена е нова крачка в интеграцията на българистичната тематика с англосаксонската наука. Опитът, натрупан при използване постиженията на МНИ от структурите на организираната българска патриотична емиграция в Новия свят, днес е един изключително ценен пример за работа както на възстановения през 1990 година МНИ в София, така също и за българските общности зад граница. **Примерът с МНИ доказва, че чрез сътрудничество с диаспората, постиженията на българската наука могат да проникнат много по-бързо и да оставят значително по-трайни следи, сред онези научни, политически и обществени центрове, от които сега зависи в решаваща степен политиката на великите сили по балканската проблематика.**

БЕЛЕЖКИ

1. Трайков, В.,История на българската емиграция в Северна Америка, С.,1994, с.100 и сл.
2. Митев, Тр.,Създаване и дейност на Българомакедонския народен съюз в САЩ и Канада, В:Военноист. Сборник, 1995, кн.5., с.8 и сл.
3. Митев, Тр.,Българската емиграция в Америка и борбите за освобождението на Македония /1919-1945/, С., 1993, с.15 и сл.
4. Митев, Тр.,Създаване и дейност на македонобългарското лоби в САЩ между двете световни войни, В: Военноист. Сборник, 1998, кн.3 с.49 и сл.
5. Митев, Тр., Българската емиграция в Америка и борбите...,с.187.
6. АСС-МРО, Fort Weayne, Ind. USA /Протокол на МПО „Костур“ /без дата/, гр. Форт Уейн, Индиана, САЩ,с.1-2./
7. Митев, Тр., Българската емиграция в Америка и борбите...,с.87 и сл.
8. Днес библиотеката на ЦК на МПО е пренесена в гр. Форт Уейн, Индиана, на ул. „Уейн стрийт“, № 124. Там се намират и редакцията на в. „Македонска трибуна“ и музейната сбирка на МПО.
9. Митев, Тр.,Създаването на българските патриотични организации в Австралия, В: Военноист. Сборник,1995, кн.1,с.33 и сл.
10. Mladenov, St., St. Romanski, For tke Language of Macedonian Bulgarians, Indianapolis, USA, 1930 , p.10
11. Macedonia, Vol., I, 1932, Indianapolis, USA, p.1-12
12. в. Македонска трибуна, г. V, бр.204,29 януари 1931г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В гръцкия исторически епос се съдържа една много поучителна легенда: по време на своите пътешествия из средиземноморието, древният мъдрец Одисей забелязал опасна тенденция. Когато някои хора посетят остров Лесбос и хапнат там от плодовете на растението лотос, те променят своето поведение. Забравяли кои са, от къде идват, на къде са тръгнали и какво им предстои да вършат. Просто отдавали се на ленок и приятни лични изживявания. Вече нищо не ги интересувало – държали само да останат на тази райска земя, без никакви грижи и амбиции. Тях Одисей нарекал с термин, който в свободен превод може да се дефинира като - „лотофили“. Тоест, любители, поклонници на индивидуалното човешко щастие.

Тъй като тази тенденция заплашвала неговата войска от разпадане, дръвният гръцки мъдрец положил големи усилия да убеди своите войници в безсмислието на опиянението, при наличието на нова възможност, отделния индивид да живее щастливо, някъде по света. Защото всеки е отговорен и за децата си, и за свите родители, и за съдбата на народа, към който принадлежи. Изпълнението на задълженията към „своите“ се нарича граждански дълг. А онзи, който не изпълнява своя дълг, той губи човешкият си облик. Тогава няма и не може да съществува преуспяваща общност от цивилизовани хора, със силна държава и цъвяща цивилизация. Ето защо, къде-то и да потували Одисей и неговите сподвижници, никога не се поддавали на изкушенията да попаднат върху острова на блажените. Себе си и своите последователи Одисей определил с термин, който в свободен превод може да се дефинира като „лотофоби“. Тоест, хора които са противници на индивидуалната забрава на човешкия дълг, при наличието на благоприятни условия за лично щастие и наслаждения. Особено в някаква нова /чужда/ обществена среда - различна от Родината.

Ако тази легенда се използва като мерило за оценката на онова, което остави след себе си българската родолюбива емиграция в Новия свят, през последния век и половина, то няма никакви съмнения, че за нея най-подходящо определението – „лотофоби“. Оказали се в богати страни с благоприятен климат, при наличието на много по-добре заплатена работа, висока култура и разнообразие от народностни традиции - плюс неогра-

ничени възможности за личен просперитет, тази отломка от българското национално тяло не изпадна в безумието на древните „лотофили“. Така че да обърне гръб на „старата родина“, да се отрече от нейната култура, език, традиции и актуална съдба, с които продължава да живее онази част от народностната общност, сред която са останали майки и бащи, братя и сестри, приятели или просто добри хора. И ако това е вярно, а изнесената до тук информация доказва по категоричен начин, че казаното по-горе е истина, то тогава на свой ред възниква логичният въпрос: а защо е така? Защо българската емиграция в Съединените щати, Канада и Австралия, оказала се през XX век, на повече от 10 000 километра от Родината си, продължава да живее с нейните нерешени проблеми? Защо тя отделя финансови средства от своите не особено високи доходи, губи време и полага усилия, за да съдейства, според своите възможности, за тяхното справедливо регулиране. И то никога не за сметка на друг народ! А само и единствено на базата на онази обективни демографски реалности, които историческата съдба на Балкананите е определила, като българска етническа конкретика, през XIX и XX век.

Отговорът на така формулираната политическа дилема не е лесен! Защото тук става дума за една от основните особености, на българската народопсихология в новото време – а именно, примерното родолюбие на следосвобожденския българин! Въпреки трудностите обаче, ако се потърси обяснение на формулираните по-горе въпроси, то несъмнено трябва да се признае, че нещата опират до множество сложно преплетени фактори. На първо място, от значение е обстоятелството, че поколенията българи, които са родени през последната четвърт на XIX век, носят у себе си една уникална духовна сплаф, формирана през епохата на националното Възраждане. В нейната вътрешна тъкан България и българското стоят на първо място. Нищо и при никакви условия, не е можело да елиминира тази характерна особеност на младата и жизнена българска нация. Включително и тогава, когато нейни чедра са окажат в Новия свят. Защото свободна българска държава е липсвала за предците на тези хора, в продължение на половин хилядолетие. Вече свободните българи са знаели като никого преди и никого от родените по-късно, какво означава да живееш в свое Отечество! Защото само там няма азиатско беззаконие и произвол и човекът започва да се чувства личност с достойнство. Защото там българинът получава за пръв път възможности за своето развитие като цивилизован представител на света. Ето защо при появата на свободна България, тя се превръща в

най-голямата ценност за онези, които се наричат българи, където и да ги е отвявал вятъра на живота.

След това от голямо значение е и обеиктивната реалност, съществувала по това време в средите вече на самото, свободното българско национално тяло. В неговата структура липсва надменната и пртенциозна наследствена аристокрация, която разполага с „привилегии по рождение“. Затова сред българите липсва историческо наследство, свързано с тяхното собствено общество, което да ограничава възможността на обикновения човек. Така, че той да не може да си поставя разумни цели и да ги превръща в реалност. Българите са един егалитарно устроен и духовно настроен народ. Причините са известни: още в края на XIV век, с османското завоевание изчезват националната династия и средновековната българска аристокрация. Поради това след Освобождението в държавата са налице приблизително равномерно разпределение на богатствата и равенството в правата и задълженията за всеки индивид. Защото те са гарантирани и с текстовете на Търновската конституция от 1879 година. Така че, когато някои от българите израстнали след Освобождението, се окаже далеч от родината, той няма причини да въздъхне, че най-сетне се е отървал и от някакво тягостно национално битие у дома. Че е избягал от действителност, при която индивидът е бил обречен да се съобразява с привилегии и да се подчинява на кастови ограничения, при условията на политическо и културно безправие.

Незаменима роля за издигане и поддържане високото самочувствие на първите следосвобожденски български генерации играе бързият възход и всестранния напредък на Княжество /от 1908 година – царство/ България. Благодарение на това, че начело на държавата, през последната четвърт на XIX век, са възрожденците Петко Каравелов, Стефан Стамболов, Константин Стоилов, Григор Начович и др. – държавници, които биха правили чест на всеки европейски народ, от най-изостаналата балканска провинция на Османската империя, за 30 години България се превръща в цивилизационния лидер на Югоизточна Европа. Нямаше как този възходящ марш на младата българска държава да не вдъхва уважение и да не поддържа любовта на емиграцията към Отечеството. Защото болшинството от българите оказали се в Новия свят, в началото имат твърдото намерение, след като направят стартовия си капитал там, да се завърнат и реализират своите планове в родината. А това крепи духа, подтиква го към активност за подкрепа на Отечеството. Тогава, когато чужди и недоброжелателни сили полагат системни усилия, да обезсмислят българския възход в новото време.

Има и още много и все важни неща. Нима може да се пренебрегне ролята, която са изиграли богатствата на българската земя, красотите на природата и невероятното разнообразие на народното творчество? Как българинът можеше да забрави за Балкана, Рила и Пирина, за Мизия и Тракия, за Търново и Охрид? Дори и в Новия свят, какви чужди песни биха могли да заместят въздействието на „Охридското езеро“, „Морен сокол пие вода на Вардаро“ или „Излел е Делъо хайдутин“? С какво друго би могло да се замени невероятната мелодия, богатството на текста и неотразимото цялостно въздействие, което тези шедъоври на българското народно творчество оказват върху човешката душа. И не само да въздействат върху нея, а и да я държат здраво в орбитата на народностното духовно битие.

Освен всичко друго, попаднал в орбитата на най- демократичния свят за началото на ХХ век, със свобода на мнението и организацията, българският емигрант в Северна Америка се е потапял в някакъв истински демографско-политически океан. Той е създаден от сбора на стотици други емигрантски народностни общности, които са се вляли в територията на тази част от света. Всяка една от тях създава свои организации, издава вестници на майчиния си език, издига глас в подкрепа на „старата родина“ и пр. Една дейност, която няма как да остане незабелязана и от българите попаднали в Новия свят. Така че те да останат индиферентни към онова, което са оставили зад гърба си, преди да прекосят Атлантика. Там някъде се крие тайната, която обяснява интересуващото ни явление: защо младите български генерация от края на ХІХ и началото на ХХ век, дори на 10 000 километра от родината, останат верни чеда на своя народ. Там те създадат българският емигрантски патриотичен политически фронт зад океана. Неговите дейци се борят за постигането на националния идеал – освобождението и обединението на всички българи в една свободна и силна държава.

Изнесената по-горе фактология дава основания да се очертаят няколко основни етапа в развитието на българския емигрантски патриотичен политическо фронт в Новия свят, от последната четвърт на ХІХ до края на ХХ век. Първият етап обхваща времето от 1890 до 1904 година. Вторият се покрива с годините 1905-1912, третият е съвпада с периода на войните за национално обединение от 1912 до 1919 година. Четвъртият може да се отнесе към десетилетията между двете световни войни, а петият - времето от втората половина на ХХ век. Времево – те са различни по продължителност, но в рамките на всеки един от тези основни етапи са налице конкретни реалности, които бележат една видима организационна и идейно ценностна

еволюция. В рамките на първия етап са положени основите на българският емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. Главни действащи фактори там са комитетът „България“, работил между 1890 и 1897 година, а след това и „Българският политически съюз „Левски“, чиито изяви са най-активни от 1899 до 1904 година.

През втория етап е налице известно преструктуриране на българския емигрантски патриотичен фронт. Основни негови проявления тогава са комитетът „Македония“ със седалище в гр. Гранит сити, щат Илиноис, а през 1908-1909 година и на създадените „Български конституционни клубове“. През третия период на политическата сцена излизат „Българомакедонският народен съюз“ /19012-1915г./, „Българският народен съюз“ /1915 – 1918г./ и „Македонобългарският централен комитет в САЩ“ /1918-1919г./ През четвъртия етап гръбнак на българския емигрантски патриотичен политически фронт е „Македонската политическа организация в САЩ, Канада и Австралия“ /МПО/. Между двете световни войни тя реализира най-впечатляващите инициативи на българския емигрантски патриотичен политически фронт. През последния, пети етап е изграден и функционира либерално демократичния патриотичен политически фронт начело с Иван Михайлов. Негова основна опора са МПО и една част от енориите на Българската православна църква в Новия свят.

В хода на тази организационна еволюция се очертава и интересна идейно ценностна градация в средите на българския емигрантски патриотичен политически фронт. Общото за всеки един от тези периоди е мечтата, да се подпомогне освобождението на Македония и се гарантира националния възход на всички българи. През първия етап – до 1904 година, основната цел на емигрантската патриотична политическа дейност е насочена към искането да се проведат реформите, обещани с член 23 на Берлинския договор. Така че в Македония да се наложи едно автономно самоуправление на населението. През 1903 година обаче, опитът този въпрос да се разреши, по пътя на революцията пропада. Поради това, през втория етап от развитието на българското емигрантско патриотично движение, за известно време, неговите лидери възлагат най-много надежди на евентуалната намеса от страна на великите сили, за разрешаването на сложния македонски въпрос. /Има се предвид оказване на натиск върху султана преди всичко от Съединените щати, Великобритания, Франция и Италия/. Към тях се отправят апели да окажат натиск в Истанул, за да се проведат, /по принуда от страна на външни сили/, желаните административни реформи, записани в

чл.23 на Берлинския договор. А те да гарантират самоуправленския статут на населението в областта Македония. Провалът на Младотурската революция през 1908-1909 година обаче, обрича на неуспех и тези надежди на българските патриоти в новия свят.

През третия етап на дневен ред излизат усилията на свободната българска държава, да разреши националния проблем, по пътя на една справедлива освободителна война с Османската империя. Поради това емиграцията оказва всестранна морална и материална подкрепа за успеха на начинанието, предприето от старата родина, по време на Балканската и Първата световна война. След налагането на жестокия Букурещки мирен договор през 1913 година към великите сили се отправя призив, да съдействат за мирна ревизия на този пореден, несправедлив диктат, наложен от външни сили, който е довел до разпокъсването на Македония от страна на Сърбия и Гърция. А българското население там е поставено отново под чужда власт. Затова, когато България влиза в Първата световна война през 1915 година, „Българомакедонският народен съюз“ в САЩ се преимукува сам – по инициатива на своите членове, в „Български народен съюз“. Така емиграцията изразява своята пълна солидарност с новата саможертва на свободните българи, направена в името на националното единение. Съюзът застава твърдо в подкрепа на постигнатото национално обединение между 1915 и 1918 година.

Прекалено много и достатъчно сложни са обаче факторите, които не позволяват постигането на българския национален идеал и в края на Първата световна война. Поради това на българите е наложен отново поредния жесток и несправедлив договор за мир, подписан на 27 ноември 1919 година в Нъой, Франция. Така великите сили и балканските съседи на българската нация, за трети пореден път, в рамките на половин столетие, отнемат възможността за национално единение на всички българи, в границите на една обща национална държава. Самото Царство България, между двете световни войни, е поставено вече в истинско политическо менгеме от всички страни. /През февруари 1934 година Гърция, Сърбия, Румъния и дори Турция създават „Балканският пакт“. Той предвижда, при поява на конфликт между България и която и да е от нейните съседки, всички членки на пакта да ѝ обяват война!/? Тази реалност скована в значителна степен възможността на официална София за нова, активна политика по въпросите свързани с националната съдба на населението, което остава в границите на чужди държави. Това е основната обективна причина, поради която,

през четвъртия етап българският емигрантски патриотичен фронт /ВМРО и МПО/, възприема и защитава идеята за създаването на нова балканска реалност, която е наречена - „Свободна Македония“.

Чрез създаването на тази нова държава на Балканите, българската патриотична емиграция в Новия свят очаква да се избегнат вечните вражди и претенциите за надмощие на онези, които бяха разграбили българското историческо наследство в Македония. При всички случаи обаче, Свободна Македония се разбира и оценява от МПО като една втора държава, в която българите ще са мнозинство и ще провеждат добронамерена политика към всичките си съседи. Включително и към свободна България! Лидерите на българският емигрантски патриотичен фронт приемат, че при конкретиката на обстановката между двете световни войни, тази държавно-политическа реалност, ще гарантира оцеляването на българския народностен елемент от асимилация. За да се съхрани неговата православна цивилизация – от делтата на р. Дунав до град Охрид.

През годините на Втората световна война, обстановката на Балканите налага България да поеме управлението на Вардарския дял от Македония, за да се гарантира живота и имота на населението там, при появилите се сложни условия на новия световен военен конфликт. Поради това, през май 1941 година МПО променя рязко своята политическа стратегия. Българският емигрантски патриотичен фронт в Новия свят подкрепя изцяло извършеното фактическо национално обединение на българския народ. С много статии във в. „Македонска трибуна“, поредица от решения на конгреси и резолюции, гласувани от масови мероприятия, емиграцията приветства всички проявления на започналото истинско възраждане на българщината в Повардарие. Като изрично се подчертава, че основната причина е наличието на българската административна власт там. Световният политически процес се развива обаче така, че и този опит за постигането на българския национален идеал е провален от великите сили. Нещо повече – след овладяването на властта от ЮКП в Белград, под диктата на Й.Б.Тито, в ново обособената Ф.Н.Р.Македония започва насилствена денационализация на българите. Изфабрикувана е някаква нова „македонска нация“, създадена ѝ е особена „македонска азбука“, поради което започва изграждането и на нов, служебен „македонски език“. Влиза в употреба дори нова – „македонска история“. С тази политика е нанесен съдбоносен удар върху цивилизационния фундамент на българското етническо тяло в Македония. Защото с нейната реализация е направен опит, за да се отсекаят най-важните духовни ко-

рени, върху които се опира развитието на българщината в Повардарие.

В резултат, през втората половина на XX век, се налага преизграждането по нов начин, на българския патриотичен емигрантски политически фронт в Новия свят. Неговото ръководство вече е поето лично от Иван Михайлов. Последният лидер на ВМРО изоставя революционната стратегия и тактика, и се утвърждава като водещ теоретик и мемоарист на българското национално освободително движение. Под ръководството на И. Михайлов, българският емигрантски патриотичен фронт се връща отново към идеята, за необходимостта да се създаде една Свободна Македония, като втора държава на българите в Югоизточна Европа. Иван Михайлов я определя като „Швейцария на Балканите“. **Поради това, с решения на ежегодните си конгреси, в документи изпратени до авторитетни международни организации и държавни институции, както и чрез печата, лидерите на българският емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят, нанасят първия съкрушителен удар върху идеологията и политическата практика на македонизма.**

Иван Михайлов, и ЦК на МПО отричат по най-официален начин наличието на някаква древна „македонска нация“, която пише на особена „македонска азбука“ и говори на трудно разбираемия служебен „македонски език“! Така, дори когато при условията на наложената съветизация на следвоенна България, управляващите в София са принудени от 1944 до 1963 година първо, да приемат, а след това да премълчават, последиците от македонизацията, честта и достойнството на българската нация реално са съхранени. Главно с това, което пишат и говорят тогава дейците на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. А то е показано по-горе в неговите реални измерения.

До падането на комунизма в Югославия и създаването на република Северна Македония, македонизмът не е приет в редиците на стария, български емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят. По никакъв повод и в никаква форма! Независимо дали става дума за идеологията или за политическата практика на комунистическия режим в Скопие, свързани с елиминирането на всички онези българи, които не приемат силово наложената македонизация. /Сред емиграцията например липсват каквито и да са одобрителни реакции, дори срещу репресиите предприети в края на 40-те години срещу комуниста М.А. Ченто, от собствената му комунистическа партия. Напротив – и този инцидент се тълкува като дейност реализирана от една насилствена, престъпна власт, която е готова да лик-

видира опонентите си - дори те да са работили и в нейните редове!?!/

След 1953-1956 година ЮКП осъзнава обаче, че не е възможно да се гради нова „македонска нация“ в Повардарието, след като старата емиграция от тази област, преселила се в Новия свят, съхранява и защитава неотстъпно своя исторически формиран български духовен облик. Междувременно, опитът на Й.Б.Тито да създаде съветски тип социалистическа икономика в Югославия, се проваля напълно, още през първата половина на 50-те години. Поради това Тито най-напред отваря границите. Така милиони млади хора от Югославия тръгват по света като нова – икономическа емиграция. Част от тях са българи родени в Македония след 1944 година. Те са преминали през македонистката учебна и идеологическа школовка. Затава по петите им ЮКП изпраща в Съединените щати, Канада и Австралия, платените пропагандатори на неомакедонизма. С пари, принуда и измами, те започват борбата за създаването на нови „македонски“ емигрантски организации сред продажни хора с нечисти съвсти. Направен е пробив и в църковното дело – започва градеж дори на няколко „македонски православни черкви“. Там заминават на работа добре подготвени агенти на югославските сужби за сигурност. Разгръща се агресивен, „македонистки“, емигрантски печат. Неговите страници са препълнени с най-долнопробни квалификации за България и българите, които някога изобщо са били в обръщение, в нечия чужда периодика!?! До края на ХХ век, най-сериозният противник и на „емигрантската политическа рожба на македонизма“ в Новия свят обаче, си остава старият, български емигрантски патриотичен политически фронт, ръководен от МПО.

Ценна и незаличима е следата, която българският емигрантски патриотичен политически фронт остави и чрез своите усилия да интегрира българската култура в структурата на космополитната цивилизация на Новия свят, през последната четвърт на ХІХ и ХХ век. Основното градиво внесено там чрез тази отломка от българското национално тяло, на първо място са кирилската азбука и създадената с нея книжнина, а след това и източноправославното християнско вероизповедание. В анализите на българската емигрантска история са вградени дузина вестници, с патриотично политическо съдържание, издавани на литературен български език в Северна Америка: Най-важните от тях - „Борба“ /1902-1905/, в. „Македония /1907-1908/, в. „Народен глас“ /1907-1951/, в. „Работническа просвета“/1911-1961/, в. „Свобода“ /1913-1918/, в. „Македонска трибуна“ /1922-до днес/ са сред бележитите постижения на българския периодичен печат изобщо.

Върху страниците на тези издания, с помощта на Кирилската азбука са отразени най-пълно мечтите и усилията на българите зад океана, да видят народа си в „стария край“ обединен, в една обща и просперираща модерна държава. Или в най-лошия случай, в две съседни и приятелски настроени „държави на българите“! В тъканта на българската емигрантска история в Новия свят са солидните книги, алманаси и списания, създавани от дейците и издавани със средствата събирани от различните български патриотични политически организации. От тяхната дейност остана диоцезът на Българската православна църква в Америка и Австралия и българското емигрантско училище. То пренася в Америка и използва в продължение на един век - „Букварът“, който е утвърден от Министерството на просветата в София, за употреба и в народните училища на свободна България. От духовната атмосфера, формиране в стаите на българското емигрантско училище в Новия свят, водят началото си множеството самодейни театрални и танцови състави, както и оркестрите за българска народна музика. Всичко онова, което съставлява тъканта на българската източно православна, емигрантска цивилизация в задокеанския свят.

Застанали над резултатите от политическата и културна следа, оставена от българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новния свят, днешните български поколения не могат да не признаят най-важно: Да, по обективни причини, тази отломка от българското национално тяло, не можа да постигне своята мечта! И емиграцията, и българите в „стария край“ не видяха истински свободна Македония и всички българи обединени в една обща, просперираща държава. Не се сбъдна мечтата за едно независимо Отечество в неговите естествени етнографски граници, където и българите, които съдбата беше отвяла далеч зад океана, биха могли да се завърнат някой ден. Поради това, в края на крайщата, тази отломка от българското национално тяло в Новия свят е принудена да се интегрира икономически, езиково и в битов план, в структурите на новоприютите ги нации зад океана.

Въпреки всичко обаче, честно е да се каже, че тези българи направиха своя нов преход като се преобразиха в американски, канадски и австралийски граждани, които ценят своя български корен и защитават националния си духовен облик, едва след като стана ясно, че националното обединение не е постигнато. До ден днешен, тяхното потомство, говори на български език, черкува се в български православни храмове, по стародавния ни народен обичай и пее български

народни песни. Така че точно това са тези българи, които създадоха една от най-богатите и ценни страници, в двустранните отношения между България и българите от едната страна, а от другата – народите на Съединените щати, Канада и Австралия.

Или ако трябва да се каже още по точно истината е, че именно българската емиграция положи солидните основи, на тези отношения между своя народ и обществата в Новия свят. А ролята на лидери, дали съществен принос в цялостната еволюция на българския емигрантски патриотичен политически фронт достойно изпълниха Илия Цанов, д-р Станислав Шумков, д-р Георги Чакалов, Марко Калудов, Жеко Банев, Светозар Тонджоров, пълномощен министър – Стефан Панаретов, архимандрит Теофилакт /Димитър Малин/, свещ. Давид Наков, свещ. Никола Павлов, епископ Андрей Вилички, пастор Цвятко Багрянов, Йордан Чкатров, Петър Ацев, Любен Димитров, Христо Низамов, Кирил Чалев, Иван и Георги Лебамови, Афродита Ацева, Виржиния Низамова – Сорсу, Борислав Иванов, Георги и Пандо Младенови, и още много други.

Едни от тях бяха родени и израстнали в свободна България, другите в поробена Македония, а трети в САЩ и Канада. Събрани обаче заедно – там, далеч зад океана, всички те се изявяват като българи. Работят всеотдайно и неотстъпно в защита на българската национална кауза. На тяхната енергия се дължат посещенията в Белия дом и Държавния департамент във Вашингтон, в централата на ООН в Ню Йорк, а от ръцете им са излезли стотици официални документи, изпратени до правителствата на великите сили в Европа. И всичко това с една главна цел: да се съдейства за справедливото разрешение, на изкуствено заплетения български национален въпрос след 1878 година. Така че всички българи да живеят в границите на едно свободно и развиващо се Отечество. Това са основните причини, поради които е редно техните имена също да се впишат в анализите на българския исторически пантеон, защото те са заслужили тази си чест със своите дела.

Разгледано в съпоставителен план, политическото и културното наследство, което строителите и деятелите на българския емигрантски патриотичен политически фронт оставиха в Новия свят, превъзхожда многократно повече следата, която българи са маркирали в развитието на Западна Европа, през последната четвърт на XIX и през XX век. Важен извод, който се налага ако се пристъпи към анализ на темата „българите и света“ в ново време. От която и да е гладна точка – икономика, политика, култура. И

това е един от най-големите парадокси в развитието на отношенията между българската нация и нейният непосредствен съсед – останалия европейски свят. Причините за наличието на подобен обективен резултат се крие в обстоятелството, че през последната четвърт на XIX и през XX век, западно европейските велики сили непрекъснато преследваха свой користни интереси на Балканите. Поради това те се постараха, /и на три пъти успяха/ да нанесат непоправими удари върху етническата и духовната снага на българската нация. Докато държавите в Новия свят – Съединените щати, Канада, Австралия и Нова Зеландия от последната четвърт на XIX до средата XX-то столетие не преследваха подобни антибългарски цели в Югоизточна Европа. Затова те се оказаха много по-гостоприемни за прокудените чедра на българското етническо землище. Нещо повече - осигуриха им възможности да се саморазвиват и работят неотстъпно, в защита на жестоко погазените цивилизационни права на своя народ, и неговото желание да живее в границите на една цивилизована и възходящо развиваща се държава.

Тази безспорна реалност все още не е оценена достатъчно ясно, от страна на отговорното българско държавнотворно мислене, за да се осмисли тя като основа и за съвременната политическа дейност на управляващите в София. Дано съдържанието на настоящата монография да запълни в якква степен тази празнота в знанията и оценките ни, за връзките на българите с модерния свят в новото време. Защото това, което остана зад българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят би правило чест на всяка високо развита нация, за която човешките права и свободите са важни! Независимо от времето и пространството, в които прекарва живота си отделния индивид. Добре проучен и осмислен този урок, може да даде добър пример на най-новите емигрантски пластове от българи, разпиляли се по целия съвременен свят. Но за да може урокът да стане основа за подражание днес и в перспектива, той трябва да се изучи и преподава редовно, а и достатъчно убедително, именно от страна на институциите, на българската държава.

Всестранната и обективна оценка на българската емигрантска история в Новия свят през XX век не може да отmine с мълчание и фактът, че на два пъти /1934-1939/ и /1963-1964г/ българският емигрантски патриотичен политически фронт влиза в сблъсък с дейността и на официалната власт в София. Първопричините за това не са само сред емиграцията. В първия случай, в основата е временния стремеж на деветнадесетомайското правителство да създада по-добри условия за едно българо-югославско сближение.

Затова Кимон Георгиев забранява дейността на ВМРО в границите на България. В отговор ЦК на МПО реализира един петгодишен конфронтационен курс срещу главата на Българската православна епархия в Северна Америка – епископ Андрей Вилички. А във втория случай, правителството на ОФ, доминирано вече от БКП, допуска Титовата политика за създаване на нова „македонска нация“ да се реализира дори в Пиринския дял на Македония. В отговор ЦК на МПО налага курса за дистанциране на Българската епархия от Св.Синод на БПЦ. За да не се допусне проникването на комунистическото влияние и сред емиграцията.

Определена вина за крайните резултати от тези конфликти обаче носи и емиграцията! В първия случай, през 1938 година ЦК на МПО неоснователно обявява новоназначения титуляр на Българската православна епархия в Новия свят – епископ Андрей Велички за „проводник на правителствената политика и сред емиграцията“. Това е пресилена оценка, която не отговаря на истината. В резултат за пръв път в средите на българската православна общност в Новия свят започна борба „за“ и „против“ епископа. Целта тогава е да се окаже натиск върху властта в София, за да изостави тя временния курс на сближение с Белград. Този конфликт продължава до пролетта на 1941 година. Когато обстановката на Балканите налага, България да поеме контрола на положението във Вардарска Македония, за да се гарантира живота и имота на населението там, при условията на световната война, МПО изважда от употреба конфронтационния курс с българското правителство. Второто българско управление в Повадарието е определено като ново българско възраждане в областта.

Във втория случай Иван Михайлов и ЦК на МПО надценяват възможностите си сами – единствено със собствените сили и средства, да дадат решителен отпор срещу неомакедонизма във ФНРМакедония. Поради това коригирания погрешен политически курс през 1941 г. по същество е възобновен с особена сила през 1963 - 1964 година. Тогава, под влияние на настъпилата вътрешнополитическа нормализация в България, общото отношение на радолюбивата емиграция към социалистическа България се променя в положителна посока. Но, под ръководството на ЦК на МПО е реализиран курсът, за откъсване на части от Българската православна епархия в Новия свят, от „опеката на Св. Синод в София“. Главното съображение в обстановката, след Караибската криза е страхът, да не се допусне намесата на комунистическата власт, в духовния живот на емиграцията. В резултат една част от българските православни енории в САЩ, Канада и

Австралия, начело с епископ Андрей Велички остават в диоцеза на БПЦ. Другата група български енории, водена вече от бъдещия епископ - Кирил Йончев, се интегрират обаче в структурата на Американската православна църковна организация. На практика през 1963-1964 година лидерите на българския емигрантски патриотичен политически фронт в Новия свят допускат най-важната грешка, която дава трайно отражение върху вътрешно общностния, духовен живот на българското емигрантско тяло в Новия свят. Преустановени са активните връзки и между емиграцията и Съюза на македонските дружества в България.

Това е основната причина, поради която ведната след промените на 10 ноември 1989 година, Македонският научен институт в София /МНИ/ подема инициативата, за възстановяването на връзките между патриотичните български общности в родината и тези в Новия свят. През 1989-1990г. се стигна до установяване отново на преки отношения между ЦК на МПО и МНИ в София. Проведоха се няколко срещи; членове на института взеха дейно участие в конгреси на МПО; написаха се първите ценни научни монографии посветени върху историята на българския емигрантски патриотичен политически фронт в новия свят; размени се не малко научна литература. Така в края на ХХ век общобългарския патриотичен политически фронт, на практика възкрасна за нов живот. От там нататък обаче, обществената инициатива вече беше недостатъчна. Налагаше се в политическия процес да се намеси и българската държава. Тя трябваше да продължи направеното от МНИ, за да се стабилизират нормализираните двустранни отношения. Точно това обаче, не се случи. Ето защо от началото на новото столетие, към МПО протегнаха ръце и македонистите от Скопие. Стигна се до обвинения дори за „пробиви“ направени от македонизма по страниците на в-к. „Македонска трибуна“ – печатната трибуна на ЦК на МПО, издавана в град Форт Уейн, щат Идиана. В началото на ХХI век, по страниците на този български печатен патриотичен бастион, за пръв път се появиха дори статии и на македонски език, в защита на македонистката кауза.

Колкото и неблагоприятен да е резултатът свързан с конфликтите в българското емигрантско битие, той е нагледан пример за това, какво не бива никога повече да се случва. За да може Третата българска държава да бъде вдъхновяващ пример, опора и стимул за съществуването и развитието на общобългарския патриотичен политически фронт, тя трябва да възобнови, модернизира и поддържа вечно в активно настъпление, своята политика към българите зад граница. България и българите, днес и в бъдеще имат и

ще имат много повече нужда от единдействието! А опитът от миналото – и с постиженията, и с грешките може да служи като незаменима основа, дейността на общобългарският приотичен политически фронт да бележи нови успехи – еднако полезни и за България, и за българите по света.

Професор Трендафил Митев е роден в София. През 1972 г. завършва история, а от 1974 г. е асистент в СУ "Св. Климент Охридски". От 1981 г. е „доктор“, през 1995 „доктор на историческите науки“, от 2003 г. е „професор“. Автор е на 15 монографии, 140 научни студии и статии и повече от 250 научно-популярни публикации. Водещ специалист е по история и теория на българския политически процес, идеологиите и политическата практика на българските

емигрантски организации в САЩ, Канада и Австралия.

Работи и публикува трудове в областта на военната политика, национално-освободителното движение на българския народ, теорията и практиката на социалдемократията. През 1990 участва във възстановяването на Македонския научен институт в София, от 1995 г. е негов зам. председател, а от 2007 до 2014 председател на института. Главен редактор на водещите списания в областта на историческата наука - сп. "Военноисторически сборник" /2002-2009/ и на сп. „Македонски преглед“ /2007-2014/. От 1995 г. е преподавател по политически науки в УНСС - София. Автор е пет книги преведени на английски и руски език. Неговите основни монографии и множество научни статии са разпространени в над 60 водещи библиотеки по света. Специализирал е в Русия, Полша, Чехия. През 1988 г. печели стипендия на фондация "Фулбрайт" и една година специализира в Южнокалифорнийския университет и университетът Станфорд, в Сан Франциско - САЩ. През 1990, 1995 и 2001 г. работи по научноизследователски проекти в американски архиви и библиотеки. Създател е на едни от първите университетски учебници в България по теория на политическия анализ, българско народознание, политически маркетинг, история и теория на българския политически процес.